

RUŽA KRNDIĆ

DNEVNIK

OPRAŠTAM, ZABORAVITI NE MOGU

Ruža
Krndić

DNEVNIK

Opraštam, zaboraviti ne mogu

Beograd,
maj 2019.

Ruža Krndić
DNEVNIK
Opraštam, zaboraviti ne mogu

Naslovna strana
Ruža Krndić

Izdavač:
Ruža Krndić
Beograd

Lektura
Slovo pres

Tehničko uređenje i likovna oprema
Predrag Bučić

„Ko spase jedan život, spasao je ceo svet“

Talmud

Rat je bio surov, ljudi su masovno stradali. Jedna mlada devojka Jevrejka našla se u vrtlogu događaja. Ali ona je u - Negotinu.

Negotin, palanka u Timočkoj krajini. Ovde žive ljudi širokog srca, zaštitili su i spasli mladu Jevrejku.

Negotinci - hvala!

Negotin – Negotinci – Pravednici – Hvala!

Negotin, palanka u Timočkoj Krajini, gde su ljudi širokog srca uvek spremni da pomognu. Tu, među Negotincima, svako ko je gonjen iz političkih, verskih, nacionalnih razlika, došao da se skloni, naišao je na zaštitu i razumevanje. Ruski emigranti dobijali su posao u gimnaziji ili učiteljskoj školi – predavali su latinski, matematiku, crtanje. Radili su i kao dirigenti u školskoj i muzičkoj nastavi. Nije im bilo teško da nađu posao, to su bili obrazovani ljudi.

Slovenci – sportisti, uveli su planinarenje kao sport, što je omladina vrlo lepo prihvatila. Mađari su u građevinarstvu uveli mnoge nove, savremene zgrade, puteve, železnički unapredili saobraćaj. Nas Jevreja, pre rata, bilo je svega tri porodice. U toku teškog stanja, u Nemačkoj i našim gradovima, naglo se povećao broj gostiju. Najednom se rođaci, poslovni partneri, smeštaju u porodice po selima. Sva okolna sela, najednom, nastanjuju rođaci, gosti. Oni se ne ponašaju kao gosti. Može se videti kako se trude da s domaćima rade na polju, u školi, žene pomažu domaćicama u kući, uvode časove kuvanja, ali i sami se trude da nešto nauče. Krojači se aktiviraju. Šije se odeća za upotrebu i za prodaju. Sklapaju se prijateljstva.

Moja tetka, Mađarica udata za Srbina – pokrštena, osećala se spokojno, kao među najbližima. Kad je moj teča umro, u septembru 1940, nastala su teška vremena za moju tetku i mene. Za vreme okupacije 1941. godine, neizvesnost i strah nas progone, ali nismo bile same. Prijatelji, komšinice, magistri u apoteci, činili su sve da

nam ublaže tegobno osećanje straha. Svaki dan dolaze, kupuju nam namirnice, jer mi u radnje nismo smele da ulazimo (i na pijace). Ipak, tetka je 1943. nastradala (logor u Jajincima), a ja sam se spasila. Zahvaljujući velikom srcu Negotinaca. Za te dobre ljude – Negotince, imam samo najlepše reči zahvalnosti, jer bez njihove pomoći, ko zna kakva bi bila moja sudbina.

Negotinci, hvala što ste mi spasli život!

Tek posle rata, kad sam otišla u Jajce i našla svoju mamu kod kuće, saznala sam šta se desilo s mojim ocem, braćom i mnogim članovima moje porodice iz Jajca, Sarajeva, Foče.

Godine 1942, jedne večeri, iznenada, dođe moj najstariji brat Joži u Negotin. Bio je sav zbunjen. Samo je uzdisao: „O, moj Bože! Ajme meni!” Nešto ga je mučilo, ali ništa neće da kaže. Rekao je da je pošao da traži posao. Tada je moj otac iz Jajca bio odveden u Jasenovac s moja dva brata, Vilijem i Dragom. Joži je to video, njemu je uspelo da se izvuče. Teško je bio pogođen onim što se desilo, ali tetki i meni nije hteo ništa da kaže.

Moj otac je bio poslovođa u fabrici hlora u Jajcu. Bio je vrlo popularan među radnicima. Kad je morao i on da nosi traku „Jude”, išao je kroz fabriku, a prijatelji i kolege su mu govorili da skine tu sramotu: „Sram ih bilo šta oni to tebi rade.”

„Pa da, jeste sramota, ali ne moja. Oni nek se stide.”

Jasenovac: Emanuel, Drago, Vili Lihtner, zbogom!

Jednog jesenjeg dana Jajčani su se našli na stanici – ispraćaju svoje drage. Srbi, Romi, Jevreji. Odlaze pod stražom ustaša na rad. Odrasli građani, ali i dečaci. Bilo je suza, molbe da ih ostave, a ustaše uveravaju žene, majke, sestre, da će njihove drage dobro čuvati, da će ih uredno vratiti i da im se ništa neće desiti. A istina je da su neki još u vozu, na putu za Jasenovac, nastradali. Nikad se nisu vratili. Jedan vrlo nečastan način da se građani zavaraju sastoji se u tome da organizuju da se zatvorenicama u Jasenovcu povremeno šalju paketi – namirnice, nešto novca. Pakete su slale majke, supruge, s najboljim željama, a uz paket su išla pisma puna ljubavi kojima su majke hrabrile svoje drage da se čvrsto drže. Neka veruju u bolje dane – ulivale su nadu u srca svojih dragih. A istina je teška i bolna, oni koji treba da se nadaju, njih više nema!

Godina je 1945. Preživela sam rat i našla se u Jajcu kao svedok protiv ratnih zločinaca, ustaša. Ne pamtim im imena ili – svi su isti. Sede optuženi. Ne vidim im po držanju da se stide, da žale, da se kaju. Jedna majka kojoj su odveli sina, dečaka od šesnaest godina, obraća se kriminalcu: „Rekao si da ćeš ga čuvati, da ćeš se brinuti o njemu, obećao si! Pa šta uradi! Imaš li ti duše?” On samo ćuti, nema odgovora, trenutno je obuzet mislima o svojoj ličnoj sudbini. „Šta hoće ova žena?” Ne gleda je, ne odgovara. Njene suze njemu ništa ne znače.

Negotin. Odveli su me do Milisava koji je u Negotinu bio policajac u vreme dok sam bila tamo s tetkom, nosila traku i bila progonjena. Moram da priznam da se on prema nama ponašao korektno. Jedne večeri tetka i ja sedimo uz Radio London pribijene uz aparat. Prislonile se da dobro čujemo jer ne smemo da pustimo glasno. Udubile se u slušanje. Okrenem se, a u sobi kraj vrata stoji on. Sledim se od neprijatnog iznenađenja, a on meni daje znak prstima da nema problema – samo ti slušaj! Ja opomenem tetku. Tetka ga bez ikakvog ustručavanja pozove da uđe. Ponudi ga čašom vina. On se izvinjava. Vrata su bila otključana pa je ušao. Lepo su razgovarali. On žali što je situacija za nas tako teška, ali mi uvek moramo računati na njegovu zaštitu. Pomenuo je teču i koliko je on njemu bio zahvalan. Da. On i njegova deca uvek su od teče, iz apoteke, dobijali sve što je potrebno kad zatreba – besplatno. On to teči nikad ne može da zaboravi. Otišao je, meni je laknulo, a od tada sam, ipak, proveravala jesu li vrata dobro zaključana.

Doveli su me u njegovu ćeliju. On upravo zabacio glavu. Umotan u peškir, briju ga. Kad me je ugledao, stvarno se obradovao. Namigne mi. „Bogu hvala što si živa!“ Znao je šta se s tetkom desilo, mnogo mu je žao. Pitam ga šta će on tu. „Znaš, dušo, kakav god da si, kao policajac moraš biti kriv.“ Pozdravim se s njim i odem kod istražitelja da dam izjavu.

Ispričala sam isledniku da sam bila u Jajcu i kakvim ratnim zločincima se tamo sudi, a ovaj dobri čovek, koga dobro znam, bio je pošten i ja mogu samo dobro da izjavim o njemu. Pomenula sam onda njegov prijateljski gest, onaj iz 1942. kad nas je uhvatio da slušamo Radio London.

MOJ TEČA

Apoteka - Materijalka

Teča sedi za svojim pisaćim stolom u materijalci. Sto je postavljen tako da je teča okrenut prema apoteci, vidi šta se dešava i ako je potrebno njegovo mišljenje, tu je. Materijalka je soba uz apoteku - široki prolaz, nema vrata. Tu stoji sve što je potrebno da se pripreme lekovi. Praškovi, ulja, alkohol, sirupi, vaga, primus (kao rešo, ali na gas). Tu je i posuđe potrebno za pripremanje lekova po receptu. Sirupa, krema, pomada, praškova. Magistri Mile, Čeda, Stole služe kupce i svaki čas žure da u materijalci nešto pripreme, uzmu, izmere, zapakuju. Ali, na podu se raširili naši dragi prijatelji: Flora, Pik, Daksi, Arapče, tečini ljubimci. Oni se raširili po podu, i ako želiš da prođeš, moraš da ih preskačeš. Kako to izgleda u toku dana kad je apoteka puna i ima mnogo posla - ljudi čekaju da im se napravi sirup ili neki prašak po lekarskom receptu, znači: smešati, prosejati, natopiti, skuvati, procediti, pustiti da se ohladi. Staviti u tegle, bočice, kutije, posebno zapakovati praškove. U to vreme sve su apotekari sami pravili. Nisu fabrike preuzimale poslove kao danas. I mogu reći, onda se iz apoteke uzimalo s puno poverenja - kvalitet i poštenu proizvodnju garantuje apotekar, danas nije tako. Danas moraš biti oprezan, jer nema ko da svojom savešću i poštenjem garantuje kvalitet. Uz stalno trčanje i preskakanje dragih, uspavanih kućnih ljubimaca moglo se buniti protiv njih, samo tiho, uzdržano, u sebi, jer protiv njih teča nije hteo da čuje ni reč. Onda bolje ćuti, radi svoj posao i skoči ako treba.

Teča je za svojim stolom pratio šta se u apoteci događa. Često je bila potrebna njegova pomoć. Čovek opisuje problem. Boli ga grlo i kašlje. Teško diše. Vruć je. Sad je pitanje da li je pacijent dete ili starija osoba. Teča sasluša, a onda se obrati Živkoviću. Na latinskom nabroji šta treba smešati, skuvati ili dati neku mast ako su bolovi u nogama, leđima, grudima. Onda se obrati čoveku: „Tri puta dnevno” svaki sat, svako jutro ili veče, kako popiti, premazati, istrljati i tako dalje. Teča mu nije rekao da potraži savet lekara. Ne. On je njemu uštedeo trošak oko posete lekara, zbog čega mu je doktor Aca, njegov dobar prijatelj, na raznim sedeljkama i večerinkama prebacivao da mu kvari posao jer njegove pacijente sam savetuje i tako učari na njegov račun. Spevao mu je i pesmicu. Nešto kao „moj Milanče, prijatelju dragi, ko li ti je od nas ovde draži, baba Cveta ili ja, kolega stari. Njima daješ lekove za ništa, a ne šalješ ih meni, da se meni za pregled i posetu plati”.

Teča je popio kafu posle ručka, ustajući uzimao šešir i kao na dati znak ustaju i naši verni drugari, čekaju kod vrata da se krene. I ja se pridružujem. Mile Živković objavljuje: „Čika Milanče vodi svoje kućice u šetnju i za studente organizuje čas botanike.” Volela sam te šetnje. Idemo u polje prema Bukovu. Kućići trče, mi im bacamo klipove, oni trče, hvataju, donose nama, ali ne ispuštaju. Prvo treba da im se dâ neki zalogaj hleba, keksa, kolačić, i to je prava procedura. Sve ima svoj redosled dešavanja, scenario. Kad se završi igra s kucama, oni se sami zabavljaju, pa posedaju i grickaju što smo im poneli, a teča i ja sednemo na neki trupac, uberemo cvetove – cele biljke s korenom, i odmah počinje predavanje. Ljutić – Ranunculaceae, dragoljub – Tropaeolaceae, maslačak – Taraxaceum officinale i razne druge livadske biljke, obavezno latinski naziv i kako se koristi u farmaciji. Priprema, sušenje. Čajevi, eliksiri. Mene je to veoma zanimalo. Slušala sam pažljivo. Onda bismo se vratili kući. Hranili smo naše domaće

prijatelje koji su se dobro istrčali, pa su gladni. Sad je red da se zaliva cveće u tečinoj bašti.

A ta bašta, nazovibašta, bila je nešto posebno. Čika Dušan, gazda, imao je ispred kuće mali park. Jedan baštovan je redovno dolazio i radio, čistio, orezivao grane, okopavao. Tu nije bilo cveća, samo zeleno šiblje – zimzeleno, i jedan veliki orah. A onda bi stao ispred tečinog umetničkog dela i uživao. Dobro, u čika Dušanovoj bašti nema mesta niti za jednu gredicu, ali se teča odlično snašao. U dvorištu, ispred vešernice, napravio je stalaže prislonjene uza zid, stavio sanduke, naneo zemlju i zasadio više vrsta cveća. Od ranog proleća do kasne jeseni prelivalo se šarenilo boja, širio se miris po celom dvorištu. Leti smo sedeli pod orahom ispred letnje kuhinje. Društvo, kafa, voće, sokovi. Svi su posebno uživali gledajući tečinu baštu – njegov izum koji podseća na vrtove Semiramida. U jednom buretu, kraj stalaža sa cvećem, rasla je kajsija. Teča i ja smo je dobili iz semenke koju smo posadili i posmatrali kako raste.

Meni je teča poklanjao mnogo pažnje i posvećivao mi mnogo vremena. Lepo je sa mnom razgovarao, uvek raspoložen da mi pomogne, objasni sve što pitam. On je studirao u Gracu farmaciju, odlično je govorio nemački. Imao je razne rečnike, Majerov Leksikon i mnogo knjiga koje sam mogla da koristim kao lektiru. Dozvolio mi je da koristim sve te dragocene priručnike i ja sam, s posebnim zadovoljstvom, preturala po listovima tražeći odgovarajuće izraze. Dobro sam znala nemački, imala sam odlične ocene. Tražila sam što tačnije izraze, trudila se da ne prevodim od reči do reči, već da tražim odgovarajuće reči na našem jeziku kojima se tumači smisao, a ne reč. I teča me je dobro razumeo. Zajedno nađemo neki izraz koji tačno odgovara, ali moj teča ni tad ne odustaje. Danima nešto novo pronalazi.

„Znaš, moglo bi se reći i ovako, a uz ovaj glagol bolje bi bilo ovako.”

„Čuješ, ova rečenica u perfektu ne bi odgovarala, bolje je koristiti izraz...”

Teća se ozbiljno zalaže, a ja pišem, pišem. Kasnije sam studirala nemački i mogu se pohvaliti da za odličan uspeh na studijama mogu da zahvalim teći na pomoći.

Sada sam gimnazijalka i nisam više mala, i moj teća se prema meni tako ponaša. Razgovara ozbiljno sa mnom, kao s odraslom osobom, sasluša moje mišljenje i nikad nije strog, nikad da povisi glas, kao što je to radila moja tetka. Ako mu se ne dopada nešto što sam rekla ili učinila, samo se uozbilji, ja već znam da sam pogrešila. Naravno, moram priznati da mu se mnogo puta moje ponašanje nije dopadalo. To se moglo očekivati od devojke kad dođe u lude godine. Ako sam previše glasna, on kaže da to ne priliči mom vaspitanju, da se ponašam kao koketa. Pre svega, moram da se ponašam kao ozbiljna, lepo vaspitana devojka iz bolje kuće. Mene gledaju, kažu da sam zgodna, žele da mi se udvaraju. To mi laska, a i ja nekoga pogledam. Želim da se dopadnem. Vesela sam, smejem se, pevam, glumim, sviram violinu. Volim muziku. Mnogo čitam, ali volim i da se zabavljam i bila sam prilično popularna među svojim vršnjacima. A teći se to ne dopada.

U tim godinama se devojka i zaljubi, ali po shvatanju mog teče i moje tetke, to ne sme da bude. To je zabranjeno.

U to vreme nije bilo televizije, nije bilo pozorišta. Često su gostovale razne grupe pozorišta, horovi. Nastupali su u hotelu Beograd, ali priređivane su večernje predstave, a to je nama đacima bilo zabranjeno. Mogli smo da idemo u bioskop nedeljom, u tri sata posle podne.

Jedina mogućnost za slušanje muzike bio je gramofon. Teča je kupovao dobre ploče i tako smo mogli da uživamo u koncertima, operama. Rado sam slušala bečke operete. Mnoge sam znala i da pevam.

MOJA TETKA

Za razliku od vaspitanja moga teče, način vaspitanja koji je primenjivala tetka mogao bi se nazvati – dresura. Morala sam da pazim kako da se očešljam, obučem, kako da se ponašam prema magistrima u apoteci, prema poznanicima koji dolaze u apoteku po lekove, za stolom, na ulici, u poseti. Sve je oštro kritikovala ako bilo šta pogrešim. „Govori kad te pitaju, ne upadaj u reč, ne pitaj mnogo.“ Vrlo je ozbiljno određen stav prema tetkinim i tečnim prijateljima, prema posluzi. Propisivala mi je s kim mogu da se družim. Moje drugarice mogle su da budu: Smiljka Lazarević – njen tata je bio gradski odbornik, Milica Pepić – njen otac bio je advokat, Ceca – kći dr Ace Todorovića, i Mića, njen brat. To su bile dobre i fine drugarice. Tetka i teča i njihove familije su se često posećivali.

A moja najbolja drugarica bila je Božidarka. Sedele smo u istoj klupi, ali njen otac je bio piljar, oni su došli sa sela. Imali su lepo uređenu kućicu, baštu. Njena majka me je lepo primila. Volela je što se družim s njenom ćerkom. Lepo je pričala s nama, šalila se, pričala nam neke zgrade iz svoga života. Ali mojoj tetki je to smetalo. Ne smem da ih posećujem ni da pozivam Božidarku, to nije moje društvo.

Nije mi bilo dozvoljeno da čitam bilo šta drugo osim školskih knjiga. Imala sam problema s matematikom, to je posebna priča, to mi

je mnogo smetalo, a tetka me nije razumela. Ali ja nisam dozvoljavala da mi tetka komanduje. Često je teča morao da se umeša i da joj skrene pažnju da ne preteruje. Borila sam se koliko god sam mogla, prkosila, inatila se. Priznajem da sam neki put, u besu, preterala, ali je to uvek moglo da se opravda – mlada nepokorena. Kad učinim nešto što joj se ne sviđa, ona me kažnjava.

Ne sećam se šta sam tada zgrešila, tetka strogo izriče kaznu: „U nedelju ne ideš u bioskop!“ Ne odgovaram, ne reagujem, ne molim za oprostaj.

Nedelja posle podne, pola tri, našom ulicom prolaze đaci, bioskop je na kraju ulice. Vidim kako se gledaoci okupljaju pred ulazom. Kupuju karte, ulaze. Dva i četrdeset pet. Ja sedim, zadubila se u neko čitanje. Teča mi šapuće: „Dobar film, šteta da ga ne gledaš. Izvini se tetki, možda te pusti.“ Ćutim. Teča sedi kraj izloga, iz apoteke gleda, gledamo svi. Ljudi prolaze, evo i mojih iz razreda. Teča me gleda značajno, nakašlje se, daje mi znak očima. Ćutim. Tetka baš tada, kao nešto traži na mom stolu. Briše krpom. „Ako me moliš za oprostaj...“ Ja! Nikada! Ne molim ja za oprostaj. „Dobar film.“ Ćutim. Tri je sata. „Hajde, požuri, još možeš stići dok se Žurnal završi.“ Ćutim. „Pa, dobro, eto, ne ljutim se. Idi, žuri.“ Dodaje mi jaknu, teča ustaje, prilazi vratima, hoće da ih otvori. „Požuri!“ Ćutim. Čitam, ne gledam ni tetku ni teču. Ustajem, lagano uzimam sebi čašu vode, otpijem, sednem ponovo, nastavljam čitanje. Ne odgovaram. Teča gleda tetku ozbiljno. S puno prekora. I tetka je zbunjena. „Nije to bilo dobro, preterala si.“

Nikad neću zaboraviti taj dan kad sam bila kažnjena. Ko je kažnjen? Nisam ja. Ko je izvukao lekciju? Nisam ja.

A teča je ponosan. Njegove lekcije deluju. Budi ponosna! Ne ponižavaj se! Gledaj pravo u oči! Gore glavu! Nisam gledala film.

To sam propustila. Ali sam zaradila poene kod teče. Ponosna sam. Ne molim za oprostaj!

Glava gore! Pogled pravo u oči! Neko će se zastideti. Ali ne ja!

ISPIT IZ BOTANIKE NA FAKULTETU

Najteže godine su prošle, 1947. preživela sam rat, sredila svoj život, sve ratne patnje i doživljaji samo su sećanja. Studiram farmaciju. Radim za studentske novine Student i dobijam zadatak da razgovaram s profesorima i studentima diplomcima. Profesor botanike Stevan Jakovljević, vrlo ljubazan, rado razgovara. On je počeo o problemu studenata koji su propustili studije zbog rata. Odmah sam spomenula da i ja upravo jedan od tih problema moram da savlađujem. Izgubila sam pet godina, u međuvremenu zasnovala porodicu, zaposlila se, a pored svega moram da studiram vanredno i ne mogu da se posvetim studijama koliko bih htela, ne mogu da postignem uspeh kao kad bih redovno slušala predavanja i radila u laboratorijumu. Udubili se mi u razgovor, dosta smo pričali o mojoj situaciji. Studiram u Beogradu, praksa, rad, porodica, društveni rad i dosta vremena provodim sa mamom i mojom ćerkom Mirom u svom mestu u Bosni. I tamo sam aktivna. Takva su vremena, društvena obaveza – rad s decom.

U razgovoru koji nije više bio novinar–profesor, on me pita šta studiram i ja zaboravim da je profesor glavna ličnost, a ne ja. Ispričam mu da studiram farmaciju, da sam odrasla u apoteci i kako me je moj teča apotekar vodio u šetnju po livadama i šumama i kako sam uz njegovu pomoć naučila mnogo o biljkama, cvetovima. Latinske

nazive i njihovu upotrebu u medicini i kao narodni lek. Raspričala se ja, Ranunculaceae – Mentha piperita – Mentha pulegium. Valeriana officinalis – čaj, branje, sušenje, čuvanje, pakovanje, dejstvo, primena u praksi, kao narodni lek i u medicini.

„Imate li indeks?“, prekide me profesor.

„Naravno, uvek ga nosim sa sobom.“ Vadim indeks iz torbe, on uzima, gleda i upiše mi ocenu.

„Ovo je sasvim ispravno, pokazujete dovoljno znanja za dobru ocenu, a imate i prakse u poznavanju biljaka. Možete sada da se javite u kancelariju da vam sekretarica napiše prijavu.“

Ne verujem. Je li to moguće? „Profesore, hvala.“

„Molim. Hvala Vama, drago mi je da sam naišao na osobu koja toliko zna o biljkama i koja se toliko interesuje. Vi ste dobar botaničar, draga koleginice.“

Razgovor je završen. Članak je izašao u Studentu, a ja upisala u indeks dobru ocenu i položila ispit. A profesor me nazvao „koleginice“!

DRUŠTVENI ŽIVOT U NEGOTINU

Lepo ponašanje - Bonton

Imamo dosta prilika da se građani odmaknu od primitivizma i zaostalosti. Sad radi osnovna škola, mladi učitelji, tek diplomirali, puni elana, žele da svom narodu pomognu da se obrazuje. Uče se i ćirilica i latinica. Knjige se čitaju uz pomoć učitelja. Niko ne treba da bude nepismen, ni mladi, a ni stari. Učiteljima pomažu i sveštenici. Organizovani su sati čitanja, komentara - razgovora o aktuelnim temama, o piscima. Prevodi se štampa. Dramske grupe, muzika narodna - muzičke škole pomažu da se i klasični kompozitori upoznaju. Priređuju se igranke s programom u kome učestvuje negotinska omladina. Muzika, hor, folklor i salonske igranke - glavna su razonoda starijih, ozbiljnih gospođa i gospođica, koje u svoje slobodno vreme, kad obave domaće poslove, žele da se malo razonode. U stvari, sve više naše gospođe za svoju glavnu obavezu priznaju samo kuvanje, spremanje kolača, zimnice, a ostale domaće poslove preuzima posluga. I kuvarice imaju posla, ali glavnu reč ima gospođa.

Za mlade - bioskop je nedeljom u tri sata, igranke nedeljom posle podne uz dežurstvo učitelja, profesora i roditelja. Izlazak do osam uveče. Dežurni profesori šetaju po gradu, kontrolišu učenike, a i roditelji su dosta strogi.

Leti smo išli u Prahovo - pristanište na Dunavu, nekoliko kilometara od Negotina. Išlo se fijakerima, na ceo dan. Kupanje,

sunčanje, izletnički ručak. Sportisti izvode neki program, trude se da one „inertne“ aktiviraju i to im i uspeva.

Kasno poslepodne i predveče sedimo pred kafanom. Čekamo fijaker da dođe po nas. Kafa, kolači, sladoled, sok od malina. Stari razgovaraju, lepo se odmaraju. Uz ozbiljne razgovore, uspomene, sećanja na događaje i razne situacije iz nedavno završenog rata. Naši očevi, moj teča i prijatelji, uglavnom Solunci. Priče su zanimljive, nekad ozbiljne, nekad šaljive, a mi, deca, slušamo. Na plaži, ispred kafane, gramofon svira neke šlagere. Mladi igraju. Jednom tako svira neki tango, naš komšija Slobodan sedi za susednim stolom, mahne mi rukom i prstima dâ znak „okret“. Ustajem, ali moj teča, s onim svojim ozbiljnim izrazom lica:

„Šta? On da pukne prstima, a ti ustaješ?!“, i podrugljivo doda: „Gospođice, sedi!“

Slobodanu mahne prstom da ga pozove, on dođe.

„Pa kako se devojka poziva na igru, mladiću?“

Slobodan se nakloni:

„Čika Milanče, mogu li da pozovem Ružicu na igru?“

„Možeš, kako lepo ponašanje nalaže.“

Slobodan se okrene meni:

„Ružice, mogu li te pozvati na ovaj tango?“

Gledam u teču, teča klimne glavom. Ustajem, idemo na plažu, tamo se već igra. Kad se tango završio, Slobodan me doprati do mesta, nakloni se i ode. Teča se smeje.

„Tako se radi. Lepo ponašanje, pre svega!“

Tetka se ne slaže: „Ovo je plaža, izlet, nije igranka, može malo da se opusti.“

„A, ne, devojka uvek mora da se drži na visini, pa i na plaži. Je li tako?“, gleda u mene.

„Da, tako je, imaš pravo, tečo.“

Kasnije, bila sam u šestom razredu gimnazije, mladi potporučnik, sin tečinog prijatelja, čika Dragiše, zajedno su ratovali, došao kod nas na slavu. Tetka i teča su ga pozvali na ručak i malo smo pričali. Počeli smo da se viđamo. Kao slučajno čeka me pred školom. Ili dođe u apoteku da nešto kupi, a baš slučajno i ja sam tu negde, pa malo razgovaramo. Sedne na klupu i pokazuje mi neke fotografije ili počne da prelistava novine koje su kod nas, u apoteci, redovno na stolu. Tako, dok je čika Dragiša s tečom sedeo u kafani, on počne razgovor o svom sinu:

„Dobar dečko, potporučnik, lepo vaspitan, pa kako bi bilo da se sprijateljimo?“

Teča se uozbilji: „Ja imam đaka, nemam udavaču.“

„Pa dobro, Milanče, da se deca dogovore, da se ne razdvajaju, pa kad dođe vreme...“

Teča ga prekide: „Ja imam đaka, nemam udavaču. I neka je ne čeka pred školom, a ako vam treba neki lek iz apoteke, ne može on da dođe, može i gospođa Juca, kao i pre, a on kad dođe – nema zadržavanja – uzme i ode. To je moj odgovor. Nemoj da se vređaš, ti si moj prijatelj, tvoj sin je dobar dečko, moja Ružica ima još vremena. Ona mora da studira, sad nije prilika da se o tome govori. Nećemo o tome.“

I dalje moj teča neguje svoje cveće, idemo u šetnju, botanika glavna tema, družimo se i čuvamo naše kućice. Poslepodne sedimo ispod oraha. Uvek u društvu, ili tečini ili moji školski drugovi. Lepo se zabavljamo, šalimo se, pevamo, učimo, čitamo. Oko nas ptice sleću, bacamo im mrvice, gledamo kako se otimaju, ima dovoljno hrane za sve. Jače teraju slabije. Teča zamišljeno komentariše: „Nije strašno kad se ptice grabe, to je u njihovoj prirodi. Borba za opstanak, ali i neki ljudi se tako ponašaju, a to nije dobro. To je grehota. Neke ljude bi trebalo malo obuzdati.“

Svi ćutimo. Razumemo šta on misli. Godina 1937–1938. Španija. Nemačka. Rusija. Kuva se nešto ozbiljno. Teška vremena.

VAŽNO JE S KIM SE DRUŽIŠ

Izlazimo iz škole, velika grupa đaka. Okupljamo se oko nekih knjiga, novoobjavljenih članaka u novinama, rezultata utakmica, šta sve može da nas interesuje. Ja idem s Jašom. On je u starijem razredu i sad usput razgledamo neke fotografije filmskog glumca koje mi je obećao. Idemo i pričamo. Pred crkvom gospođe, članice društva Kola srpskih sestara. Izašle, i tako okupljene još malo razgovaraju, dogovaraju se o nekom poslu pre nego što se rastanu. I moja tetka je među njima, ona stoji s gospođom Pepić. Prilazim, učtivo pozdravim i idem dalje, nastavljam priču s Jašom.

Kod kuće sam. Uleti tetka, s vrata grdi i viče: „Tu sramotu da doživim! Gospođica ide s nekim, ne zna se ko je, čiji je. Gospođa Pepić me pita ko je taj mladić s Ružom, a ja ne znam šta da joj kažem!“

Tetka besni, čupa me za kosu, šamara. „Toliku sramotu da doživim! Gospođica ide, priča s tim... A ja ne znam ko je on, čiji je!”

Umeša se teča: „U kom je on razredu? U sedmom? Znači, gimnazijalac.” On dalje smiruje tetku, ali ja sam već dobila svoju porciju šamara jer tetka ne zna čiji je taj, ko mu je tata!

CIRKUS U NEGOTINU

U jesen, na vašarištu, gostovao je cirkus. Razapeta šatra, sedišta kružno postavljena u više redova, a u sredini se odvija program. Više glave razapeta žica, postolja, trapezi, ljuljaške. Iza šatre vagoni u kojima su sportisti, artisti stanovali i kavezi sa životinjama. Orkestar svira operetsku muziku, valcere, koračnice. Gledalište puno uzbuđenja dočekuje ono klasično *Poštovani publikume*. Meni je program zanimljiv. Klovnovi, mađioničari, igre i vežbe na konjima, artisti na trapezu, hodaju po žici, izvode skokove – salto mortale, uz napete poglede publike i tuš bubnjara. Sve je uzbudljivo. Čitava porodica izvodi skokove na dušeku. Mama, tata, sinovi, kćeri i obično neko najmanje dete koje izvodi tek početničke korake, nastoji da napravi neki komični gest, a uglavnom pobere i najveći aplauz. Mene je zanimao program, ali sam s velikim interesovanjem gledala one njihove vagone. Htela sam da znam malo više o njima, o njihovom privatnom životu. Izgledalo mi je romantično to njihovo stanovanje, stalna promena mesta, nastupi. Zamišljala sam ih kako uživaju u tim svojim obojenim kućicama – vagonima, posmatrala čipkane zavesice, na nekima sandučice sa cvećem, gledala kako pretrčavaju preko polja, dozivaju se, smeju, i udisala miris prženih krompira i raznih jela iz malih, improvizovanih kuhinja.

I onda je jednog dana u naš razred (IV osnovne), kod gđe Zore Popadije, naše učiteljice, došla Libi, devojčica iz cirkusa, da s nama ide u školu. Smestili su je u drugu klupu – tu je bilo prazno mesto, ali ja sam je za vreme odmora dovela u prvu klupu, da sedi sa mnom. Skupile smo se oko nje i gledale je kao čudo. Nisam znala kako da počnem s pitanjima, sve sam htela da znam o njoj, a ona je vrlo brzo počela i sama da govori o sebi i bez mnogo pitanja. Objasnila nam je da, obično, u svakom mestu gde gostuju, ide u školu. Lepo ume da čita, s pomalo stranim naglaskom, govori odlično nemački i mađarski i negde je iz Slavonije. S roditeljima, bratom i dve rođake, nastupa u programu s dva ponija i dve pudlice. Nisam se odvajala od nje. Odmah smo se sprijateljile, i ona me je zvala Ruža, s naglaskom na ũ. Inače je bila neusiljena, glasno je govorila, s izvesnom dozom izražene teatralnosti. Posle škole sam je pozvala kod sebe kući. Pristala je, ali da se prvo javi svojoj mami. Tako smo posle škole svratile prvo kod mene, ja sam se javila našoj kuvarici Sabini, rekla kuda idem, ostavila knjige i otišla.

Predstavila me je svojoj majci, obišle smo njene konje i šetale između vagona i kaveza. Svi nešto rade, ali kad me je Libi predstavljala kao drugaricu iz škole s kojom sedi u klupi, apotekarevu Ružu, kako su me zvali, svi su me vrlo ljubazno i s interesovanjem primili. Primitila sam da svi, od najmlađih do najstarijih, imaju neko zaduženje. Ulazila sam u njihove kućice, gledala njihov minijturni nameštaj, ukusno nameštene sobice – sve kao igračke. Ne znam koliko je vremena prošlo u razgledanju, bilo je već kasno poslepodne, kad odjednom, pojavljuje se moja tetka, naša kuvarica Sabina i njen muž Geza, kao da su pali s neba. Tetka je uzbuđena – odmah da idemo kući. Geza i Sabina je smiruju i razgovaraju s artistima. Pokušavaju da izglađe loš utisak koji je moja tetka ostavila u svom nastojanju da me vuče za ruku i vodi

kući. Pokušavam da objasnim da je Libika sa mnom u školi i da će biti neko vreme – ništa ne pomaže. Onda se ja otrgnem! Kažem energično da ne idem dok se lepo ne pozdravim s ovim ljudima koji su tako fini i ljubazni, i da ih ni ona ne sme vređati, i dok se tako bude ponašala, ja ne idem. Uz pomoć Geze i Sabine smekšala sam tetku, čak je i ona malo porazgovarala s njima i onda smo se lepo pozdravili i krenuli.

Tada mi je bilo jedanaest godina i moja tetka je posle toga pričala kako sam se oštro pobunila, boreći se za svoja prava. Kasnije se ona tome slatko smejala, ali onog momenta nije bilo nimalo smešno. Išla sam posle u cirkus s tetkom i njenim prijateljicama, s Gezom i Sabinom, nikad sama, i uživala u programu, a naročito sa simpatijom pratila tačke u kojima je Libi nastupala. Bila sam ponosna kad mi ona i njen brat, na kraju tačke, uz aplauz, u znak simpatije, pošalju poljubac.

ŽIVOT ČINE EPIZODE

Letnji raspust 1936. godine

Dogovorila sam se s Bosom da večeras izađemo na korzo. Otišla sam do njene kuće i sedim u bašti, čekam da se spremi. U bašti pod lozom sede komšinice, piju kafu. Pozovu i mene, i ja sednem i popijem kafu s njima. Bose još nema. Zora Rumunka okrene moju šolju i gleda. To je u Negotinu uobičajeno. Rumuni, Vlasi, Cigani – svi čitaju iz šolje šta ih čeka. I meni Zora čita. Kaže: „Daj da ti vidim sudbinu.“ Nasmejala sam se. „Samo vi gledajte kakva me sudbina čeka.“ Nisam verovala u te priče, bila sam napredna – realista, ali neka je, nek gleda ako je to zanima.

„Evo, ovako, draga moja, stoje ti velike promene u životu. Teško je zamisliti, ali iz ove situacije u kojoj sad uživaš, najednom ćeš doživeti velike promene. Najednom ćeš se naći sama u tuđem svetu bez ikakve zaštite, bez posla, među neprijateljima. Izgubićeš svoje najbliže, njih teška sudbina čeka, a ti ni suze nećeš pustiti niti ih ožaliti. Putovaćeš po svetu sama, zarađivati za život, teške poslove moraćeš da radiš. Naći ćeš prijatelja, udati se, rastaviti, ponovo udati. Imaćeš dvoje dece, a jedno će te teško ožalostiti. Sredićeš svoj život. Studiraćeš, završićeš visoke škole, uživati u poslu koji obavljaš, doživeti veliki ugled u društvu, dobro plaćeni posao, dovoljan za pristojni život, ali nikad nećeš biti bogata. Imaćeš problema sa zdravljem. Doktori će imati posla oko tebe, ali doživećeš duboku starost.“

Saslušala sam celu priču tetka Zorinu, sačekala Bosu i pošle smo u šetnju kao i svake večeri, kako inače provodimo letnji raspust. Završila sam VI razred gimnazije. Nisam ozbiljno verovala u proročanstva iz šolje, nisam sve ni zapamtila, a izgledalo mi je daleko od stvarnosti da doživim sve ono što mi je rekla. Živim kod teče i tetke u najboljim uslovima, sve što poželim – dobijem. Teča posebno ispunjava svaku moju želju. Dobro učim, imam knjige i sve što jedna mlada devojka poželi. Obučena sam po svojoj želji. Putujem u banju, sviram, učim nemački i francuski privatno, uz pomoć vrlo stručnih renomiranih profesora.

Student Radača Stevan povremeno mi donese neke knjige, časopise, brošure iz Rusije – spominje marksizam, nesklad među društvenim klasama, koristi izraze: kapitalisti, proleter, eksploatatori – suviše bogati koriste suviše siromašne, Maksim Gorki, Karl Marks, i naglašava da o tim temama ne treba govoriti pred nepoznatima.

Pišem sastave, prevodim, sviram, pevam u horu – školskom, crkvenom, malo se zabavljam, sve je oko mene čarobno. Život je lep. Koga briga za sutra. A sutra je pred vratima. *Futura ante portas!*

Počinju teški dani u našoj porodici. Teča je bolestan. Hiljadu devetsto trideset osma godina. Još uvek neće da se obrati lekarima, iako nam je u apoteci, skoro svakodnevno, skup lekara. Obično se okupljaju da komentarišu zdravstvene prilike i dogovaraju se koje mere da uvedu. Svi ti lekari su tečini prijatelji i oni ga diskretno posmatraju. Ipak očekuju da se on njima obrati za savet. Pitaju ga kako se oseća. Na njemu se vide promene, to se ne može sakriti. On uporno ćuti. Tetka se vrlo odlučno obrati jednom prijatelju lekaru, čija je specijalnost tečina bolest. Dok je sedeo u apoteci, tetka mu se obrati, nešto popričaju i doktor i teča odu u sobu. „Sredićemo stvar ovako: da te zovem i zakažem ti pregled u mojoj ordinaciji, znam da ti ne bi došao.“ Tetka odlučno zahteva da taj posao oko pregleda obave odmah. Doktor u šali salutira: „Naređenje izvršiti na zapovest gospođe Mire!“ Dosta dugo su se zadržali u sobi. Dijagnoza – ciroza jetre! Ozbiljno bolestan, teča se leči. Kraj školske godine, jun 1940, putujem za Jajce. Pozdravim se s tečom i poljubim ga. Polazim, tetka me vraća: „Idi, pozdravi se još jednom. Možda vam je to poslednji pozdrav.“

27. septembar 1940. godine. Stiže telegram u Jajce. „Nema tvoga teče“, kaže moj tata. Bolan oproštaj u Beogradu. Sahrana. Vraćamo se u Negotin. Ne idem na fakultet, ne mogu tetku da ostavim samu.

27. mart. Šestomesečni pomen u Beogradu. Ulice pune demonstranata. Bolje grob nego rob! Vojni savez s Rusijom. Narod izražava protest protiv vlade koja namerava da potpiše pakt. Vraćamo se u Negotin.

1941. godina, 6. april. Rat. Okupacija

Tetka i ja jedine smo Jevrejke u Negotinu. Moramo da nosimo žutu traku – Jude. Tetki je neprijatno. Obično prebaci šal preko ramena da se traka ne vidi, a meni to ništa ne smeta, nosim traku mirno, bez ustručavanja. Svi se oko mene ponašaju normalno i gledaju da me ohrabre i pokažu da sam za njih uvek ona ista. Zabranjeno nam je da idemo u prodavnice, na pijacu, u javne lokale, kafane, poslastičarnice, knjižare. Moje društvo, školski drugovi, sede sa mnom na pijačnoj tezgi, ispred kafane. Tetka Cana – gazdarica, služi nas lično, donosi nam kafe, sok od maline, servira i besno gundđa: „Prokleta banda, oni će nama da brane, samo ti sedi, dušo. I vi, deco, zajedno s njom, vama će tetka Cana da posluži šta god hoćete.”

Kasno poslepodne ne smem da se nađem na ulici. Ne smem da idem na korzo. Čitav dan sam u apoteci, tu sam kod kuće, to mi ne mogu zabraniti. Ipak, Mile Živković, magistar, savetuje mi da baš ne budem u apoteci, nego gore u materijalci, sobi do apoteke. To je soba okrenuta prema apoteci, nema vrata, i tu se nalazi pisaći sto. Tu mogu da sedim i gledam šta se dešava. A odavde mogu da radim sve poslove kao pre i pomažem, pa malo i da popričam s mušterijama, uvek ima nekih novosti, dobrih saveta.

Obično sedim i čitam ili, ako treba, pravim neke praškove, pakujem čajeve, ima mnogo posla. U to vreme lekovi i kozmetika spadali su u posao apotekara. Nije se pravilo u fabrikama – kvalitet garantovan. Što se danas ne može reći.

DOKTOR BRANKO

Počeo je da dolazi često. Neki put dovede nekog pacijenta i dá uputstva apotekarima kako da sprema lekove. Poslepodne dođe da nešto naruči ili da se raspita da li imaju to što on misli da prepíše. Čeda kaže da je to uobičajeno, ali nije uobičajeno da on posle tog zapitkivanja ostane da sedi, jer je ranije, čim dozna ono što ga je zanimalo, jednostavno odlazio. Nisam ga ranije lično poznavala, on je stariji momak. Čula sam da se obično ne zabavlja s devojčkama, nego ga zanimaju samo udate žene. Sad redovno dolazi u apoteku, obavlja svoje poslove, naručuje za svoje pacijente i onda ostaje. Sedi s nama, popije kafu. Uzima zajedno s apotekarima to što neko pripremi. Tetka počinje postepeno da se navikava na njegovo društvo. On ostaje i posle, kad se apoteka zatvori. Večera s nama. Postepeno postaje moj momak. Tetka je priznala! Nismo izlazili na korzo. On je shvatao da ja ne smem da izlazim. Meni nije smetalo, nosila sam svoju žutu traku kao ukras.

Postao je običaj da Branko dođe poslepodne, glasno pozdravi, izbaci neku šalu ili saopšti neku vest, onda bi stao naslonjen na ormarić s lekovima i ćutao, posmatrao me kako radim. Mirno je podnosio kad pričam s nekim prijateljima, školskim drugovima koji su često dolazili da me obiđu, čak i prisustvo nemačkog oficira, Herr Webera. To je bila posebna priča, o tome ću pisati drugom prilikom.

Doktor Branko i ja smo se zabavljali, tako se to onda razumelo. Dvoje se simpatišu, onda se zabavljaju, kasnije on poseti njene roditelje,

razgovaraju, onda njeni roditelji uzvrate posetu. Sledi veridba i dogovor o venčanju, dogovor o mirazu, tek, sve se utvrdi pre nego što mladi samostalno počnu da vode svoj život. U mojoj situaciji ništa od toga nije bilo moguće. Mi smo bili osuđeni da se tajno zabavljamo, ali u Negotin palanci, ništa nije moglo biti tajno. Svi su znali kako će Ruža i Branko završiti. Sad se znaju prijatelji i „prijatelji“. Meni niko ništa ne govori, ali njega opominju u kakvoj se opasnoj situaciji nalazi. Viđati se s jednom Jevrejkom! Prijatelji, komšije, kolege pokušavaju da se mešaju, daju savete. Komšinica, gospođa Poleksija, kad sam jednom prolazila ispred njene kuće, s prozora mi se obraća, prekorno: „Nije lepo da se viđaš s dr Brankom, on može da ima neprilika zbog tebe. Misli na njegovu majku. Ipak, shvati ko si ti, a ko je on.“

A čika Dušan, naš gazda, ne može da sakrije bes. Jednom prilikom, nas dvoje sedimo na našoj terasi koja gleda u njegovu baštu. On prolazi i vidi nas. „Doktore, sine, tebi se čudim. Šta ćeš s ovom ovde? Ti samo da kreneš okom, svaka fina devojka pošla bi s tobom. Gledaj svoja posla, a njoj je mesto tamo, doći će već po nju, videćeš. Drži se daleko od nje.“ „Čika Dušane, nemojte tako, ona nije ništa kriva.“

„Šta nije kriva, valjda oni znaju šta rade.“ Sav besan zalupi kapiju i odlazi. Tetka Stojanka, supruga čika Dušanova, sasvim drugačije se ponašala. Ona se družila s tetkom dok je teča bio živ, a i sada, kad se situacija izmenila, bila je ista. Pažljiva, učtiva, trudila se da ublaži nezgrapno ponašanje svog muža, moglo bi se reći da ju je bilo stid. Branka i mene gledala je sa simpatijama. „Hajde, deco, ako hoćete da razgovaramo s popom Milanom, ja ću vam biti kuma, niko to ne mora da zna.“

Pop Toza: „Ajde vas dvoje, dođite na jutrenje da vas privenčam, niko neće znati.“

„Oče Tozo, ja hoću, sutra bih se venčao, evo je, ona neka kaže.“

Obojica, gledajući u mene, čekaju odgovor.

„Oče Tozo, ne mogu. Znae već, situacija, nije vreme.“

„Dobro. Kad god hoćete, tu sam. Branko, tebe razumem i poštujem tvoje dobre namere, ali šta na to kaže tvoja majka?“

Bilo mu je neprijatno, mislio je da ne znam. A čula sam kako njegova majka glasno kuka gde god stigne „kako mu je ona uobražena što misli da je princeza, zavrtela mozak i hoće da ga uvali u nevolje“. Glavni izgovor joj je – prvo da se uda njegova sestra, pa onda on da se ženi. A njegova sestra nije baš bila udavača za kojom su momci jurili. To je i Branko znao i nije mu bilo prijatno što ja to znam.

BRANKOVA SLAVA

Nikad mi nije pominjao svoju porodicu. Majka i starija sestra žive u starom delu grada. Stare seoske kuće, bašta. Kad je uvedena kanalizacija i kad su se izgradile ulice, podignut je nivo zemljišta i sad su prozori malo uzdignuti s puta, tako da se vide noge prolaznika. Branko je jednom u šali rekao: „Glavna vojska prolazi kraj moje kuće. Ponosno se ističe crvena kresta petlova.“

Branko je dobio dozvolu od moje tetke da me pozove na slavu. Moja tetka je bila uzbuđena. Tetka Danica Pantić, naša prijateljica, nije prestajala da mi daje savete kako da se ponašam, šta da govorim, kakve poklone da ponesem za prvi susret s Brankovom majkom i sestrom. Nisam ih slušala. Sve mi je bilo preterano. Praviti neke planove! Nema

smisla. Otići ću na slavu, čestitati slavu, pa šta?! Lepo sam se obukla, ponela kao poklon jednu ikonu njihovog sveca za majku i paket sapuna, i reklamnu bocu parfema iz naše apoteke za sestru.

Učtivo sam se pozdravila, rukovala se s majkom i sestrom. Sela za sto i upoznala se s ostalim gostima. Vrlo učtivo sam odgovarala na njihova pitanja i pravila se da ne primećujem kako me radoznalo posmatraju. Majka me je ljubazno pitala za tetku, šta radi s obzirom na situaciju. Morala je da baci kletve i izraze mržnje na proklete đavole, a onda glavna tema – teška vremena. Mora se dobro snalaziti u današnjoj situaciji. Nikakve ženidbe i udadbe u ovako teška vremena. Gledaj da preživiš današnji dan! Dve devojke, po običaju, služe žito, slatko, kolače. Menjaju tanjiriće, sklanjaju šoljice, sipaju sok od maline i vodu. Ja sam kao pravi gost, novi gost koji prvi put ulazi u kuću, učtivo sedela i pustila da me služe. Vrlo namerno. Na kraju sam se i pozdravila primereno, zahvalila na lepom prijemu, pohvalila domaćice. Rukovala se na rastanku, kao i kad sam došla. Branko me prati kući. Ne priča mnogo. Ispred kuće kratko se pozdravi s tetkom. Ne svraća na kafu, ne seda uopšte... I ode. Tetka razočarana. Radoznalo pita kako je bilo, hoće sve do sitnica da zna. Ali šta da zna? Ništa. Slava ko slava. „Ko je još bio?“

„Ne znaš ti njih ni oni tebe.“ Tu sam ipak namerno propustila da kažem kako su oni mene gledali s velikom pažnjom, i da sam se pravila da to ne primećujem. A zašto je Branko ljut? Uvredila sam mu majku? Znam ja ko je koga uvredio, mislim ja, ali ne govorim. Tetka to svakako ne bi razumela.

Dođem u apoteku, kao obično, Branko ne dolazi. Čeda i Stole se pitaju šta je, što ga nema, ja ćutim. Ne znam. Tri dana je prošlo. Nedelja. Apoteka dežurna. Branko dolazi oko podneva, vodi jednu

ženu s detetom. Sa Čedom se savetuje, piše recept (da se po njemu pripremi lek). Sedim za tečnim stolom, pišem nešto. Pravim se da pišem, a da mogu, sjurila bih se dole da čujem šta ima da kaže. Ali neću! Ti prvi, Branko! Pacijentkinja je otišla. Čeda i Branko sede. Čeda pita Branka hoće li kafu, ja ne gledam na njihovu stranu, ne znam šta se dešava. Čeda prilazi, uključuje rešo, gleda me, daje mi znak očima da priđem, ali ja mrtva 'ladna. Gledam svoja posla. Kafa je gotova. Čeda posluži kafu i meni. Sedimo i ćutimo. Ipak neću da budem neučtiva. Okrenem se Čedi: „Hvala!“, a Branku: „Dobar dan. Kako ste?“ Čeda je popio kafu i otišao po novine koje su u međuvremenu stigle. Branko je razočaran. Uvredilo ga je moje ponašanje prema njegovoj majci. A šta si očekivao? Da je poljubim u ruku, a sestru bar u obraz? Tako bi shvatila da je gledam kao buduća snajka. Ovako, svojim ponašanjem sam joj dala na znanje da se ne namećem, da sam samo gošća i dobra poznanica njenog sina. A i da sam skočila da pomažem, da služim za stolom, donosim, odnosim, rekli bi: „Šta ona misli?! Kao da je ovde već kod svoje kuće. Rano je, mala, još nije vreme. Čekaj malo.“ To bi one mislile. I majka i seka. A tvoja majka meni, jasno i glasno, kaže: „Beži, devojko, ti u ovu kuću nećeš!“ Nisam glupa. Kao da mi je svojim rečima šamar udarila. Nakon svega, ko treba da se ljuti?!

NEMAČKI OFICIR HERR WEBER

Herr Weber stanuje kod gospođe Brandićke, u kući preko puta apoteke. Sa svog prozora gleda u apoteku, a kroz izlog vidi sve što se u apoteci dešava. Njega interesuje devojka koja tamo radi, i da li bi, frau Brandić, htela da organizuje sastanak da ja dođem na kafu. Gđa Brandić se oseća neprijatno. Ona i moja tetka su bile dobre prijateljice.

„Ali, zaboga, to je jedna fina, lepo vaspitana devojka, nije od onih koje se druže s nemačkim oficirima.”

„Pa pitajte, nikad se ne zna.”

„Oprostite, Herr Weber, ne mogu to gospođi Miri da učinim, ona bi se silno uvredila. Ne mogu i neću to. O tome neću ni da razgovaram.”

Jedno jutro ulazi ona u apoteku i zove me u sobu. Ima nešto da razgovara sa mnom. Ispriča mi sve što je s Weberom razgovarala. Reče mi da je zainteresovan da se sa mnom upozna. Ističe da je situacija opasna i najozbiljnije me opominje da se ne pojavljujem u apoteci. Ali kako da se ne pojavljujem?! Pa ja radim. Šta se mene tiče neki uobraženko, budala, neki švapski oficir!

A taj švapski oficir dolazi u apoteku. Kupuje aspirin, kremu za brijanje, sapune, sirup protiv kašlja. Uredno plaća i dalje se muva po apoteci. Razgleda šta ima, pita kako smo snabdeveni, imamo li zalihe u ovo gadno, ratno vreme. „Da, ima dosta zaliha. Stari apotekar se pobrinuo da se dobro snabdemo. Biće za neko vreme, a posle ćemo videti.” Dolaze vojnici. Kupuju sapune, kreme za noć, za dan i šta god se od kozmetike može naći. Jedan traži čitavu kutiju sapuna. Lepo mu objašnjavam da može da dobije samo dva, jer treba i za *Kameraden und die möchten manches auch nach Heim zu seiner familie zu senden* (treba i za kolege, i oni bi želeli da kupe štogod i pošalju kući svojim). Weber prolazi, čuje razgovor, opominje vojnika da ne insistira, dobio je dva komada. U pravu sam što ne dam više da bi bilo i za ostale. Onda me pita:

„Govorite nemački? Gde ste učili?”

„U školi”, kratko odgovaram.

Idem dalje, radim. On stoji. Čeda mi daje bocu od alkohola da idem da je napunim. „Idi i ne vraćaj se neko vreme. Idi u sobu!“, vrlo strogo reče. Odlazim. Tetka me u sobi čeka. Sve zna, pričala joj gospođa Brandić. Ona je odlučila da više ne dolazim u apoteku. Ali ja i dalje idem. Radim. Pa i taj Weber ima neka posla, ne sedi ni on kod kuće po čitav dan.

Prošlo je nekoliko dana. I dalje radim u apoteci. Dolazi neki Švaba, vojnik, donosi nekoliko lekarskih recepata. Čeda je sve pripremio, spakovao i ostavio kod mene na stočiću, kad neko dođe da ih preuzme. Već dva dana niko ne dolazi po njih. Oko pet sati, to poslepodne, Weber dolazi po lekove. Spakujem ih i uputim ga kod Čede na kasu, a ja krenem u materijalku. On mi se obrati: „Molim Vas, ostanite jedan momenat. Hteo bih nešto da Vas pitam. Video sam Vas, želeo bih neki put da malo porazgovaram s Vama.“

„Vidite li Vi ovo“, pokazujem prstom svoje trake. „Nije dozvoljeno. Naređenje je naređenje!“

„Znam, ali...“

„Nikakvo – ali. Šta mislite, zar ja da se usudim s neprijateljem da pričam?! Polaskana sam, ali što ne ide, ne ide. Nema više razgovora.“

„Ja Vama nisam neprijatelj, verujte mi.“

„Poštovani gospodine, Vaša uniforma i moja traka diktiraju naše veze.“

FLEKICE S KUPUSOM

(Krautfleckel)

Uvek je apoteka bila puna radnim danima, a posebno sredom, kad je pazarni dan. Vredno sam radila. Moj posao je bio da prodajem sapune, kreme, parfeme, čajeve... sve za šta nije bio potreban recept. Bilo je mnogo nemačkih vojnika i oficira koji su kupovali i slali svojim u Nemačku. Mnogo je pomagalo to što sam govorila nemački, pa su Nemci dolazili pravo za moj pult.

Moja tetka ne može da gleda kako mi radimo, a da ona ne pomaže. Davala je savete na nemačkom, kod kašlja, prehlade ili nekih kožnih oboljenja (ekcema). Znanje jezika je bilo prednost. Uvek je bila u razgovoru s nekom grupom mladića, vojnika. „I oni su nečija deca. Šta su deca kriva!“, govorila je. Žalila ih je. „Teško im je što su daleko od kuće i od mamine kuhinje.“

Ne znam kako je došlo do toga, u sobi do apoteke je postavljen sto, četiri mlada soldata sede, prijatno se zabavljaju. Tetka ih je pozvala na ručak. Priredila im je Krautfleckel (flekice s kupusom). Postavila im sto, beli uštirkani stolnjak, salvete, sve najlepše moguće, da se osećaju kao kod kuće. Oni piju pivo, nešto se smeju. Jasno je da se lepo osećaju. Ja to ne mogu da gledam. Toliko sam tetku ubeđivala da to ne radi. Uzalud. Čeda i Stole se samo smeškaju, njima to ne smeta. „Pa šta ako ih je pozvala na ručak! Švabe, pa šta!“ Pokušala sam da ih ubedim da nije red da baš ona, gospođa Mira, sprema ručak nekom Fritzu,

Hansiju, Tomasu, ali oni misle da to nema veze. Oni će malo posedeti i otići, i gotova priča.

E, pa dosta je bilo. Kad niko neće, ja ću! Prilazim, pozdravljam ih. Oni se izmiču, ustaju da mi naprave mesta za stolom. „Hvala”, kažem ja, „sad nemam vremena, ručaću posle, a vama želim prijatno. Guten appetit!”

„Danke. Frau Mira ist eine sehr gute Frau! Eine gute sehr freundliche gastgeberin (Hvala, gospođa Mira je veoma gostoljubiva, prijatna).”

„Sie ist sehr freundlich. Aber wissen sie wer sie ist? Sie ist eine Judin. (Da, vrlo je ljubazna, ali znate li vi ko je ona? Ona je jedna Jevrejka) Ona inače nosi žutu traku, samo je sad skinula zbog vas, da se vi ne osećate neprijatno, da vas ne dovede u nepriliku.”

Nastao je tajac. U grlu im zastaju zalogaji sendviča i grickalica koje im je ona servirala kao predjelo. Izašla sam iz sobe. Kad sam se posle nekoliko minuta vratila, njih više nije bilo tamo.

Ide moja tetka, nosi tacnu – činiju s glavnim jelom i čudi se gde su gosti.

„To nisu gosti. To su švapski soldati i nemaju šta da traže u tvojoj kući.”

„Rekla si im?”

„Rekla sam im!”

„Ti baš nemaš duše.”

Neka se samo oni drže daleko odavde, a za dušu ćemo lako.

GESTAPO

1942. godina. Negotin. Pokušavamo da se snalazimo u teškoj situaciji. Nosimo traku tetka i ja, ne smemo da izlazimo u kupovinu, na pijacu, ali sve to prolazi bez velikih problema zahvaljujući dobrim prijateljima Negotincima. Tetkini i tečini prijatelji i moji školski drugovi pomažu nam da lakše podnesemo razne zabrane kao Juden.

Ruža stranac

Ja sam u Negotinu stranac. Smešno. Odrasla sam ovde. Školovala se. Od zabavišta do velike mature, a sad sam student. Rođena sam u Osijeku (Hrvatska), došla iz Jajca (Bosna i Hercegovina) u Negotin (Srbija). Moram da odem ili da se zaposlim. Moja tetka je našla rešenje. Ima posla kod naše šnajderke, gospođe Manje Polak. Moja šnajderka nekad, moja majstorica sada. Ona je sasvim ozbiljno shvatila situaciju. Počela je s porubima, zakrpama, pravljenjem krojeva. Najpre obične kuhinjske kecelje, pa suknje, bluze, letnje jakne. Sve je moralo da bude bez greške. Meni je bilo zadovoljstvo da to radim. Shvatila sam to kao zabavu, ali kasnije, kako se moj život na čudan način odvijao, šnajderaj mi je pomogao da se održim u životu. Dobro je izučiti neki zanat, nikad ne znaš šta te u životu može snaći. Meni je značio.

Još dve devojke su radile kod gospođe Polak. One su već bile vešte u svom poslu. Mene su gledale radoznavo. Kako li će ova fina gospođica da se bavi šnajderajem? One nisu znale šta ja ovde radim. Mislile su da ja to onako, iz dosade, ne znam šta ću, pa hajde da malo šijem. U radionici smo slušali radio. Muzika, vesti, razni komentari. Gospodin Polak je dolazio iz svoje fotografske radnje često da odmor provede s nama. Vrlo ozbiljno je s nama pričao i od njega smo čuli šta se dešava. Razne vesti o situaciji u gradu i okolini. Ukrade neki momenat, pa meni diskretno kaže šta je čuo o našoj borbi. On je bio poverljivi član organizacije borbe protiv Nemaca, a znao je da sam i ja. Nemci su stvarali ozbiljne probleme. Borba je bila žestoka. U gradu je bila oštra podela između partija, protiv Nemaca. A s druge strane bilo je i nekih čudnih simpatija prema njima. Mnoge naše devojke bile su polaskane pažnjom koju su im Nemci ukazivali šetnjom na korzou. Išle su na kafu i na kolače, primale poklone od njih. Glasno sam to kritikovala, ne štedeći reči osude prema takvim devojka.

Verovatno sam, prilično neoprezno, nešto govorila protiv Nemaca, nisam pazila šta govorim, računala sam da su oko mene prijatelji.

Jedno jutro dođem na posao i sačeka me loša vest. Teške borbe u šumi. Neki nemački oficir je poginuo, ali i Stefanija. Teško sam to primila. Plakala sam neutešno. Pogodila me je smrt moje drugarice. Odala sam se. Pokazala sam da smo bile bliske, da sam znala gde je ona, da sam joj pomagala. Gospođa Polak me pošalje kući da se smirim. Kako da se smirim?! Cele noći nisam spavala.

Ujutro se spremam na posao, malo kasnim, ali shvatiće šefica, neće mi zameriti.

U apoteku ulazi šest gestapovaca. Mene traže. Začu se ono poznato: „Pođite s nama!“ Moja tetka pita zašto, nema odgovora. Poljubim

tetku, pozdravim Čedu i Stoleta (magistre), i idem. Nije baš bio prizor za gledanje. Ja među ozbiljnim gestapovcima. I ime im je da se naježiš od straha. Nisam se ipak plašila.

Čula sam kasnije komentar mojih, pojedinih, vernih drugarica: „Dosta je šetala sa zgodnim momcima. Neka vidi malo kako je s gestapovcima.” Tetka se naslonila na dovratak, jedva se drži, sasvim bleđa i uplašena.

Dolazimo u Gestapo. Gestapovac ustaje, učtivo me pozdravlja, pokazuje mi da sednem. Tu je tumač, poznajem ga. Slovenac, dugo živi u Negotinu s porodicom. Znamo se iz Sokolskog društva. Bio je stariji član, dok sam ja bila u gimnaziji. Kažem da mi on nije potreban. Ipak, on ostaje da sedi. Saslušanje počinje. Najpre hoće da zna otkud znam nemački, ko sam, čime se bavim. Primenjujem metodu ilegalaca. Tome nas je učio profesor Pega – reci im ono što znaju i što smeju da znaju. „Ko si ti? Ti si mlada dama iz bogate kuće. Razmažena koketa, samo misliš na modu, zabavu, udvarače.” Sela sam, prekrstila noge, prihvatila cigaretu koju mi je ponudio. Stalno doterujem kosu.

„Dakle, poznavala sam Stefaniju. Bile smo školske drugarice. Sedele smo u istoj klupi. Ona je bila odlična učenica i mnogo mi je pomagala. Nisam znala da je komunista. Nikad nije pričala o tome, a nisam je ni pitala. To je bila njena tajna, a mene te glupe stvari ne interesuju. Ona se družila sa mnom, bile smo dobre drugarice, ali mi je zamerala što sam neozbiljna, što volim da se zabavljam, da se lepo obučem. Šta ću, volim muziku, zabave, da čitam ljubavne romane...” Opet popravim kosu, pa nastavim:

„Moji žive u Jajcu. U mojoj kući govori se nemački jednako kao i srpski. Bosna je nekad bila Austrougarska. Ovde sam kod tetke (teča je umro), po želji svojih roditelja, jer ovde ima dosta škola i ustanova

u kojima se može dobiti solidno obrazovanje i želja mi je da posle studiram. Teča je mislio da me pošalje u Beograd, sad ništa od toga, zbog rata, a bilo je u planu. Volim da čitam, da se zabavljam, nemam veze s komunistima, to je neka sirotinja, beskućnici. Bednici!”

Malo sam i s njim koketirala. Popili smo kafu. Poverovao mi je ili se samo pravio. Pustio me je da idem kući uz napomenu da ne napuštam grad, a u slučaju da odlučim da idem iz grada, moram prvo njemu da se javim.

Nešto kasnije situacija postaje sve teža, dobila sam dokumenta na lažno ime, i razmišljam da odem iz Negotina. Kao poslušni građanin, jer „Švaba je naredio!” pošla sam u Gestapo, i negde kod hotela Evropa sretnem Tancija, brata Mileta Živkovića, nekad mi je davao časove violine, često je dolazio i u apoteku, sedeo s nama, družili smo se. Lepo se pozdravismo. Dugo se nismo videli. Zdravo kako si, kako živiš... „Šta! Da se javiš?! Gde da se javiš?! Kome da se javiš?! Slušaj, jesi li ti normalna!? Ne mogu da verujem svojim ušima. Smesta da si se okrenula i pravo kući! Čuješ li me? Kući!” Hvata me za ruku, vodi me, vuče. Odveo me je kući. Tetki ništa nije rekao. Učtivo se s njom pozdravio, malo posedeo i otišao. „Čuješ, pakuj se. Sutra da te ne vidim ovde.” On je otišao, ja sam još neko vreme ostala, a onda otišla. Nikome se nisam javila. Dobro je da sam ga onomad srela. Spasio mi je život. Tanci, moj učitelj violine.

ŽIVOT U NEGOTINU SVE TEŽI

Ružica Jevrejka

Rat sve više pokazuje svoju strašnu stranu. Koliko god se naši prijatelji, Čeda i Stole i moji školski drugovi, trudili da nam olakšaju život, Švabe ne popuštaju. Smeta im što tetka i ja dolazimo u apoteku. Postavili su komesara. To je jedan stari Negotinac, kafedžija Čakširan. On sedi u tečinoj fotelji, okrenut prema apoteci. On treba da kontroliše šta se u apoteci radi. Njemu samom je vrlo neprijatno. On je pokojnog teču poštovao, a ustručavao se da pogleda tetku ili da joj se obrati. Tetki preporučuje da se što manje kreće i boravi u apoteci, i ona mora da sluša. I ja sve više ostajem u sobi, kad nam je već zabranjeno da boravimo u apoteci.

Jednog dana opštinski delovođa pošalje momka da me dovede na razgovor. Nisam ga od ranije poznavala. Nije me ponudio ni da sednem, čim sam ušla ustao je, rukovao se sa mnom i onako mi, zaštitnički, stavi ruku na rame: „Ružice, sine, žao mi je. Skloni se na nekoliko dana, dolaze da kupe Jevreje.“

Miša – Bečlija, moj drug, mladi komunista, sklonio me je u letnju kuhinju. Njegova majka bila je vrlo dobra prema meni. Donosila mi je hranu i provodila vreme sa mnom. Miša je javio mojoj tetki da sam skrivena na sigurno mesto, ali nije joj rekao gde. Meni se izvinio zbog toga, ali kao komunista, tačno je ocenio da bi to bio rizik jer bi tetka sigurno poželela da dođe da me vidi. Poznajući je, složila sam se s njim.

Posle nekoliko dana javljeno mi je da mogu da izađem iz skrovišta. Tad su pokupili Jevreje koji nisu bili iz Negotina, koji su došli iz Beograda ili drugih mesta. Nisu mi ništa rekli, ali znalo se da neko među nama ne zaslužuje da mu se veruje. Branko mi ozbiljno brani da izlazim i razmišlja da me negde skloni. Ne govorim tetki ništa, ali ne idem više ni u apoteku, ni napolje iz kuće. Drugovi dolaze da me obilaze.

DOLAZE, RUŽU TRAŽE

I dr Branko, svako poslepodne, svrati kad pođe u posetu svojim pacijentima.

Jednog dana, evo ih. Bilo je jutro. Sedam sati. Nešto se čuje u apoteci. Nemci izgovaraju moje ime, i dok sriču s nekog spiska da pravilno izgovore, Čeda otvara vrata i glasno viče: „Ružo! Ružice, gde si?!“ Viče iz sveg glasa, a rukom daje znak da bežim. Još sam u krevetu, neobučena. Zgrabim tetkinu kućnu haljinu, navučem papuče, pa izjurim kroz drugi izlaz kroz hodnik, na ulicu. Sklonila sam se kod Slobodanke, druga kuća od naše, i sela. Kao da sam otišla na kafu. Slobodanki je bilo čudno moje ponašanje. Ne dolazi se na kafu poluobučena, ne ide se u posetu tako rano, a ni domaćici koja ima malu bebu kad ima najviše posla. Ali ona ćuti. Kafu smo popile, poverim joj se. Slobodanki je bilo jasno da se nešto dešava. „Što se mene tiče, možeš da ostaneš kod nas, ali moram prvo da pitam muža.“ Ostavi mi bebu da je čuvam, a ona ode do muža. Saglasio se i odmah otišao da traži dr Branka, a Slobodanka pravo do moje tetke, da uzme nešto odeće. Naglasila joj je da ne zna gde sam, da je samo dobila poruku

kako treba da donese neke stvari na određeno mesto. Tako je izbegla da i tetka pođe s njom da me vidi.

Ide Slobodankin muž ulicom, vodi dr Branka i glasno, više puta ponavlja da mu je mala beba dobila temperaturu i da je hitno. Doktor Branko me je smirio. On će već naći neko mesto gde da me skloni, za neko vreme da se sakrijem. Shvatila sam da kod Slobodanke ne mogu da ostanem, oni žive u jednoj sobi, kao podstanari. Kroz zid i vrata sve se čulo, pa je i gazdarica znala da je Ružica tu, ali je ćutala. Doktor Branko u svojim redovnim posetama čuje priče da je Ružica izbegla od Nemaca. Već se uveliko priča. On ne zna ništa o tome. Samo sluša šta se priča.

Bila je u Negotinu još jedna Slobodanka Florojkić, moja školska drugarica, koja je pred doktorom rekla: „Jadna Ružica, Bog zna gde je, da znam uzela bih je kod sebe.”

„Da li bi se ti iznenadila da je ja dovedem tebi?”

„Samo ti nju dovedi, pa šta mi imamo, biće i za nju.”

Uveče, posle policijskog sata, dr Branko vodi ispod ruke bolesnu ženu, svu umotanu u šal, u bolnicu. Prolazimo pored noćnog stražara koji stoji kraj opštinske kapije. Doktor ga pozdravi, klimne glavom, on mahne rukom. Stigli smo kući kod Slobodanke. U dvorištu je jedna soba, majstorska radionica, sad slobodna. Poseban ulaz. Može da se koristi, ali ne sme da se loži vatra ni da se pali svetlo. Tu sam se smestila. Slobodanka ponekad sedi sa mnom. Donosi mi kafu, nešto za jelo, ali mora da pazi da me deca ne vide. Uveče deca spavaju. Slobodanka sedi sa mnom, tu je i Branko. Nema svetla, pritajili se mi, a neko glasno peva „Oj, devojče lepotanče, kako ti je ime”. Glas ide pravo ka sobi. Slobodanka otvara vrata. Prilazi nekom i daje mu znak da ćuti. On se smeje.

„A, bre, kako je Ružica? A, doktore?“

Doktor ćuti, zbunjen. Slobodanka začuđeno:

„Kakva Ružica? Nema ovde nikakve Ružice.“

„Ajde, bre, ćuti. Doktore, video sam sinoć kad ste prošli pored mene i poznao sam ko je to s tobom. Ajde, ne bojte se. Danka, daj nešto da pojedem, pa ja odo' na svoje mesto.“ Kad je ustao da pođe: „Ružice, od mene nema da brineš. Nikome ni reči, veruj mi!“

Ostala sam nekoliko dana, niko me nije video. Slobodanka se brinula o meni i Branko je često dolazio.

Bugarska vojna jedinica traži smeštaj, i od Slobodanke se zahteva da isprazni slobodnu prostoriju za vojsku. Moram da tražim drugo mesto. Zabrinula sam se, ali Branko me smiruje. „Naći će se već neko skriveno mesto, ne brini.“

U KUĆI BOCE LAZAREVIĆA

Badnjevo, porodica Lazarevića. Stari otac, bogati vlasnik imanja na Badnjevu. Dve kuće, obradivo zemljište. Jedan sin, Stojan, inženjer, član gradskog odbora u Negotinu. Ima kuću, družili su se s tetkom i tečom. Mlađi sin, Boca, bez neke profesije. Nije ništa završio. Nakon očeve smrti brine o imanju na Badnjevu. Badnjevo je brdo kraj Negotina. Tu su letnjikovci i vile negotinskih bogataša, gazda. Preko zime sve je zatvoreno, a leti, u sezoni, oživi. Park, šuma, šetalište.

Boca je ponudio Branku da me skloni, daleko od grada, u svojoj kući, sakrivenoj od pogleda s puta.

Smestila sam se. Veoma su dobri ljudi, pravi prijatelji. Preko dana sam s njima, a uveče se povučem u staru kuću, skrivenu od svih pogleda. Bocina žena Cveta je bivša pevačica, iz sela u okolini Negotina. Ima devojčicu od 12 godina. Dovela je nju i majku koja joj pomaže u domaćinstvu. Cveta nije bila neka domaćica. Posle osnovne škole u selu, odlazi u Niš kod jedne rođake, koja joj je pomogla da je prime u grupu pevača narodnih pesama. Mnogi od njih imali su priliku da pevaju na radiju, a Cvetu su pozvali da gostuje s grupom mladih pevača. Imala je uspeha, ali ona nije htela da to bude njeno zanimanje. Neke stvari joj se tu nisu dopadale. Upoznala je Bocu. On je zgodan momak, lepo vaspitan. Zagledao se u nju i hteo je da bude s njom, ali mu se nije dopadalo njeno pevanje u kafani. Bila je spremna da prestane s tim i na njegov predlog da dođe i živi s njim, ona pristane. To je, zapravo, bila prosidba, tako je ona shvatila. Pričala mi je o danima kad joj se on udvarao i kako ga je zavolela. Bio je sam. Roditelji su mu umrli, kuću mu je održavala domaćica koja više godina radi u njegovom domaćinstvu. Ta stara domaćica se ponašala prema njemu kao prema svom sinu. Dozvoljavala je sebi i da ga kritikuje, da mu daje savete, a on, lepo vaspitan dečko koji poštuje starije, to je dopuštao.

Kako će sad reći da namerava da se ženi! Jednog dana otišao je po Cvetu i pozvao je da dođe u posetu, da se upozna s njegovom tetkom. Tako je on zvao svoju domaćicu. Cveta je došla, malo posedela, popila kafu i malo popričala. Obostrano, utisak dobar. Pozvao je još nekoliko puta. Ništa ne govori svojoj domaćici, ali kad ona vidi da on ćuti, ona kaže svoje: „Vidim da ti se sviđa. Hoćeš da se ženiš, a ona hoće da se uda. Vidim, sve gleda po kući, proučava do najmanje sitnice sve oko sebe. Dobra je, lepa, dobro vaspitana, poštuje starije. Ali da je neka domaćica – nije. A naučiće već nešto, a i ja ću pomoći dok mogu.

Jesi li upoznao njene roditelje? Gde žive? Čime se bave? A čime se ona bavi?" Nema odgovora.

Ona je došla. Dovela svoju devojčicu, dete ide u školu. Posle nekoliko dana došla je i njena majka sa sela. Obučena kao žene na selu. Došla je kao gost. Sedela, pila kafu, ručala, malo se odmarala posle ručka, a onda je počela da sklanja sudove, pere, briše, posprema. Sve postepeno, da ne ispadne da se nameće ili da preuzima poslove. Lepo su se složile dve žene, tetka i majka. A Cveta i Boca su se upoznavali, navikavali na novi život. Dve godine su zajedno i srećni su. To i ja vidim. Lepo se slažu i stari i mladi.

Sad sam i ja došla. Znaju da se krijem. Kad neko dođe, bežim u sobu, kad gosti sede u sobi, ja sam u hodniku ili preko, u staroj kući. Tu sam smeštena, niko me ne vidi, kuća je sakrivena među novim dograđenim sobama. Doktor Branko dolazi redovno, svako poslepodne. Prvo sedimo svi, uz kafu, a onda oni odu na posao. Branko i ja ostajemo sami.

Boca svako prepodne ide u grad, ne znam šta radi, a obično svrati u kafanu, nađe se s ljudima. On je srećno oženjen čovek. Dođe kući i tu ga čeka domaća, topla atmosfera. Ručak. Kuća sređena. Familija složna. Rado dočekuju prijatelje uz kafu, rakiju, razgovor. Ovde ima domaćeg mleka, kajmaka, sira i uopšte mlečnih proizvoda. Ima i meda, suvog mesa, sve s imanja. Ne mora ništa da se kupuje, a višak se i prodava.

Cvetina majka me pita šta sam naučila da radim, ja spomenem knjige, školu, muziku. „Ti kao moja Cveta. Valjalo bi i ti nešto da poradiš, da ti nije dosadno.“

„Tačno. Imaš pravo, majka!“ Odem u špajz, poskidam sve s polica, obrišem tegle, stavim novi papir ispod, da sve bude čisto, i ponovo poređam. Majka me pohvali.

Lep jesenji dan. Majka i Cveta na polju iza kuće kopaju. Uobičajeni jesenji radovi. „Ajde, Mila“, tako me je majka zvala, „dođi i ti da nam praviš društvo!“ Obučem njenu suknju, jelek, vežem maramu i uzmem motiku. Gledam kako oni rade, pa i ja pokušavam. „Fino, Mila, brzo ćeš ti naučiti ovaj posao.“ Smeje se majka. Sele smo da se malo odmorimo. Majka izrezala krastavac, isekla na komade, i grickamo.

Na vratima se pojavi Boca. Zove nas. Besno maše rukama. Šta li je, šta se dešava, čudimo se i ulazimo u kuću. „Vas čovek ne sme da ostavi bez nadzora, vi niste normalne. Ti, Ružo, stani nasred ulice i viči iz sveg glasa: ‘Evo me! Tu se krijem. Nađite me!’“ Ja ga gledam, ne znam o čemu priča.

„Sedim u kafani, a ljudi viču: ‘Boco, kako se Ružica snalazi u poslu na imanju? Kako je Ružica? Pozdravi Ružicu, dobro je čuvaš, lepo izgleda. Fino ste smislili da izađe da kopa’, a putem za Badnjevo ljudi prolaze, vide je i sad znaju da je kod mene.“

„Pa čekaj, preobučena je i vezala je maramu.“

„Ma, kakva marama. Svi je odmah poznali. I sad, šta da radimo?!“

Sakrili su me u sobu, čekamo da Branko dođe da se posavetujemo. Proveli smo to vreme dok Branko ne dođe osluškajući hoće li neko da lupa na vrata, kroz prozor, na kapiju, stalno gledamo na put. Ko prolazi, kuda ide, i da neće na naša vrata.

Branko je došao. Ozbiljno je saslušao Bocinu žalbu. Meni se obratio: „Kako si mogla? Šta ti je najednom, uvek si bila ozbiljna i pažljiva.“

„Žao mi je, nisam razmišljala, a vezala sam maramu, povezala glavu.“

„Ali tebe bi svako prepoznao, ne možeš se ti sakriti, zapamti to!“

Dade mi Boca ćebe i jedan jastuk i odvede me na Badnjevo u jednu vilu, duboko u šumi. Zaključano je, ne može se unutra, a onda je na terasi poređao neka vrata i daske, napravio mesto za spavanje, prostrô ćebe po podu, jastuk, i tu sam se smestila. Posedeo je sa mnom neko vreme, pa otišao. Onda je došao Branko. Za to vreme Boca je doneo voće, ručak (ili večeru). Svi zajedno popili smo kafu, malo mezili, onda uveče oni odoše, a ja ostadoh sama. Nisam mogla da spavam. Razmišljala sam i tek onda sam shvatila koliko sam pogrešila, koliko sam bila nepažljiva i kako sam mogla da dovedem svoje domaćine – čuvare u ozbiljnu nepriliku.

Ponoć je prošla. Sedim, nisam spavala celu noć. Ujutro, u pet sati, dolazi Boca. „Mislim da možeš da se vratiš, niko neće dolaziti. Možeš da sediš u sobi, u našim prostorijama se ne pojavljuj.“

RUŽA ODLAZI ZA KRAGUJEVAC

Život kod Boce i Cvete je uobičajeno normalan. Ja sam kao član porodice. Nemam nikakve obaveze u kući, uglavnom pomažem kad treba nešto da se šije, prepravlja, a tu se uvek nešto nađe. Majka i ja pletemo, i to nam obema pričinjava zadovoljstvo. Mnogo vremena provodim s devojčicom koja je treći razred osnovne škole. Čitamo bajke, prepričavamo ih i radimo neke vežbe iz čitanke. A devojčica voli da crta, i tu joj pomažem. Branko redovno dolazi. Lepo provodimo vreme zajedno, cenim što svoje slobodno vreme provodi u Badnjevu, kod Boce, da bi bio sa mnom.

Jednog dana Boca je došao iz grada pun nekih novosti. Ja kažem: „Moj Branko...“, a Boca me prekida: „Čuješ, Branko! Samo Branko – prijatelj, ali MOJ, ne!“ Nije mi jasno o čemu priča, a on mi kaže: „U apoteci, otkako si ti otišla, radi neka Rada iz Beograda i izgleda da on sada često ide u apoteku, malo se zabavljaju.“

Znam tu Radu. Došla je iz Beograda posle bombardovanja, kod svoje tetke, Ljubice apotekarice. Pored tečine i Banove apoteke, sada je s njenom, novootvorenom, u Negotinu bilo tri apoteke. Ona je dolazila u našu apoteku i dok sam ja bila tamo, vrlo je simpatična. Sprijateljile smo se. Ona je takođe bila zainteresovana za apotekarske poslove. Provodile smo dosta vremena u proučavanju sredstava za negu kose. Bojenje prirodnim sredstvima, travama, lišćem od voća. Imala sam neke recepte i davala sam joj da prepisuje. Ali da se Branko sad zabavlja s njom, nije mi bilo drago da čujem. Ali dobro, to je život. Boci sam obećala da to neću spomenuti Branku.

Po gradu se šire neprijatne vesti. Borbe se vode u okolini Negotina. Nemci i njihovi saradnici su sve uznemireni. Nastaje hajka i potraga za prijateljima i simpatizerima partizana. Boca je bio u apoteci i čuo je da su se rasplitivali za mene. Znali su da se krijem negde i sad su hteli da znaju gde. Moju tetku su ispitivali, ali ona stvarno nije znala gde sam, a ni oni u apoteci.

KUMA RADA

Beograd, 1950–1980. godine

Student sam farmacije. Životni san mi se ostvario – da budem student! Dobila sam stipendiju, mogu da studiram. Nije ono što sam želela, volela sam književnost. Nemački, francuski, umetnost, muzika. Ali, sama sam kriva. U molbi za stipendiju, u svojoj biografiji, opširno sam opisala svoj život u apoteci i na osnovu toga komisija smatra da je normalno da to i studiram. I počela sam, ali ubrzo sam uvidela da hemijske formule mnogo podsećaju na matematiku. Pretvaranje hemijskog sastava kombinacijama raznih elemenata daje rezultat prikazan nekom formulom. To me ne zanima, zamara me. Završila sam jednu godinu, dva semestra, a onda se upisala na fakultet o kome sam sanjala. Posvetila sam svoje vreme učeći ono što me interesuje i posle godina i godina truda, dobila sam diplomu i počela da radim kao profesor.

Ali nešto drugo zaslužuje da se zapiše.

Novi studenti, pa tako i ja, idemo na predavanja i određujemo sami raspored sedenja. Među nama je više generacija. Mlađi, redovni

studenti, tek svršeni gimnazijalci i prilično stariji, ratom ometeni, koji su propustili više godina, sređujući svoju situaciju, a i oni koji su izgubili godinu brinući se za svoje porodice, tražeći načina da obezbede sebi život u Beogradu. Smeštajući se u klupe, za vreme predavanja, tako smo se i delili. Mlađi traže svoje odgovarajuće drugove, a mi, stariji, automatski sedamo zajedno. Upoznajemo se i družimo. Srela sam koleginicu koja mi je savršeno odgovarala. Sedimo zajedno, delimo knjige, prepisujemo lekcije. Ona dolazi kod mene u dom, ja kod nje kući. Izlazimo u šetnju, svratimo negde na kafu. Njena sestra studira engleski. Mnogo nam je pomogla oko prevoda stručnih tekstova, a ja sam koristila znanje nemačkog i francuskog, i tako smo sastavili veoma dobru ekipu. Bilo je i nešto honorara za naše poslove. Radino ponašanje je bilo pomalo čudno, ali nisam joj to zamerala. Naime, kad odem kod nje da učimo, obično ostanem i na ručku, ona insistira da malo legnemo da se odmorimo, dok ja smatram da je red da operemo sudove posle ručka. Njena majka je penzionerka, žena u godinama, mislila sam da je red da mi, mlade devojke, pomognemo, ali Rada to nije dozvoljavala. Ni Rada ni njena sestra se ne trude, ne daju ni meni. Pa dobro, ali meni je neprijatno, nisam navikla da sedim i da ništa ne pomažem. To je njihova kuća i njihov kućni red.

Kad izađemo na kafu, kolače, kupimo voće ili sladoled, sedimo pred kafanom, uživamo, a kad na polasku dođe konobar da naplati, ona hladnokrvno izjavi da nema para. Trebalo mi je vremena da se naviknem na to. Njena majka ima penziju, izdržava dve studentkinje i jedva joj bude dovoljno, a ja imam stipendiju. Ni meni nije dovoljno, ali kad razmislim, ona je moj budžet dovela u ravnotežu. Kod nje ručam, popijem kafu, to treba platiti. Dakle, čist račun, duga ljubav.

A onda, sinu mi uspomena, da je Rada iz apoteke, Brankova Rada.

„O, Rado, pa ti si moja suparnica! Sad se sećam.“

„E, konačno si se setila, čekam danima da mi kažeš, a ti ćutiš.“

„Sad sam se setila, veruj mi! Ti si moja suparnica!“

„Pa šta ćemo?“

„Ništa. Ko zna koliko ih je još prošlo kroz njegove ruke, a ti gledaj svoja posla – život ide dalje. Naše druženje se nastavlja.“

Godine 1950. Brane Krndić i ja odlučili smo da se venčamo. Rada mi je kuma! „Dobro, kumo, nek je sa srećom!“ Poljubimo se za srećno kumstvo. Za dugogodišnje prijateljstvo koje nas čeka.

Družile smo se. Rada se udala, ima sina. Godine prolaze. Ja sam boravila u Londonu, u Diseldorfu, pa opet u Beogradu. Njenom sinu 1970. godine dajem časove engleskog.

Negotin, 1942. godine

DOKTOR BRANKO ORGANIZUJE ODLAZAK

Doktor Branko je odlučio da je vreme da odem, i ja sam, s puno poverenja, prepustila njemu da to reši. Ni Bocina kuća više nije sigurna. Osećam da bi i njima laknulo da me isprate. Boca mi priča da moje prisustvo kod njih nije nikakva tajna. Ljudi, onako u razgovoru, pitaju za mene, kako sam i šta radim, a često mu na rastanku, uz zaverenički osmeh, dobace: „Pa pozdravi tamo.“

Velja Tutuš mi je napravio nove isprave. Sad sam Olga Ilić. Branko je s jednim železničarom organizovao moj put za Niš. Dan ranije smestila

sam se kod kume, Mile Bučanke. Ona stanuje blizu železničke stanice. Rano ujutro, Branko dolazi po mene s tim železničarom. Umotali su mi glavu zavojima, ja sam kao njegova žena i on me vodi u Niš na operaciju oka. Poveo je i svog sinčića (dečaka od šest godina) da sve izgleda uverljivije. Smeštaju me u fijaker koji vozi Gimiš, negotinski kočijaš. I ranije je vozio moju tetku i mene. „Muž” seda kraj mene, sina uzimam u krilo. Iako u zavojima, i šal sam prebacila preko glave. Na stanici stojimo na pruzi uz sam vagon. Železničar na trenutak odlazi u stanicu, ja ostajem s Brankom. On izvadi moj kofer iz fijakera i unese ga u voz, a onda se vraća po mene. Bez ustručavanja skidam šal i mirno gledam oko sebe. Najednom, kočijaš Gimiš dobija napad besa: „A, ti si to! Kako samo smeš! Ja da te vozim! Da sam samo znao, ne bih te pustio u kola.” Okreće se, gleda u stanicu, hoće da me prijavi. „Ti u voz nećeš! Pazi dobro!” Branko izlazi iz vagona, nije mu jasno šta se dešava. Gimiš ga napada: „A ti tako, doktore. Šta ti to treba?!” Branko mu prilazi i pokušava da ga smiri: „Brate, kako možeš tako, ti bar treba da razumeš.” Da. On treba da razume, jer je Ciganin, i on trpi od Nemaca kao i ja. I njega, kao i mene, štiti dobro srce Negotinaca. Niko ga ne dira. Ima štalu, konje, fijaker. Radi svoj posao, dobro je situiran. Ima svoju kuću, porodica mu je zaštićena, žena mu je šnajderka, dete mu ide u školu, i sve to zahvaljujući predsedniku opštine koji ga štiti. Branko ga smiruje, on učuti. Vidi da je preterao. Branko me uvodi u kupe, a ja gledam Gimiša, ne znam kako da se ponašam. Zbunio me je, nisam to od njega očekivala. Gledam ga. Da li da se pozdravim? On zamahne obema rukama kao da poručuje: „Idi s milim Bogom!”

Stiže železničar. Sedne, pa i meni pokazuje kako da se namestim. To je službeni kupe, a ja teško bolesna. Nisam znala kako da se pozdravim s Brankom. On više nije moj Branko. On je doktor Branko. Pružam mu

ruku: „Doktore, hvala vam za sve što ste za mene učinili.“ Gleda me kao da me ne razume. Razumeće, ima vremena. Voz polazi, i ja s njim, u novu rundu života. Nisam tog momenta na to mislila, tek kasnije dok je život stvarao svoje slike i nizali se doživljaji, shvatila sam da je to bio moj odlazak od svega. Rastanak od Negotina. I Ruža apotekarova odlazi, odlazim i od Branka, od lepih snova, od detinjstva, mladosti... Ruže nema više. Sad nastupa Olga Ilić.

Voz stiže u Niš. Železničar me izvede na peron i ode da mi sredi da putujem dalje – za Kragujevac. Ja stojim kraj svog kofera. Slobodna sam. Skidam zavoje sa glave. Strgnem ih i gledam gde da ih bacim. Moj voz stoji, a na prozoru Namac. Vojnik. Gledao je i video šta sam uradila. Baš me briga za Švabu. Ne zna on ko sam ja! Železničar me ubrzo odvodi do voza za Kragujevac. Lepo sam se smestila. Idemo dalje.

U vozu dve žene. Jedna izašla iz bolnice, ide kući, a vodi je i pomaže joj rođaka. Iz razgovora saznajem da rođaka može da joj se nađe još neko vreme, a onda mora kući da brine o svojoj porodici. Stižemo u Kragujevac. One me ljubazno pozivaju da svratim koji put, kad se smestim kod kume. Selo Badnjevac, nije daleko od Kragujevca.

DA SE SKLONIŠ KOD KUME? NISAM SIGURNA!

Kum Milivoje i kuma Vida, tečin venčani kum – apotekar, ima veliku kuću u centru Kragujevca, u prizemlju je apoteka, na spratu stan.

Bila sam više puta ovde. Za slavu ili preko raspusta, s tetkom i tečom. Kum je bio vrlo duhovit, uvek se šalio. Oni nisu imali dece, pa je kum pozivao teču da me što češće dovodi. Da se naslušaju i nagledaju dečje lepote i mudrosti. Kuma Vida je volela kad joj pričam o školi i smejala se dok imitiram, bolje reći karikiram, svoje profesore.

Ali ovaj put nije bilo tako. Situacija je prilično nategnuta. Ručamo u trpezariji. Kuma, kum, Drakče apotekar, pomoćnik i Herr Werner, švapski oficir, koji je dobio sobu u kući. Smestio se, i po starom srpskom običaju, kuma i kum ga paze kao da je član porodice. Moj teča je već dve godine pokojni, i kum je moju posetu objasnio kao da idem na selo u posetu nekoj kolegini s fakulteta. Kuma Vida jedva čeka da se ručak završi, a Herr Werner i ja se lepo zabavljamo. On je obrazovan, poznaje književnost i prijatno je iznenađen mojim odličnim izgovorom nemačkog. Posle ručka odvođe me u sobu. Hladni su, nisam ih takve poznavala, ali me ne čudi. Stvarno ne znam šta da radim ovde, u srećnoj porodici gde je glavni ljubimac nemački oficir. Prisilni stanar koji je uzurpirao deo stana i koga moraju da dvore i trpe. Herr Werner, vrlo simpatičan i lepo vaspitan mladić, misle kum i kuma. Jedno od nas dvoje je suvišno. A to sam ja. Sklanjaj se odavde što pre, kažem sebi. Kum otvoreno i jasno pita kad mislim da odem. Izvinila sam se što sam tako banula.

Sad mi je dobro došlo poznanstvo one žene iz voza. Rekoh to kumu i on me odmah odvede na stanicu. Šef stanice Kragujevac je bio ljubazan, stariji železničar. Došao je pre mnogo godina kao emigrant. Rus. Lepo su ga primili. Iz njegovih odaja često se čuju ruske pesme uz gitaru. Ovde ga svi vole i cene. Stekao je mnogo prijatelja, a mnogi su dolazili tražeći savete. Sa svakim ko je imao neki problem, on je ozbiljno razgovarao. Smestio me je u sobu, seo kraj mene i pitao me odakle poznajem Radojku i znam li nešto više o njenoj porodici. Zašto

želim da radim kod nje. Kakve veze imam s apotekarom Milivojem. Sve sam mu ispričala. Pre svega da Radojku znam iz voza, ništa o njoj ne znam, ali trenutno nemam kud, a pošto je njoj pomoć potrebna, možda kod nje nađem posla. Ostala sam s njegovom snajom. Tu sam i prenoćila dok je on otišao da razgovara s Radojkom. Sutradan, oko podne, odvede me na mesto gde su me očekivali. Radojka je žena šefa seoske stanice. Žive u trećem selu od Kragujevca. Već su me očekivali. Šef stanice Kragujevac se pozdravio sa mnom, drži me za ruku i kaže: „Moja su ti vrata, dete, uvek otvorena. Ako ti se bilo šta ne dopadne, samo dođi.“ Srdačan, a jedva me poznaje. Tad mi padoše napamet kumovi, ali brzo sam odbacila ma kakvu misao o njima. Situacija! Već sam mnoge stvari shvatala. Olga Ilić, ništa te ne sme iznenaditi, sama si na svetu i sama se i braniš ako ustreba. Nema prijatelja, nema kumova. Nemaš nikoga! Nema ni Branka više, ni Boce, ali uvek može da se pojavi Gimiš!

POSAO U JEDNOJ PORODICI - BADNJEVAC

Radojka se mnogo obradovala kad me je videla. Smestila sam se kod nje, a dobila i posao. Trebalo je da joj pomažem oko dece. Kuća, muž, dvoje dece, bilo je puno posla, ali ona je odmah shvatila da oko domaćih poslova neće od mene biti neke vajde. To je obavljala njena sestra. Sve tri smo se lepo slagale. Moja glavna briga bila su deca različitog uzrasta: tri dečaka, od pet godina, đak prvak i učenik trećeg razreda. Često smo išli u šetnju. Oko stanice je bio veliki voćnjak i mlekara. Već su nas svi zapazili. Dva starija dečaka i ja, računaljka i Vukova pesmarica. Čitamo glasno, recitujemo, brojimo... U mlekari nas čekaju čika Duško i teta Zora da izbrojimo koliko ima jaja, jabuka, a kad podelimo svakom, koliko ostaje. Onda dobijemo kantu, krpe,

četku, metlu, i počistimo ispred vrata, oko stola, obrišemo stolice i klupu. Dobijemo po kiflu ili hleb s malo sira i maslaca, i idemo kući. Usput jedemo to što smo zaradili. Odličan primer da deca shvate da u životu mora da se radi kako bi se zaradilo za hleb.

Deca pred roditeljima pevaju, recituju i čitaju. Njihova majka me ljubi: „Olga, dušo, mnogo ti hvala. Deca se navikavaju na red i dobro uče, uredno i na vreme jedu, spavaju, slušaju. Učiteljica će biti zadovoljna kad posle raspusta pođu u školu!“ Sve je u redu. Barem tako izgleda.

Spavala sam u kuhinji. Kad posle večere svi odu na spavanje, ostanem, malo čitam, slušam radio i legnem da spavam. Ujutro u pet sati ustajem, namestim krevet, sredim kuhinju, umijem se i spremim da bude sve uredno kad se otac probudi, popije kafu i siđe dole u stanicu na posao od šest sati. Sve je bilo spremno i sređeno na vreme. Otac ode, a mi onda obavljamo svako svoje poslove. Doručujemo – i ocu se odnese doručak. Kuva se ručak, deca i ja šetamo i učimo, dan prolazi. Sve je teklo lepo, ali nije dugo trajalo. Prošlo je deset dana kako sam ovde, a onda, jedne noći, ležim, nisam još zaspala, tek ugasila svetlo. Čujem da neko diše kraj kreveta, šapuće: „Evo pismo“, i polako se išunja. Odem u kupatilo, čitam. Gazda, domaćin mi se udvara. Zove me da siđem dole u stanicu na malo „zabave i lepe pažnje“.

Ujutro, kao i obično, on ode na posao, mi obavljamo poslove. Kad je došla sestra, pozovem je u sobu i pokažem joj pismo. Rasplakala sam se. Bilo mi je vrlo neprijatno. Molila sam je da sestri ništa ne kaže, a ja ću otići. Spremila sam se i slagala da idem kod kumova.

Otišla sam u stanicu kod šefa Rusa. Nisam morala ništa da mu objašnjavam, već je sve znao. „Znam ja njega, i znao sam šta će se desiti. Idemo na jedno dobro mesto. Jedna fina, poštena žena, domaćica će te primiti.“ I odvede me kod tetka Divne u Batočinu.

KOD TETKA DIVNE U BATOČINI

Kod tetka Divne sam bila kućna pomoćnica. Ona je bila veoma pažljiva prema meni. Naravno, odmah je videla da ne umem ni metlu da držim u rukama, da nemam pojma o kućnim poslovima, i strpljivo me je učila svemu. Tu sam naučila da mesim hleb, perem sudove, čistim i perem pod, čistim dvorište, hranim kokoši, svinje. Nosila sam radnicima ručak u vinograd i na imanje u mlekaru. Nije mi bilo lako, ali mora se. Prisecam se onog što je Zora Rumunka videla u šolji. Dakle, nije to bila šala. Sama sam, radim, zarađujem za hleb! Dobro, da vidimo dalje. Ako tako treba da bude, neka, nije teško. Domaći poslovi su ponekad i zadovoljstvo.

Divna je dobra, ne izdvaja me mnogo od svoje dece, samo da postoji razlika, postoji. Ima dva sina, Žarka i Živu. Njih moram da služim, naročito Živu, dečka od 13-14 godina. Žarku je 19 i prema meni je pažljiv, ali oni su mamini sinovi. Sad uživaju, letnji je raspust, to je normalno u srpskim porodicama. Sin je mali princ. Mama ga mazi, on je tako vaspitavan, ne zna drukčije, a kad se oženi, onda s pravom očekuje da ga i žena mazi. U svetu, u Nemačkoj, Francuskoj i bilo gde, ruča se, domaćica posluhuje, servira, toči, ali i muž isto tako pomogne. Kad se ručak završi, zajedno sklanjaju posuđe, pospreme. I sudove peru i sklanjaju zajednički, ako nema posluhu da to uradi. A u Srbiji, domaćica sklanja, pere, čisti, briše, kuva, prinosi dok muž mirno sedi, pijucka svoje piće, popije kafu, onda obavezno malo priligne posle ručka, posle čita novine i bavi se nekim „svojim poslom“. Dakle, i ovi sinovi žive tako, i tu nema prigovora. Raca je gimnazijalka. Koristi

svoj raspust maksimalno kao i svaka mamina devojka. Duže spava, onda se zabavlja s društvom. Svakodnevno provodi vreme uz gitaru, pesmu, smeh i zabavu. Pomalo i čita lektiru koju mora da spremi za sledeći razred. Tu mogu da joj pomognem. Dani prolaze mirno, trudim se koliko mogu. Učim da radim sve kako treba, da tetka Divna bude zadovoljna. Bilo bi, ipak, dosadno da nema iznenađenja. Pojavio se jedan momak, krojački šegrt. Poslao ga je majstor da uzme neki materijal za popravku i donese nešto što je gotovo, i da naplati. Dok čeka u predsoblju, pokušava da započne razgovor sa mnom i nekako me čudno gleda. „Hteo bi' nešto da vas pitam, Olga.“ Ono *Olga* čudno naglašava. „Pa pitaj“, kažem ja, a tetka Divna ga preseče. „Šta ti imaš da pitaš, ostavi devojkicu na miru, mangupe jedan.“ I to bi bilo sve. Bar tako se činilo.

Pošalje mene tetka Divna da odnesem majstoru postavu i konac. Odnesem, i hoću da pođem, a onaj dečko drži vrata.

„Da te pitam, Olga. Bio sam u Negotinu. Jesi li čula za Negotin? Učio sam zanat kod majstora Stevića. Radnja mu je na čošku, tačno preko puta apoteke. Apotekar, čika Milanče, bio je dobar čovek, a i gospođa Mira. Moj majstor je šio za njih. Tamo je bilo jedno devojčice, mnogo lepo devojčice. Učilo gimnaziju. Često sam je viđao ispred apoteke. Radila je tu i sedela ponekad u bašti s drugaricama, bile su vesele devojke. Šalile su se, smejale, pevale i igrale. Ona se zvala Ružica. A? Šta kažeš?“

Ćutim. Nisam se uplašila, nisam se zburila. To mi nije prvi put da me neko prepozna. Pogledam ga i kažem:

„Pa, dobro. Ja sam Ružica. Šta da kažem?“

„A, slušaj, morao sam to da ti kažem. Mene ne treba da se bojiš. Nikome nisam rekao, a poznao sam te čim sam te video. I neću reći nikome. Ni-ko-me!“

„Verujem ti. Hvala ti. Vidiš, ja se tebe ne sećam. Nikad te nisam videla u Negotinu.“

„Pa nisi, dabome da nisi. Ti si gledala doktora i studente, gde bi ti, tako fina, gledala šegrta!“

„E, nemoj sad ti... Nisam ja... kako ti misliš.“

„Dobro, dobro, razumeli smo se, Olga.“ Ono *Olga* izgovori s posebnim naglaskom.

„Hvala ti“, rekoh.

„Nema zašto, od sad samo – zdravo Olga.“

Sedim za stolom s tetka Divnom. Pletemo. To je nešto što umem da radim.

„Odlično, Olga, kako to znaš? Gde si to učila?“

„Učila me moja tetka.“

„Dobro te je naučila. Fino. Sad ćemo ti i ja da se bacimo na pletenje. Bože zdravlja!“

Ućutale se nas dve, a u bašti Raca i prijatelji. Pevaju, gitara ih prati. Čuju se zvuci neke sentimentalne pesme, onda se zaori smeh, onda opet nežna pesma... Prisećam se, znam kako je to. Eh, da je druga situacija, pa da i ja sedim i pevam uz gitaru umesto da sa starom gospođom sedim za kuhinjskim stolom i pletem. Nisam mogla da se suzdržim. Počela sam da plačem.

„Šta ti je, ćero, da ti nisam nešto rekla? Ko te uvredio? Da nisu deca? Šta je, kaži?“

Isplakala sam se i bez daljeg razmišljanja sve ispričam. I ko sam i odakle dolazim. Zašto se krijem pod lažnim imenom i da stalno živim u strahu da me neko ne prepozna.

„Smiri se, dete moje, ne dâ tebe tetka Divna. A ti Nemci, manguparija prokleta, neće oni dugo, videćemo mi i njima leđa. A to što kažeš da si ti. Nisi ti ovde jedina.”

Tetka Divna ustaje: „Hajde, spremi se, idemo kod moje Bise.”

Bisa je njena starija ćerka. Udata je i živi u blizini. Oni su Mladenovići. Muž Vlada, svekar i svekrva i dvoje male dece. Dolazila je Bisa, već smo se ranije upoznale. Svraćala sam s tetka Divnom kod njih, a ponekad i sama. Oni imaju radnju. Donosila sam sir, kajmak, kiselo mleko i sve iz naše mlekare. Idemo, mislim hoće tetka Divna malo da me smiri, da malo odemo u šetnju i da zaboravim na svoju muku.

Prija je s decom u bašti. Vlada u radnji. Bisa radi nešto po kući. Ugleda nas, pa izađe da nas pozdravi. Donosi nam stolice i sprema čaše da nam sipa malinu.

„Gde je Klarisa?”

„Otišla je po sladoled”, pa brzo pošalje decu da je sustignu i kažu joj da kupi još dva. Sedosmo. U lepoj, velikoj bašti puno cveća. Žbunasta ruža se raširila po zidu, dragoljub u cvatu. Miriše lipa. Prija Milica sela kraj mene, pa me pita:

„Kako si, dete, jesi li se navikla na naše selo? Kako te čuva ova moja prija Divna?”

„Hvala na pitanju, odlično.”

Ustanem da malo prošetam po bašti, gledam cveće, pričam prijii kako sam i ja imala baštu, da i moja majka mnogo voli cveće: „Skuplja rasade i pelcere. Sa svakog putovanja nešto donese kući.”

„A gde to?”

„Kod naše kuće”, kažem i ućutim.

Ona shvata. „Pa da. Lepo.”

Stiže Klarisa s velikom kutijom sladoleda. Navali, narode! Deli nam porcije.

„Kako si, Olga?”

„Hvala, dobro, a ti?”

Tetka Divna prinosi stolicu kraj Klarise.

„E, pa, deco, evo jedna novost. Klarisa... Olga, rukujte se i poljubite. Znate, onako, kao sestre. I Olga je isto što i Klarisa. Ne zove se Olga, ali to nije važno. Od sad pa nadalje, ona je Olga. Evo, ljudi, imamo još jednu sestru.”

Bilo je iznenađenje, ali ne zadugo i ne preterano. Prija Milica kaže:

„Sad mogu da vam kažem, ja sam znala, ali nisam htela da se čuje od mene. Čim sam je prvi put videla kako drži metlu i đubrovnik, znala sam, ovo je neka fina gospođica, za nju je knjiga, pero, mastilo, kao naša Klarisa. Lepotinjo moja, dobro nam došla. Zvaćemo i Sarinu da se upoznate.”

Bisin muž Vlada radio je u Beogradu kao šegrt kod Klarisinog oca u radnji. Učio je zanatsku školu i stanovao kod njih. Dobro su ga pazili

i postao je mladi trgovac. Otac mu je otvorio radnju ovde u Batočini. Tu je sreća našla i našu Bisu. Bili su bezbrižan i srećan par, i 1941, u Beogradu, kad su u prvom naletu hapšeni Jevreji, Klarisin otac je stradao, a radnja mu je uništena. Vlada se vrati u Batočinu i povede sa sobom Klarisu. Nađe joj nekog momka Srbina, i ona se uda. Sad je legalna građanka, pravoslavne vere, i nema čega da se boji. Sarina je u Beogradu upoznala Nešu, službenika firme za osiguranje koja je propala kad je počeo rat. Neša je doveo sa sobom Sarinu, verili su se i gotova priča. Prija Milica misli da i za Olgu treba naći nekoga. Dobro, rešićemo i to. Polako.

Tetka Divna i ja ustajemo i krećemo kući. „Čekaju nas naše ptičice gladne.“ Klarisa i ja se ljubimo. „Znaš li nešto o svojima?“, pita. „Ne, ništa, i nemam koga ni da pitam.“

Sad imam društvo. Viđamo se često, slobodno hodamo po selu, niko nas ne zagleda i ne razlikujemo se od ostalih. Život postaje skoro lep, podnošljiv. Radim kao i do sada. Deca ne znaju za moju tajnu, samo tetka Divna, a Dragan, kao neko njuškalo, samo me gleda. Izmišlja razne načine da konačno otkrije moj identitet. Da otkrije ko sam i odakle dolazim. A ko je Dragan?

DRAGAN I CACA

Dragan Kovanović i Caca, rodbina Divninog pokojnog muža, dolaze iz Beograda. „Draga Divna, teško je u Beogradu. Možemo li mi da dođemo, nećemo vam smetati?“

„Kakva smetnja, draga deco, nek ste vi meni dobrodošli, ima mesta ovde. Kome ću otvoriti vrata nego svojim najbližim!“ Puna kuća kao

košnica. Žarko, Raca, Živa, deca, Olga izbeglica i sada Dragan i Caca. I istina je: Ako gosti nisu besni, ni kuća nije tesna. Dragan i Caca smestili su se u gostinsku sobu. Objasnili smo im gde se šta nalazi, kad zatreba da sebi mogu da pripreme doručak, užinu. Ujutro su došli i seli za sto, serviran im je doručak. Kad su završili, otišli su u šetnju. Naravno da su se vratili gladni. Poslužen im je i ručak, nakon čega se povuku u svoju sobu da malo odspavaju posle ručka. Posle su došli na kafu, a onda otišli u selo i vratili se uredno na večeru. Tetka Divna i ja pripremamo hranu za sve. Puno je ljudi, po čitav dan spremamo. Doručak, ručak, večera. Nema odmora. Mesimo hleb, kifle, pogače, proje, spremamo sir, kiselo mleko, kajmak – ni u mlekari nema predaha. Deo mlečnih proizvoda mora, svakog jutra, da se odvoja za Nemce, i još toliko za domaće potrebe. Radnici u mlekari imaju svoje radno vreme, a nas dve, domaćice, nemamo. Čerka, Raca, neće da prlja ruke. Domaći poslovi nju ne zanimaju. Nama nije teško da obavimo svoje poslove, pa čak i kad poslepodne sedimo za stolom ispred kuće, iskoristimo vreme da trebimo pasulj, čistimo orahe, pravimo prezle ili sređujemo veš, krpimo ili pletemo. Nas dve se lepo razumemo. Nema problema, rat je negde daleko. Nema veze s nama.

Caca izigrava gospođu. Ponaša se kao da je u hotelu, čak i ne razgovara s nama. Ne zameram joj što sa mnom ne komunicira, ali prema tetka Divni bi morala da se pristojno ponaša, pa to je Draganova strina, mogla bi joj biti svekrva. Baš je nevaspitana!

Dragan ume da se zadrži u bašti, sedne s nama, gleda kako radimo. Posmatra nas i kad hranimo kokoši. Ni s decom se ne druži. Čudno mi je to ponašanje, pa to mu je bliska rodbina. Braća i sestre od strica. Meni se obraća, često me pita kako sam došla ovamo, odakle sam izbegla. Nekad sluša dok Živi pomažem da savlada gramatiku trećeg osnovne ili s Racom analiziram lik Koštane. Pokušava da razgovara

sa mnom očekujući neku moju reakciju. „Kako vam se dopada ovde u selu, gospođice Olga?“ Lupim bez razmišljanja: „Ubi bene ibi patria!“ To je bila velika greška. Odala sam se. Nije ni reč rekao, ali me otad vrebala i iznenađuje raznim pitanjima.

„Gde ste učili gimnaziju?“

„Nisam išla u gimnaziju, išla sam u devojačku radeničku školu. Išla sam na zanat. Ja sam šnajderka.“

Počela sam da se čuvam tih iznenadnih pitanja i svojih nepromišljenih komentara. On ne popušta.

„Koja je vaša slava, Olga?“

Tečina slava bila je i moja. „Vavedenje, 4. decembra“, ‘ladno mu skrešem. Moja pobeda! A onda, pred ručak, on sedi za stolom. Bila je neka godišnjica. Na stolu upaljena sveća, on počinje:

„Oče naš, iže jesi na nebesi...“, a ja nastavljam, „da svjatisja ime tvoje, da bude volja tvoja...“ i tako dalje, odrecitujem do kraja. Hvala gospođi Zori, mojoj dobroj učiteljici, dobro nas je učila da znamo molitve. Imala sam prilike da mu ispričam i neke priče iz veronauke.

„Vi znate i molitve i dosta toga.“

„Da, znam, to smo sve učili u školi. A nedeljom smo išli u crkvu. Znam, čitala sam *Simvol vere*.“

Svejedno, odala sam se, vidi on da ja nisam nepismena.

„Kako se vi lepo izražavate, gospođice Olga!“

Najednom sam gospođica Olga. Skrenuo je pažnju i Žarku da pazi na mene sumnjajući da nešto krijem. Nema veze, Žarko je pažljiv prema

meni. Mirna sam. Lepo se slažem s tetka Divnom, s decom. Velika sam im pomoć u pripremi za novu školsku godinu. Samo Dragan i dalje nema mira. Stalno njuška, gleda i izmišlja razne načine da konačno otkrije ko sam ja.

KOMANDANT IZ NEGOTINA

Ne smeta meni Dragan, neka njuška, ispituje, istražuje, mali je on da se ja njega plašim. Imam uredne isprave, čuvaju me poštenu ljudi. Slobodno šetam po gradu, pozdravljam, otpozdravljaju mi sa simpatijama. Ne dâ mene tetka Divna.

Sedimo za stolom u bašti ispred kuće i trebimo pasulj za sutrašnji ručak. U Batočini je pijačni dan, mnogo sveta dolazi na pijacu. Sa stanice idu prečicom kroz našu baštu, kraj naše kuće. Prođu, pozdrave, neki se i zaustave, malo popričaju s nama i idu dalje. Tetka Divni to ne smeta. Ja ih i ne gledam. Ne poznajem nikog, gledam svoja posla. Odjednom, iznenađenje. Jedna devojka zastane kraj moje stolice. Zagrlj me. „Gde si ti? Nikom se ne javljaš.“ Danijela! „Mi smo ovde došli kod babe i dede. Tata je na odmoru, pa nas je baba poslala da na pijaci kupimo neke namirnice za zimmicu. Tata, vidi ko je ovde!“ A njen tata neki vojni komandant, važna ličnost u Negotinu, neka vlast u saradnji s nemačkom komandom. Ne bi trebalo da me vidi, to je jasno. On se ne zaustavlja, nije me ni pogledao, ali zna da sam ovde. Danijela me zagrlj i ja nju. Zajedno smo učile francuski u Negotinu. Ona je bila nešto mlađa od mene, ali smo se družile. Njen tata je odmakao daleko i čeka je na početku ulice. Vidi se da je zbunjena zašto me i on nije

pozdravio. Ja je zagrlim, pogledam je pravo u oči i kažem: „Danijela, nisi me videla! Nikome ne smeš reći da si me videla, vrlo je ozbiljno. Objasniću ti jednom, posle rata, kad se budemo opet videle. Ni tvoj tata nije smeo da me vidi. U opasnosti sam, niko ne sme da zna za mene!”

„Dobro, neće, obećavam”, i otrča da stigne oca.

Situacija je postala ozbiljna. Moje skrivanje više nije tajna. Tetka Divna vidi da sam zabrinuta. Ne znam kako da se ponašam. Video me je, on je opasan. A i devojčica ne shvata situaciju, ispričaće u Negotinu da me je videla. „Ne boj se, ćero, ne dâ tebe tetka Divna.” Njena sestra je bila udata za nekog Milera koji je u Kragujevcu, pre rata, bio važan poljoprivredni stručnjak i vrlo ugledna ličnost. Sad je udovica, radi u Gestapou. Ona je mene već ranije videla. Zna sve o meni i uvek me je savetovala da budem oprezna. Ona nije odobravalala naše šetnje po Batočini i slobodno druženje s ljudima. Došla je i saslušala moju priču. Misli da je jedino rešenje da se u Kragujevcu prijavim za rad u Nemačkoj. Ostavila mi je vremena da razmislim o tome, a ako odlučim, da joj se javim.

Sledećeg dana iz opštine stiže saopštenje da sve osobe koje su došle u Batočinu nakon 6. aprila moraju da se prijave i donesu lične isprave na uvid. Jasno je bilo da komandant iz Negotina nije gubio vreme. Nisam bila jedina. Nekolicina nas se krila. Mi smo se osećali bezbedno, ali naša sigurnost je sad bila na klimavim nogama. Tetka Divna je smatrala da moram što pre da odem. Jasno!

Klarisa, koja se takođe krije, i ja, odemo u Kragujevac i prijavimo se. Obavimo lekarski pregled i dobijemo ugovor za rad u Nemačkoj. Ona se vrati u Batočinu, a ja ostanem u Kragujevcu nekoliko dana dok me Žarko ne odvede u Beograd i smesti u stan jednog svog prijatelja

iz Batočine. Taj je studirao svojevremeno u Beogradu, kupio stan, a onda se zaposlio u Kragujevcu, a stan u Beogradu je bio prazan. Dobro je imati stan u Beogradu. Sad sam ja tu stanar. Živim povučeno i retko izlazim. Tetka Divna brine o meni, Žarko me obilazi, donosi mi namirnice, osećam se sigurno. Ali nema mira i uvek nešto mora da se desi i poremeti spokoj.

Otišla sam na stanicu da sačekam Klarisu. Čekaonica je bila puna. Svi mirno sedimo, sve je mirno. Najednom upada policija, Gestapo, vojska.

RACIJA

Nekoga jure. Traže isprave. Mirno pokazujem svoj ugovor, sigurna sam da nemam čega da se plašim. „Ugovor je od pre dva meseca, zašto niste otišli?“

„Čekam prijatelje iz Bosne da krenemo zajedno, ne znam zašto ne dolaze. To je republika Bosna i Hercegovina, verovatno imaju nekih problema.“

„E, pa vi odlazite!“

Odmah me poziva gestapovac da pođem s njim. Odveo me je u prihvatilište na stanici gde se okupljaju i ostaju svi koju putuju za Nemačku. Transport polazi petkom. Jedna policajka me je otpratila do stana da uzmem stvari za put. Napisala sam pismo i ostavila ga na stolu.

Petak ujutro. Dežurne policajke nas pripremaju za put. Dali su nam nešto odeće i hranu (dva parčeta hleba i jedna kocka pekmeza

od šljiva). Ja sam sebi usput kupila, u pekari, komad pečene bundeve, da mi se nađe. Voz nas je čekao na sporednom koloseku. Ukrcavanje je trajalo čitav dan, kako je koja grupa stizala. Pronašla sam mesto za sebe, odmah do prozora i zavalila se na sedište da me kroz prozor neko ne bi video.

PEČENA BUNDEVA

Beograd, 1942. godine

Beograd, avgust 1942. godine. Grupa dobrovoljaca u vozu za Nemačku. Lepo zvuči. A kako smo dobrovoljci, neka svako za sebe kaže. Ja, Jevrejka, s lažnim imenom Olga Ilić, izbeglica iz Bosne, u poslednjem trenutku pobjegla iz Negotina, krila se kod prijatelja, radila kao kućna pomoćnica, šnajderka, negovateljica i sad evo – „dobrovoljno“ idem za Berlin.

Maca Tomić, takođe Jevrejka, udata za Srbina, sad pravoslavka, ali muž joj nestao (niko ne sme da pomene partizane), sama u Beogradu, ima kuću, lepo imanje na Voždovcu i zbog toga joj stalno prete. Ne prete njoj Nemci, već prijatelji, rodbina njenog muža. Da sve to reši i ona se „dobrovoljno“ uputila za Nemačku.

Aca i Miloš su bili u Kragujevcu zatvoreni u barakama. Čekali streljanje. Nekim čudom su se spasili i odmah se prijavili za „dobrovoljan“ rad u Nemačkoj. Sad smo svi saputnici dobrovoljni radnici u vozu za novi život. Rođaci i prijatelji ispraćaju svoje najmilije. Poslednji zagrljaji, pozdravi, dovikivanje, mahanje i suze...

Voz lagano kreće. Društvo se smiruje, namešta svoje stvari. Tiho se razgovara. Neki se upoznaju. Ja samo ćutim. Niko me ništa i ne pita. Niko me i ne primećuje. Voz ubrzava, nigde ne staje. Ljudi otvaraju torbe i vade boce. Nude se međusobno onim što su poneli. Piju iz flaša, vade iz kesa i kutija. Drugarski dele kriške hleba, pečeno pile, pršuta, štrudla, sirnica, pljeskavica... Miriše čitav vagon. Svi su veseli. Jedu, nazdravljaju, drže zdravicu. Nude i mene. Zahvaljujem se. Ne mogu. Voz juri. Napolju mrak. U vozu čkilji svetlo. Polumrak. Smirili se svi, naslonili na torbe, spavaju. Tišina. Vadim iz torbe kesu s pečenom bundevom. To mi je večera. Spakujem kesu, smirim se i ja.

Budim se, napolju sviće. Pet sati. Vođa puta najavljuje da stižemo u Grac. Izlazimo.

Grac znam iz tečnih priča, on je studirao farmaciju tamo, toliko njegovih uspomena iz studentskih dana, a u velikom nemačkom rečniku koji je čuvao s posebnom pažnjom, na prvoj strani poruka – *Milanče, zove nas Ljupče na slavu, dolazimo po tebe. Spremite se. I potpis* – U. Pisano je olovkom, toliko puta sam to pročitala i videla kako se teča nekako smeši uvek kad ga pitam o tome. „To ti je studentski život, slatki dani bezbrižne mladosti, i ti ćeš videti kako je to kad dođeš u te godine.”

U ZAGREBU JEDNE NOĆI

Za vreme rata, nekoliko puta sam se vozom vraćala iz Nemačke u Beograd i natrag. Jednom tako, u Zagrebu je zaustavljen voz, pruga razrušena, ne može se dalje. Ne zna se ni kad će pruga biti popravljena. Čekaonica puna putnika iz raznih pravaca. Neki su otišli u hotel, a ja ne mogu (prokleta dokumenta), sedim u čekaonici, nisam sama, ima nas mnogo. Sedimo strpljivo, deca se igraju, jedan harmonikaš svira. Sve je mirno, ali kako se veče bliži, još i mirnije. Sedimo, malo pričamo i pokušavamo da zauzmemo što udobniji položaj za poduže čekanje. Zadremala sam, stavila tašnu na naslon i zaspala. „Gospođo, ne smije se ovdje spavati. Zašto ne odete negdje na spavanje?” Ne znam šta sam mu rekla, ali on i ne sluša, već predloži da pođem s njim. On će mi naći smeštaj. Idemo!

Zagreb, noć, slabo osvetljena ulica. Hodaju samo stražari i čistači ulica. Stražar i ja idemo. Ne smem ni da pomislim kuda me vodi. Naiđe neki njegov drugar, on zastane, pričaju, ne znam o čemu, ali vidim kako onaj baci pogled na mene. Pozdravimo se i krećemo dalje. Poslušno idem, a teške misli me obuzele. Moram da idem, a ne znam kuda me vodi ovaj nepoznati čovek. Ništa ne progovara, ništa me ne pita, samo gleda pravo i ide. Tek povremeno baci pogled na mene. Čitavo vreme od 1941, otkad su Nemci došli i kako smo tetka i ja doživljavale svašta, nisam osetila strah, a sad osećam. Šta da radim? Nemoćna sam, na milost i nemilost nepoznatom hrvatskom stražaru. Nemam daha! Stala sam. On se okrene, pogleda me:

„Hajdemo natrag! (Idemo na stanicu, sedite u čekaonici, to ja mislim)” On ni reči više! „Hajdemo natrag.” A meni je zvučalo kao Božji blagoslov.

GRAC

Maj 1942. godine

Grupa koja ima ugovor za Grac silazi iz voza. I ja izlazim. Po ugovoru sam određena za Berlin, i moj ugovor se nalazi kod vođe puta, ali odlučila sam da se ne pridržavam toga. Jedna primedba, nekog železničara na stanici u Beogradu, naterala me je na to.

Dok smo čekali vreme polaska, da bi nam brže prošlo vreme, odlazili smo u hladovinu kod magacina i tamo sedeli, pričali. Priđe nam jedan železničar da vidi ko smo i šta radimo tu. Sve smo mu objasnili, da čekamo transport za Nemačku, u petak. Čak smo mu rekli i ko ide u koje mesto. Kad smo pomenule Berlin, on se uozbilji. Jadna deca. Berlin se svakim danom sve više ruši. Bombardovanja su svakodnevna, radnici ginu, pa se svaki dan novi radnici upućuju za Berlin. To sam zapamtila. I evo me sada s grupom za Grac. Vozili smo se tramvajem i došli u neki biro za zapošljavanje. Svi imaju ugovore osim mene. Nemam ugovor, pa pokazujem ličnu kartu, a na pitanja ne dajem odgovor. Blefiram da ne znam nemački. Sporazumeli smo se pomoću tumača. On im je objasnio da sam izbeglica iz Bosne, da želim da radim u Nemačkoj i da mogu da radim u apoteci. Sve radnike su odveli u neke fabrike, a mene službenica uputi u fabriku bicikla i motora, Puch. Odvela me je u ambulantu i predstavila doktorki.

Lepo su me primili. Upisali su osnovne podatke o meni, ko sam, odakle i šta znam da radim. Ispričala sam se s ljubaznom doktorkom, na nemačkom. Najednom sam progovorila nemački, i to pravilno, školski, što je nju prijatno iznenadilo. Objasnila mi je šta treba da radim, a nakon radnog vremena otišla sam sa ostalim radnicima u smeštaj. Lager Liebenan – Graz, negde u predgrađu. Svako jutro tramvajem na posao, od početne stanice, i isto tako nazad. U sobi sam s dve radnice, Zagorkom i Cvetom. One rade u kuhinji. Starija, Zagorka, ništa ne govori o sebi, ali je vrlo radoznala da sve sazna o meni. Kaže da je rešila da vidi malo sveta. Odmah mi je to bilo neverovatno, ali... Cveta, Ciganka, radila je u Kragujevcu i jasno zna šta ju je nateralo da dobrovoljno dođe na rad u Nemačku. Sve tri se smejemo. Kaže Zagorki da ne treba nikom da postavlja pitanje zašto je ovde, ne može se očekivati da neko kaže pravi razlog. Osim poslova u kuhinji, one obavljaju poslove i u muškom logoru. Peru, čiste, nekom nešto skuvaju onako, na crno, i to im se posebno plaća.

Barake u kojima su smeštene žene u jednom su redu. Barake za muškarce su preko puta, a između je travnjak i mali park s klupama. Tu se poslepodne izlazi na druženje. Jedan poseban red baraka je za bračne parove i porodice. Te barake su bolje opremljene. Svaka ima kuhinju, sobu, dečju sobu, a dobija se i sledovanje namirnica. Sprijateljila sam se s jednom službenicom, Slovenkom. Ona dođe u naš park, pa prošetamo, upoznajemo se s ostalim radnicima, a nekad odemo i u neki restoran, na ručak. Mi nemamo bonove, ali dobijemo nešto pristojno, za promenu od naše menzaške hrane. Dobro se osećam. Konačno ne strahujem da će me neko prepoznati. Ovde sam samo jedna od mnogih. U tramvaju se posebno prema meni svi lepo ponašaju. Tramvaj kreće u pet ujutro. Svako jutro ljudi na ulazu glasno zevaju, pospani su, bace se na sedište i kao žmure ili spavaju i glasno hrču. Meni je to smešno.

Jedno jutro nisam imala sitne pare za tramvajsku kartu. Pružam kondukterki novčanicu, a ona nema sitno da mi vrati. Jedan od onih stalnih putnika plati kartu za mene. Zahvalim mu, on mahne rukom. Sutradan ujutru spremno dajem kondukterki sitne pare za dve karte i rukom pokažem za koga plaćam. Onaj skače: „Ne, ne treba, ja za sebe plaćam sam!“ Nastaje gužva, umešaju se i drugi. Neko mi, u gužvi, pruži onu sitnu paricu za kartu, umiruju me da ćutim, sve je u redu. „Danke, Freunde!“, kažem, a oni se smeju. „Freunde, Freunde, Kameraden“ i sve se smiri. Putujemo mirno dalje, samo se prijateljski pogledamo. Na izlasku, ka meni pruženo nekoliko prijateljskih ruku da mi pomognu da siđem.

BRAČNA PONUDA

Često se viđamo mi koji smo onog dana došli vozom. Prvi put kad smo se sreli u kancelariji za upućivanje na rad, upoznali smo se i sada se viđamo kao dobri prijatelji. Jedino sam žensko u grupi muškaraca. Sećam se svog prvog susreta s Marčekom. Prilazi mi čovek i kaže:

„Drago mi je, Marček!“

„Ja sam Olga.“

„O, zdravo!“

„Vi mene poznajete, Marček?“

„Pa da. Vi ste ona što je one noći u vozu jela pečenu bundevu.“

Zbunila sam se. Bilo mi je skoro neprijatno. O, ja sam mislila da me u onom mraku niko ne vidi. Sad smo prijatelji. Sretnemo se,

popričamo. On radi kao električar, a mogao bi da bude i krojač, frizer, sve to pomalo zna. Malo se uvija, pokušava da se ponaša „na nivou“, stalno nosi šešir, šal, rukavice drži u desnoj ruci, pa katkad udara njima po levom dlanu. Otmeno! Želi da ostavi utisak na mene. Ako sam ja fina, i on nije loš. Na neki način želi da naglasi da smo ovde, u ovoj situaciji, svi jednaki. Meni nije mogao niko da prebaci da se ističem ili da pokušavam da istaknem razliku u vaspitanju, poreklu, mada se to videlo na prvi pogled. Lepo sam se slagala sa svima. Prvo, sa svojim drugaricama u sobi, na poslu, u trpezariji, u dvorištu, i cenili su me. Čak sam bila omiljena. Zapravo smo svi puni razumevanja, znali smo da svako ima ozbiljnu priču o sebi koju bi mogao da ispriča – kad bi smeo. Marček je nekako zvaničan, usiljeno raspoložen, preterano pažljiv, tako da nam je skoro neprijatno. Nešto on krije. Nešto sprema.

Nedelja posle podne. Sedimo na travi i častimo se surutkom. To je jedino što se ovde može dobiti bez bonova, a' šta fali! Prija na ovoj vrućini. Odjednom, prilazi Marček, naravno sa šeširom, šalom i rukavicama u ruci. Ukočeno stoji, ne seda kraj mene. Šapne mi: „Nešto bih s vama razgovarao, izvinite“, i nakašlje se.

„Gospođice Olga, ja vas gledam i razmišljam... Gospođice Olga, bi li se vi udali za mene?“

„Molim?!“

„Udajte se za mene. Dobićemo stan tamo preko, imaćemo dobro snabdevanje.“

On me gleda i čeka odgovor. Ja zanemela od iznenađenja. A onda se u meni nešto otkači i prsnem u neobuzdani smeh. Suze mi krenu na oči. Posle toliko meseci napetosti i straha ne mogu da zaustavim smeh. On se zbunio.

„Ja se izvinjavam.“

„Ne treba. Zašto? Učinili ste mi veliku čast. Hvala na ponudi, ali ja imam verenika u Srbiji i on će doći ovamo.”

„Kad je tako, onda ništa, ali ja sam mislio ozbiljno, bez uvrede.”

„I vi izvinite, moje ponašanje je neobično, ali ja se odavno nisam nasmejala. I to nema veze s vama.”

„Dobro, dobro, jasno mi je.”

LJUTA CVETA

Kasnije u sobi pričam Cveti i Zagorki kako me je Marček zaprosio. Zagorka se smeje, Cveta besni. „On tebe da prosi! Pa šta on misli. Nije ti ni do peta! Ni cipele da ti briše. Tebe! Tebe da prosi?! Pa šta on zamišlja, ko je on! Za tebe je neki princ, takav bi tebi odgovarao, a ne neki šušmuš, budala!” Zagorka je umiruje: „Šta si ga napala! Čovek misli pošteno. Za devojkju je čast da je neko prosi, znači da je poštuje, a ona ako ‘oće, ‘oće, to je njena stvar. A i šta bi joj falilo, ovde, u tuđem svetu, imao bi ko da je štiti, a dobila bi i stan.”

Cveta se smirila. „Slušaj, ako ti hoćeš momka, imam ja jednog finog gospodina. Pristojan je, školovan, lep. Ovde radi i lepo zarađuje.”

„Ma, pusti, Cveto, ne treba meni niko. Nisam došla ovamo da tražim momka, imam drugih problema.”

„Imaš problema? A ko ih nema. Ja ću ga pozvati da dođe, pa se upoznajte.”

„Neka hvala, ne treba mi niko.”

CVETA PREUZIMA KOMANDU

Došla sam s posla, spremam se da se presvučem i malo se odmorim . Cveta me čeka obučena za izlazak.

„Hajde, oblači se. Idemo u menzu na kafu.“

„Može, ali moram malo da se odmorim.“

„Nema odmora, idemo odmah, krajnje je vreme.“

„Krajnje vreme? Za šta?“

Cveta stoji i spremno mi dodaje bluzu, suknju.

„Oblači se, idemo!“

„Da se malo istuširam...“

„Nema tuša, peri ruke, tuš sutra!“

„Ne daš mi ni da se odmorim. Šta ti je, Cveto, što žuriš toliko?“

Gledam u Zagorku, ona se smeje. „Kad Cveta nešto uvrta u glavu, nema vrdanja, ima da sluša!“

Gotovo, krećemo.

U menzi sede ljudi, kartaju se, piju nešto što liči na kafu (piće bez bonova). Puše, slušaju radio. Za svakim stolom društvo. Stižemo do stola gde jedan mladić sedi sam. Kad nas ugleda, ustane, pozdravi se

sa Cvetom. Seli smo. Cveta priča i vidim – oni se poznaju, imaju mnogo zajedničkih poznanika. Tako sam saznala da je Cveta u Kragujevcu radila u Vojnotehničkom zavodu, a i Ratko je radio tamo kao inženjer. Malo je još ostala s nama, a onda nas ostavila same da se upoznamo. Pričali smo o običnim stvarima. Gde ko radi, šta radi i ništa dalje, ne postavljamo pitanja. Jasno je čim si ovde, o tome se ne pita. Kasnije smo prošetali i na rastanku upita da li može koji put da dođe da me poseti. Pristala sam.

Vratila sam se kući. Cveta je izračunala da smo se dugo zadržali i zaključila da nam nije bilo dosadno. Nestrpljivo je čekala da čuje moje utiske. Zaga diskretno pita: „Je li zaslužila da je vodiš na kafu?”

„Na kafu i kolače.” Cveta ne komentariše.

„Dosadne ste. Nema više govora o tome.”

Došao je već sutradan. Popili smo kafu, prošetali, tramvajem otišli do grada. Vodio me je u bioskop, i to je za mene bio doživljaj. Viđamo se svakodnevno. On dođe u logor, sedimo na travi, ja nabavim surutku, odemo u obližnje selo odakle donesemo voće, krompir, luk, sve bez bonova. Napravim salatu. Malo sira, paradajza, hleba i maslaca, i kao kod kuće. Za sve oko nas mi smo bili par. Kod nas je dolazio kao blizak prijatelj, bio je – naš!

On radi kod nekog gazde, ima sobu u njegovoj kući, a radi i po kućama privatno, kao električar. Ima dobre veze, prodavačice ga znaju, pa nešto može da dobije i bez bonova. A saznalo se i zašto je došao ovamo. Zakačilo ga ono streljanje u Kragujevcu. Bio je u baraci i čekao u redu za streljanje. Nekim čudom se spasao. Neko je platio za njega. Pušten je i odmah prvim transportom stigao u Grac. Sada je ovde, ne priča mnogo o tome, a ni mene ne pita ništa.

Sedimo u bašti. Lepo, letnje predvečerje. Napravila sam salatu od pečenih paprika, pravu srpsku, s puno belog luka. Uzela sam iz menze malo hleba, pijemo surutku, prava gozba. Oko nas grupe mladića i devojaka, pevaju, vedro raspoloženje. Nas dvoje postajemo bliski. Volim što me simpatiše, ali je diskretan i nije nametljiv. I meni se on sviđa. Razgovori su nam prijatni. Priča o svojoj porodici, selu, bratu koji je isto negde u Nemačkoj. Postaje sentimentaln, zaželeo se kuće, svojih, i tužan je što nema izgleda da ih skoro vidi. Potpuno ga razumem i trudim se da ga utešim. Oko nas je sve manje ljudi. Samo još ona grupa s gitarom peva setne pesme koje znam. I ja sam se raznežila. Da su neka druga vremena, i ja bih sedela negde pod orahom sa svojim momkom i slušala pesmu uz gitaru. Ne mogu da zadržim suze. Plačem neutešno. „Ovo nije tetka Divna“, kao da čujem. „Čuvaj se, ovde je nepoznati muškarac.“ Nije nepoznat, a nije ni važno. On je dobar čovek, ima dobro srce. Oslobodim se teškog oklopa koji skriva moju tajnu. Ispričam mu ko sam i zašto sam ovde. On se uozbilji. Pomogne mi da obrišem suze. Ustane, priđe mi i zagrlj me. Odvede me do jedne klupe, sednemo, uhvati me za ruku: „Ovo ste meni rekli sad, i nikome više. To više ne sme da se pominje. Nikome ni reći. Meni verujete, u pravu ste. Ali nikome više. Jasno?“

RATKO

Od tog dana prema meni je imao zaštitnički stav. Kao brat, otac, ili jednostavno – čuvar. Vodio je računa o tome s kim sedim u menzi, o čemu razgovaramo. Obilazio me je svakog dana i napokon sam osetila da nisam sama. Da imam zaštitnika, prijatelja uz kog se osećam sigurno.

Imam pristojan posao, dobre drugarice. Družimo se u fabrici za vreme pauze, posle posla, ponekad odemo u grad. S Ratkom se lepo slažem, izvede me u bioskop, pozorište. Ko bi pomislio da ću ikada, kao Olga Ilić, u Gracu slušati Mozarta, Štrausa. Posle onog straha, ilegalnog skrivanja, bežanja, saslušanja, najednom mi život postaje normalan. Baraka u Lageru Liebenau moja je kuća. Imam i svoju platu, „svoj dinar“, što bi rekli naši. Rat je negde tamo daleko, nemam ja ništa s tim.

EINE FEINE DAME

Desilo mi se i ovo prvih dana na poslu. Petkom su se primale plate. Te prve nedelje sve radnice su već prepodne otišle po platu. Mene upita doktorica zašto i ja ne odem, pa me pošalje u kancelariju. Javim se službenici, kažem zašto sam došla i gde radim. Ona traži moje ime, ali nema me na spisku. Onomad me je onaj službenik onako doveo na posao, pravo u ambulantu, niko mi nije rekao da treba da se prijavim.

„Tražim platu!“

„Niste se prijavili.“

„Jesam, prijavila sam se!“, povicim glas.

Šef iz svoje sobe čuje viku, ulazi da vidi šta se dešava.

„Gospođica kaže da se prijavila, ali nema je na spisku.“

Stojim, i visoko uzdignute glave, na savršenom nemačkom i dalje tvrdim da jesam.

„So eine feine dame lügt nicht (Jedna tako otmena dama ne laže).
Sofort auszahlen! (Odmah isplatite)“

Tako ja dobijem svoju platu.

BATOČINA NIJE DALEKO

Rano sam se opustila. Nikad se ne zna šta te može snaći.

Liebenau bioskop. Stojim pred blagajnom da kupim karte. Očekujem Ratka da idemo da gledamo film od šest. Na ulici preko puta stoje dvoje, čekaju da pređu ulicu, verovatno i oni idu u bioskop. Brzo se sklonim i pođem niz ulicu da me ne vide, ali da me Ratko nađe. Svakog časa treba da stigne. Biće iznenađen kad čuje.

Ovo dvoje su iz Batočine. Bili su na odmoru i sad su se vratili ovamo na posao. Poznaju me. Ne smeju da me vide. Ratko dolazi i ide prema bioskopu, ja virim iz ulaza jedne radnje, čekam da naiđe. On gleda, traži me i čudi se što me nema. Srećom, pođe niz ulicu prema meni. Iskočim pred njega. „Dođi, idemo brzo odavde!“ On se čudi, ali nije iznenađen, i sam je preživljavao iste situacije. Ulazimo u jedan mali restoran i sednemo za sto u dnu sale. Ispričam mu za ovu slučajnost.

„Nisu me videli, brzo sam se sklonila. Ali, stvarno, to već postaje čudno. Batočina, Grac, i baš tu da se oni nađu.“

„Kakva si ti zvezda da te toliko njih poznaje?“

„Ne šali se, ozbiljno je.“

„Znam. Izvini. Sad ću te otpratiti u baraku. Sutra na posao, pa pravac baraka, ne izlazi nikud, ja ću ti se javiti.“

Ujutro, na tramvajskoj stanici, osvrćem se oko sebe. S posla, isto tako, pravac baraka. Cveta mi je donela ručak iz menze. Ratko joj je rekao da ima nekih problema, ona i ne pita. Zna da je nešto ozbiljno. „Rekao ti je da ne mrdaš nikud. Ne idi ni u fabriku. On će se već pobrinuti za sve.“ Dva dana sedim u sobi, Cveta mi donosi ručak. „Ti se kao spremi, da Zagorka ne primeti.“ A lako je sa Zagorkom, ona i nije nikad u sobi, uvek nešto posluje. I evo, našlo se rešenje. Uveče, Cveta me izvodi kroz hodnik u menzu, na zadnja vrata gde se istovaraju kutije i korpe za menzu.

RATKO ME VODI IZ GRACA - VENČANI LIST

Odvodi me na tramvajsku stanicu gde me Ratko čeka. „Cveto, hvala“, kaže Ratko. Pozdravljam se s njom. Ljubimo se kao najbliži rod. „Ajde, sa srećom!“ Ratko ima ozbiljno lice. Ušli smo u tramvaj.

„Idemo kod mene. Ti si moja žena.“

„Šta sam ja?!“

„Videćeš. Sad sedi i ne brini. Idemo u Grac.“

Stigli smo. Kuća je sasvim pristojna. U prizemlju je električarska radnja i ima još dva sprata iznad. Pored ulaznih vrata, kroz hodnik, ulazimo u dvorišnu zgradu. Na kraju hodnika je njegova soba. Spustio je moje stvari na stolicu, dao mi čašu vode i kocku šećera, i izašao. Sedim i plačem. Suze nikako da stanu. Zar opet! On dolazi, seda kraj

mene, prebaci mi ruku preko ramena i maramicom mi briše suze. „Nećemo suze. Ne plače se sad. Sad je veselje. Idemo da upoznaš mog šefa.”

FRAU OLGA ILIĆ

Idemo do njegovog šefa, vodi me za ruku, kuca na vrata.

„Guten abend. Darf ich vorstellen, das ist meine Frau Olga.” (Dobro večer. Dozvolite da vam predstavim, ovo je moja supruga Olga).

„Baš lepo, drago mi je da vas upoznam.”

Gospođa mi pruža ruku i nudi mi da sednem. Ratko iz torbe vadi teglu, pruža je gospođi. „Ovo je nešto iz moje zemlje. Slatko od trešanja.” Razgovaramo neusiljeno, pitaju me kako mi se dopada ovde. Oni to uvek pitaju, gde god dođem. O čemu bismo inače i mogli da pričamo kad se prvi put sretnemo. Prijatno su iznenađeni što govorim nemački. Više ne moram da se pravim da sam prosta i neobrazovana, negde iz neke daleke provincije. Malo smo se počastili i pozdravili. Gospođa upita treba li nešto da nam doda u sobu, pošto nas je sada dvoje. „Hvala, sve je u redu. Laku noć.” Odlazimo. Ratko vadi iz tašne neke papire. „Ovo je tvoja krštenica, Olga Ilić, rođena... ime... sve po redu. A ovo je naša venčanica. Venčani smo. Građanskim brakom po nemačkim propisima. Sve je legalno i pošteno plaćeno. Za novac ovde možeš da dobiješ šta god hoćeš.”

„Nisam te ni pitao, izvini. Hoćeš li da budeš moja žena? Evo, sad te pitam. Što si se uozbiljila, ovo je za radost, ne za plakanje.”

Ustanem, uozbiljim se.

„Klekni, pa me pitaj još jednom.“

Razume me, pogleda me, pa se nasmeje.

„Aha, po propisu, izvoli“, i on klekne. Nasmejasm se. „Ovo treba da se zapamti. Šala je zbilja, zbilja je šala.“

„Mogu li da te poljubim?“

„Pa, kad je po propisu, kad se mora.“

Poljubimo se. Ovo je ozbiljno. Isprave veštačke, ali život je pravi.

Seli smo za sto. On izvadi iz kese hleb, maslac, neke kobasice, seče kriške i pravi sendviče.

„Odakle ti to?“

„E, kad radiš privatno i živiš privatno. Ovo mi je dala prodavačica iz svojih zaliha. Mogu da dobijem šta god hoću, bez bonova.“

Popili smo čaj i Ratko mi je saopštio da se dogovorio sa gazdom i da može da ode iz Graca u neko drugo mesto i ostane da radi za istu firmu.

I dalje sedim u sobi, nikud ne izlazim, na rešou skuvam mleko, čaj, on donese nešto za ručak iz restorana, neko jaje skuvamo za večeru, pravimo sendviče. Frau Olga, Wie geht es ihnen? (Gospođo Olga, kako ste?) Frau Olga, to sam ja. Brzo sam se snašla u novoj ulozi. To mi nije teško. Ne moram da se krijem, niko ne sumnja. Čak se i ja osećam kao da sam stvarno Frau Olga. Ratko se osigurao. Novi posao, novi grad. Putujemo vozom bez straha, sigurni u svoje isprave. Niko nam ih i ne traži.

RAVENSBURG

Ratko radi kao električar, ja u privatnoj radnji kao krojačica. Šijemo kape, kragne, to je moj posao. Stari, iskusni majstori šiju jakne, prsluke i drugo. Meni je majstor pokazao kako se šije krzno, pregledao je nekoliko komada koje sam uradila i nije imao primedbi. Dobro je. (Gospođo Manja Polak, hvala!). Sa mnom za stolom sedi Simone, mlada devojkica. Ona dva puta nedeljno ide na neke sastanke. Deutscher Jugend (Nemačka omladina). „Šta se tamo uči?“, pitam je. „Nichts schlimmes (ništa loše)“, odgovara ona, to je sve. A mene je baš zanimalo da čujem šta ih tamo uče. Koliko je to važno, pitala sam se, nešto kao vojna obaveza, kad majstor mora da je pušta dva puta nedeljno na te kurseve.

Često dolazi Frau Kamm, vlasnica salona, gleda šta radimo, ide od stola do stola, priča s radnicima. Sa francuskim radnicima govori francuski. Jednom se desilo da i ja budem u blizini. Zastala sam i govorila sa Francuzima.

„Sie sprechen französisch? Und deutsch?“

„Ja!“

„A gde ste to naučili?“

Umalo da kažem da sam učila u školi, ali se u pravom trenutku setim da sam ja šnajderka i da nisam išla u školu. Nisam ništa odgovorila.

„Pa, da, dobro. Volite li da šijete krzno?“

„Da, vrlo me zanima da naučim nešto novo.“

„Lepo“, i odlazi dalje, za drugi sto. Opet sam napravila grešku. Zar ona da sazna da govorim francuski. A moj školski nemački, tako ne govori narod. Prvih dana kad sam došla u Austriju jedva sam razumela šta mi devojke govore, i to je normalno. Kao i kod nas kad slušaš Negotince, Piroćance, Užičane, Vojvođane ili Bosance. Učenje jezika u školi i na univerzitetu razlikuje se od učenja u praksi, direktno družeći se s građanima. Nisam to morala da demonstriram, ali sad, šta je tu je.

Majstor me zove Frau Olga i šefica isto tako. Sada mi se lepo obraćaju. Nema više onog „slušaj ti...“ nego „molim vas, da li biste hteli...“ i tako. Moglo je da prođe i bez toga, ali sad je gotovo. Pa i školovana gospođica može da šije krznene kape za nemačku vojsku!

Ne, nema veze. Ne bojim se. Imam isprave, prave isprave, mogu u svako doba da ih pokažem. Ali polako shvatam da sam napravila veliku grešku, odala se i time što sam više puta prevodila francuskim radnicima i objašnjavala im instrukcije i primedbe majstora i prevodila sa francuskog Nemcima da se bolje sporazumeju. I sad šefica, majstor i neki radnici nisu više otvoreni prema meni, valjda im je sumnjivo moje ponašanje. Pitaju se ko sam ja u stvari. Morala sam to da kažem Ratku. On se uozbiljio. „Možda misle da si špijun. Opet se ti zaboravljaš pa zabrljaš.“

I opet selidba. On ne želi da rizikuje. Idemo odavde. Bruck an der Mur. Schlossberg Steig. Kula na nekom uzvišenju. Zavojite stepenice, na svakom spratu po jedna soba, vode na četvrti sprat. Tu sobu dao nam je šef. Soba ima jedan prozor, krevet, peć na drva, rešo, sto. Duž jednog zida ima veliku stalažu, tu su njihove zalihe, materijali za elektroradnju, neka čebad, odeća i kutije s namirnicama. Više od pola stalaže zauzimaju materijali za haljine, štofovi, platna, svila. Gazdarica

čuva zalihe da joj se nađu. Sve mi je pokazala i pitala da li mi to smeta, i još dodala – ako mi je nešto potrebno, mogu slobodno da uzmem. Dala mi je nešto peškira, posteljinu, dva ćebeta i malo posuđa. Zahvaljujem.

Ne radim nigde. Ratko neće da me zaposli. Kuvam, a i on donese iz restorana. Ovde ima puno naših, Srba, on mnoge već poznaje, družimo se. Tu je Aca, njegov drug iz barake za streljanje u Kragujevcu. Učiteljica Bosa, isto iz Kragujevca, muž joj je otišao u partizane, ali ona kaže da ju je napustio i otišao s nekom drugom. Njenu priču svi slušaju, niko ne komentariše.

Pored naše kule svaki dan prolaze kuvari, pronose kazane hrane za engleski zarobljenički logor. Oko podne se ovde okupi nešto žena i dece, drže u rukama lonče ili činiju, stoje i čekaju. Kuvari se smeju, sipaju im malo supe ili nekog variva, daju im komad hleba ili kafu s mlekom, šta već bude u kazanu. Tu se i ja nađem nekad u prolazu. Oni me gledaju, nemam lonče ni činiju, ni šolju za kafu. Tada još nisam znala engleski, ali sam toliko mogla da kažem: „No, thank you.”

1943. godina

Rat je u zamahu. Bombarderi lete iznad nas, ali Bruk je malo i beznačajno mesto. Nema fabrike ni neki vojni garnizon. Ipak, kad se začuju sirene za uzbunu, svi moramo da siđemo u sklonište. Dežurni lupa na vrata. Moraš! U početku sam i ja poslušno silazila čak sa četvrtog sprata u podrum.

BOMBARDOVANJE

Ponesem ćebe i sedim dole. Sedišta su uza zid u čitavoj prostoriji. Ima i nekoliko ležajeva za bolesne i za bebe, svi ćute. Uplašeni su, iako znaju da Bruk nije u opasnosti, ali jedan odgovorni redar objasnio nam je da je uvek moguća greška i da neka bomba može da pogodi i nas. Treba biti oprezan. U pravu je, ali ja, normalno, nisam toliko disciplinovana kao oni. Kad se začuju sirene, dežurni lupa na moja vrata. „Ich komme sofort!“ (Odmah dolazim), on siđe dole, a ja samo ugasm svetlo i nastavim da sedim. Naravno, nisam toliko drska da se „okrenem na drugu stranu“, obučem se. Sedim na krevetu ili na stolici, u sobi mrak, prozori zamračeni, sve dok ne prođe opasnost. Navikli smo i na alarm, više nas ne uznemirava. U skloništa kao da se ide na razgovor i druženje. Ljudi su se opustili i slobodno govore šta misle. Austrija je to, a Austrijanci nisu nikad bili odani nacisti kao Nemci. Jednom sam bila u pekari kad je neka žena glasno reagovala: „Eto, vidite šta nam je taj Hitler doneo, sad nema ni...“ Svi ćute, niko ne reaguje, ali svi odobravaju. U Austriji su ljudi skloni da stvari gledaju manje ozbiljno i da zbijaju šale na račun nekoga ko im nije simpatičan. Ovog puta to je Hitler. Sa zadovoljstvom sam slušala.

Veselo veče, čuveni komičar Hans Moser peva:

„Es geht alles forüber (sve prolazi)

Es geht alles forbei (sve se vraća)

An jeden Dezember (svakog decembra)

Bekommen wir ein Ei (dobijemo jaje).“

„Oštra zima.

Je li ti hladno?

Ne, naređenje je da nikome ne sme da bude zima.

Čije naređenje?

Nemam pojma.“

Pravio je parodije na sreću i blagostanje, dobar život naroda zahvaljujući velikom dobrotvoru. I svima je jasno na koga se to odnosi. Publika se nije smejala. Nikome i nije bilo do smeha. Ali Hans Moser je pozdravljen burnim aplauzom.

BEOGRAD

1944. godina

Rat traje, Nemci gube. Posle poraza u Rusiji svima je jasno da je blizu kraj. Rusi napreduju. Među Nemcima panika, strah. Rusi nemaju milosti, nastupaju kao pobednici. Nemilosrdni su i besni posebno prema ženama. Nemice savetuju nama, strankinjama, da što pre idemo kućama, jer za Rusa nema razlike – Nemica ili strana radnica. Nemačke vlasti daju propusnice onome ko želi da ode. Ja sam dobila specijalnu propusnicu. FRAU OLGA ILIĆ CVETKOVIĆ WELCHE WERDENDE MUTTER IST (gospođa buduća majka). Dobila sam i specijalne bonove za nabavku opreme za bebe – mnogo bonova. Nakupovala sam dosta

tekstila, vunice za pletenje, sapuna i razne druge kozmetike. Nosim pun kofer opreme za bebu, a i za mamu.

Stigla sam u Beograd. Ratkova sestra, Natalija, lepo me je primila. Ona stanuje na poljoprivrednom dobru Banjički venac, van grada. Njen muž je u zarobljeništvu u Nemačkoj. Sama je s devojčicom od četrnaest godina i skromno živi. U Beogradu je teško. Rat dugo traje, snabdevanje je loše, čeka se u redovima da se nešto kupi za bonove, a nije sigurno ni da će se dočekati. Crna berza u zamahu. Pijace su pune, ima svega, ali samo za one koji imaju para, a zna se ko su oni i kako dolaze do para. U naselju uglavnom žene same, muževi su ili u zarobljeništvu ili u izbeglištvu (ili u partizanima, ali to ne sme da se pomene). Sve žene žive kao porodica. Složno. I mene su primile kao svoju rođaku. Osećala sam kao da se poznajemo, a ne da sam tek došla.

BOMBARDOVANJE BEOGRADA

Jutro je. Jedan radnik uzbuđeno nam govori da se Beograd upravo bombarduje. Svi smo se okupili i posmatramo s brda. Svi skamenjeno gledamo kako Beograd gori. Dim kulja uvis, ruše se zgrade, mnogo postradalih, bez krova nad glavom. Strah nam se uvukao u kosti. Nisu Nemci bacali bombe, već naši saveznici, branitelji, prijatelji (to samo mi mislimo da su nam oni saveznici). Oni ruše Beograd. Kako to da razumemo!? Hoće li doći kraj ovome? Hoće li ovaj narod da dočeka kraj ove nesreće?!

KATIHETA

Profesor veronauke, moj razredni starešina

Lepo, mirisno jutro. Sve je mirno. Jesen je, ljudi šetaju, idu u nabavku, sede pred kafanama, tramvaji rade. Ja sam na Terazijama, imam u podne sastanak s jednom drugaricom, a ona će me kolima odvesti na Banjicu, kod Nate. Najednom se začuše sirene. Htela sam da pređem preko ulice u hotel Moskvu, ali nema vremena za to. Pucaju baš na nas. Odjednom gužva, svi bezglavo jure. Uletim u ulaz jedne višespratnice, već je puno, ali se nekako i ja uguram. Ljudi su uplašeni, besni, psuju. „Pa šta su navalili, valjda vide da ovde nema više Nemaca!“ Neko me uhvati za ruku. „Otkud ti ovde?“ Katiheta! Profesor veronauke, moj razredni starešina iz petog, šestog i sedmog razreda gimnazije. On me vodi u stan na drugom spratu. Ovde stanuje. Ima sobu, podstanar je. Njegovi su pobjegli na selo, kao i mnogi Beograđani. On se sam snalazi. Gazdarica mu je ostavila nešto u frižideru, ali kako često nema struje, i nije neka pomoć. Nije spretan u kuhinji. Persiram mu. On me ispravlja: „Sad više nisi moj đak, ovaj, niste moj đak.“ Smejemo se oboje, kako sad da se oslovljavamo?

„Ako sam ja za tebe Vi, i vi ste za mene Vi. Kako ćemo? Nije to važno, nego da vidimo ima li šta u frižideru i kredencu.“

Snašli smo se. Skuvala sam pasulj sa suvim rebrima, umesila pogaču, skuvala sam i paradajz-čorbu da bude za nekoliko dana. Napravila i sutlijaš da se zasladi. Kuvam, mesim, perem posuđe. On me gleda.

„Nisam znao da ste vi tako vešti, da tako dobro znate da kuvate. Mislio sam da ste vi gospođica i da za vas radi posluga.”

„To je bilo nekad davno i bila sam, kako vi kažete, gospođica. Sad sam gospođa. Dobro je biti samostalan i ne očekivati da neko radi za tebe, a dobro je da možeš i drugom da pomogneš...”

„Kao ti meni sada”, završi on.

Posle smo pili kafu. Prošao nam je čitav dan u razgovoru, nismo ni osetili. Predveče me je otpratio. Pozdravili smo se i nismo se dogovarali da se ponovo nađemo. Rukujemo se, vidim da želi nešto da kaže, ali se ustručava.

„Možda nije u redu da ovo kažem, ali moram. Mislio sam često na tebe i mnogo sam srećan što te vidim.” „Hvala!”

Preživela sam ovo bombardovanje. Drugaricu s kojom je trebalo da se nađem nisam videla. Iznenadno bombardovanje promenilo je naše planove. Moja zaova Nata me lepo pazi, ali njena situacija nije povoljna za mene. Jedan gospodin koji redovno dolazi, pravi se da me ne primećuje. Kad on dođe na večeru, ostane i da prenoći. Ćutimo o tome, nismo deca. Sve mi je jasnije da ću morati da se snađem na drugom mestu. Nata je bila otvorena. Nju brine prinova u kući. Troškovi, poslovi oko male bebe. „Jasno mi je, Olga, ili već kako ti je ime, vidi šta ćeš i kuda ćeš.” „Razumem, Nato. Ne zameram ti.”

Zabrinula sam se, ali rešiću problem. I do sada me je sreća služila.

MIĆA TODOROVIĆ

Krenula sam u grad da odnesem jednoj gospođi materijal za pelene i pokrivač za kolica. Toliko sam toga donela iz Nemačke, moram nešto od toga i da prodam. Imam neke cokule, nešto veša, sve sam to ponudila po povoljnoj ceni i sve je prihvaćeno. Idem kući, sad Nata neće morati da troši pare zbog mene. Neprijatno mi je i sve više uviđam da ja njoj nisam draga snajka i da ona nije oduševljena mogućnošću da čuva bratovo dete. Hladna je. Još kad bi znala ko joj je snajka, bojim se da bi me isterala iz kuće bez razmišljanja, a ja moram da ćutim i budem dobra. Dobra, draga snajka. Ali, ne zna ona ko sam ja!

Negde, već kod Karađorđevog parka, Mića, moj školski drug, četnički vojnik, širom otvori oči kad me ugleda, ja raširim ruke da ga zagrlim, da se pozdravimo, dugo se nismo videli, kad se on obrati svojim drugovima: „Sačekajte me u parku!“ Uhvati me za ruku. „Idemo kući!“

U jednoj sporednoj ulici stanuje tetka Draginja. Bila sam mnogo puta kod nje. Tetka Draginja je naša prijateljica iz Negotina. Mića je moj školski drug. Ceca, godinu dana mlađa, njegova sestra. Kuvale smo lutkama ručak i stavljale ih da spavaju. On me drži ispod ruke: „Odakle ti uopšte u Beogradu? Mama, vidi ko je ovde!“

„Aaaa, Ruža, tj. Olga, pa ona je već dolazila više puta.“

Seli smo i mama nas je odmah poslužila doručkom. Uopšte nije iznenađena što me vidi. Priča Mići da ja obično svratim kad god

dođem iz Nemačke. Mića ne veruje svojim ušima. Ona putuje? Kud to ona putuje?

„Sedi, Mićo, prvo mi reci šta ti radiš. Gde si sve ovo vreme?“

On je u glavnom štabu Draže Mihailovića. Neki odgovorni oficir. Ovde je na zadatku i ostaće koji dan, pa ide. Pričam mu gde sam, ukratko, šta sam sve doživela, i da sam sad kod zaove.

„Ostaćeš ovde kod mame!“

Rado sam pristala.

Mića je otišao kod Nate, pokupio moje stvari i doneo ih. Verujem da je Nati laknulo, a i meni. Nije ni pitala gde sam se smestila.

Mića je retko kod kuće, a kad ima vremena, sedi sa mnom i priča. Strogo me ispituje jesam li izlazila, majci naređuje da me ne pušta nigde. Sve je dobro, svi me paze, ovde sam kao u svojoj porodici. Među svojima.

Tetka Draginja je rekla Mići da sam iz Nemačke dolazila više puta u Beograd i uvek svraćala da je vidim (prećutali smo o nesrećnom kraju moje tetke na Banjici). On to nije mogao da veruje. Sad je došlo vreme da mu sve ispričam.

U Nemačkoj je bilo više naših ljudi na radu. I, naravno, srpska posla – daj da vidimo šta se iz toga može izvući. Ja sam legalno vozom putovala za Srbiju, nosila pisma, novac i neke namirnice koje su naši radnici slali svojoj rodbini, a odavde sam u Nemačku nosila pakete koje su iz Srbije slali svojima tamo. Nisam znala šta nosim, nisam ni pitala. A trebalo je da pitam, jer je u tim paketima bio duvan. Duvan iz Niša, Pirota, Leskovca i šta ja znam odakle sve. Skupljalo se na jednom

mestu, i kad dođem, neko pokupi, meni preda, i ja nosim. Šverc! A ja to nisam znala. Da sam znala, sigurno nikada ne bih pristala da to radim. Najsmešnije je bilo što su mi u tome pomagali i železničari, i policajci, i nemački vojnici. Voz stoji, ja s paketima, koferima, kesama... natovarena, žurim da se ukrcam u voz za Beograd. Svi mi pomažu. Železničar utovari i uvede me u vagon. Nađe mi mesto u kupeu, tamo sede Nemci – odmah skaču, pomažu mi da se smestim, ubacuju moj prtljag gore u mrežu. Ja mirno sedim. Upoznajemo se, pričamo, dobro mi došao moj nemački. Nisam krila da radim u Bruku, i da je tamo moj muž električar. Nema sumnje, ja sam prijatelj (da li da se smejem ili plačem?). Kad stignemo u Beograd, opet nema problema, moje pakete svi zajednički stavljaju na kolica i odvoze u ostavu na stanici. Kad pođem natrag za Bruk, pomažu mi da sve pokupim, utovarim. U Bruku me neko sačeka, istovari, i ja više s tim nemam ništa. Doviđenja do idućeg putovanja. Tek kasnije sam čula kako pričaju o našim ljudima koji su se bavili švercom duvana. Ništa o tome nisam znala. Da li je Ratko znao? Ne verujem, ili...

IZBEGLA KLOPKU - TETKA STRADALA

Negde krajem 1942. godine pišem tetki u Negotin da otprilike dolazim u decembru u Beograd, i da bude kod čika Milutina i tetka Milice da se vidimo. Došla sam tog dana kad sam rekla i svratim prvo kod tetka Draginje. Popile smo jutarnju kafu. Tetka Draginja čisti povrće za supu, ja joj pomažem. Dala mi je i jednu šargarepu da grickam. Ustajem da krenem, a tetka Draginja me zaustavlja: „Neka, dušo, otići ćeš, sedi još malo.“ Sednem još malo. Opet ustajem i opet me

zaustavlja, i tako više puta. Podne, vreme ručku, e, stvarno je vreme da odem, sigurno me čekaju. Ustajem, a tetka Draginja se rasplače.

„Dušo, sine, kako da ti kažem, ali moraš da čuješ. Tvoje tetke više nema.” Banjički logor Jajinci. Spomenula je neku poznanicu koja je tačno znala šta se desilo.

Moja tetka Medi Varjas udala se za Srbina, pravoslavca, Milana Stevanovića. Pokrstila se u crkvi i postala Mira Stevanović. Smatrala je da za nju oštre mere protiv Jevreja ne važe i da ona ne mora da ih poštuje. Nosila je traku, ali iz apoteke nije izlazila. Postavili su joj komesara koji je sedeo za tečnim stolom i posmatrao šta se radi. Čeda i Mile Živković su svake večeri, kad predaju novac iz kase komesaru, prvo odvajali nešto za tetku, da komesar ne zna. A i da zna, komesar je bio jedan stari Negotinac. Poštovao je mog teču, i on sigurno ne bi zamerio. Taj čovek je bio nepismen. Sigurno ne bi bio u stanju da vodi knjige, da kontroliše. Bio je stari kafedžija. Tetki je to smetalo. Šta će nama komesar?! Nije ovo fabrika, a još i njega treba platiti. Ode tetka u opštinu, sekretar je pošalje nekoj višoj vlasti. Oni je pošalju u Niš, a iz Niša stigne tetka čak u Beograd. Bila je uporna. Šta on ima nas da kontroliše. Neka gleda svoju kafanu i neka šeta po pijaci, to je njegov posao. Stigne tetka do višeg nemačkog generalštaba i opiše situaciju u kojoj se našla. Ona ne moli. Ona zahteva da se taj komesar ukloni. Svi poslovi mogu da se obavljaju i bez njega. Učtivo zahvali na pažnji i ode.

„Ist das moglich! Eine Judin noch immer frei!” (Je li to moguće? Jedna Jevrejka još uvek šeta slobodno!)

Dalje je vikao i nije ga se ticalo kad su mu objašnjavali da je ona supruga Srbina, koja je primila pravoslavlje. Izdao je naređenje, i kad je tetka stigla u Negotin, odmah su je odveli u zatvor, nekoliko dana

je provela u Negotinu, onda su je prebacili u Niš i na kraju u Beograd. Jajinci – Banjica, 7. oktobar 1942. godine.

Sve mi je to ispričala tetka Draginja brišući suze. Ja još stojim, hoću da krenem. Ona mi uzima kaput iz ruke. „Sad kad znaš, nije pametno da ideš. Sedi da pričamo. Valjda znaš da tamo, kod tvog čika Milutina, neko tebe sada čeka.”

Mene progone misli. Zašto su nju pustili da strada? Zašto su mene čuvali i štitili? Zašto sad ja slobodno šetam po Beogradu, a nje nema više? Nije pravo, nije ona to zaslužila! Bila je tako dobra.

RAT SE BLIŽI KRAJU – MIRA BEBA

Nastupiše još teža vremena. Vode se borbe oko Beograda. Nemci odstupaju. I mi bežimo. Sklonili smo se u jedno selo blizu Avale (Beli Potok). Poneli smo ćebad, dušeke, a domaćini su nam dali po jednu sobu za svaku porodicu. Spavamo na podu, na dušecima – slamaricama. Kuvamo u kuhinji kod gazdarice. U dvorištu je bunar i odatle koristimo vodu. Domaćini imaju krave i ovce, pa ima mleka i mlečnih proizvoda, jaja, voća, povrća. Sve plaćamo. Tetka Draginja računa i mene u svoju familiju i neće od mene da uzme novac. Gazdarica mi ukazuje posebnu pažnju kao trudnici, pa mi ujutru daje da pijem mleko i ne dozvoljava da radim u kuhinji i u bašti, a ni vodu da donosim. Svi ostali rade, pomažu koliko mogu. Hrane stoku, čiste štale, donose drva, a žene su uglavnom u kuhinji.

Ceca studira medicinu, uglavnom uči i pomalo se druži s Francom. Franc je Slovenac, izbeglica iz nemačke okupacije – oseća se kao Srbin.

Jednom, kad smo pričali o situaciji u koju su nas Nemci doveli, on izvali: „Zašto nas mrže!” (Nas?) Svi smo se nasmejali. Vas, vas? Nas!!! On je student i ovde je sa svojim bratom, njegovom ženom i njihovom bebom.

Septembar je. Počinju kiše, sedimo u kući. Ugrabila sam priliku da se u šupi okupam i operem nešto veša. Večerali smo i legli. Meni nešto nije dobro. Muka mi je i požalim se teta Draginji: „Ne znam šta mi je, boli me stomak.” Ona zamoli domaćina da upregne kola i pozove Miću. Spremam paket sa stvarima, idemo u bolnicu, u beogradsko porodilište. Vozimo se, noć je, napeta situacija. Stražar Namac šeta posred puta. Daje nam znak da stanemo. Mića me obgrli rukom oko struka. „Meine Frau! Kind!” (Moja žena! Dete!) Stražar mahne rukom, nasmeši se s razumevanjem. Šta li se ti smeješ, mislim ja. Juriš u bolnicu, uzbuna, nema doktora, negde je u selu. Dve medicinske sestre se uzvrtele.

U septembru 1945. rodila se moja Mira. Lepa, zdrava beba. „Baš si našla kad da dođeš, ali dobro, baš si slatka!” Sredili su bebu, okupali je, povili i stavili kod mene u krevet. Meni su dali čaj, i toliko. Mir. Spavanje. Sutra je novi dan.

Posle dva dana dolaze po mene. Gazdarica me je dočekala kao da sam joj najrođenija. „Ovo je Božji blagoslov, novorođenče u mojoj kući. Živa bila, čero, daj da te poljubim umesto tvoje majke!” Poljubi me, uze bebu iz mojih ruku i stavi je u kolevku. A kolevku, ponjave, jastuke, sve je gazdarica našla na tavanu, ko zna koliko je beba iz njihove kuće spavalo u njoj.

Umila je bebu svetom vodicom iz testije, posula listove bosiljka, prekrstila se, nacrtala krst na čelu, i mene je pomazala, i počela da moli *Očenaš*. Ona se prekrsti, očekuje i od mene, krstim se i ja i tetka

Draginja mi klima glavom. I ja govorim *Očenaš* s njom. „Amin, Bože pomози. Blagoslovi tebe Bog i hvala ti, ti si donela Božju milost u ovu kuću.” Pa me poljubi. „Ajde, ćero, lezi, odmori se.” Ja legnem. „Kad ovaj moj neće da dovede mladu. Već dvadeset godina u ovoj kući nije zaplakalo čedo. Možda je ovo sada Bog pogledao našu kuću.” Ležim, ne mogu da zaustavim suze, ali tome se niko ne čudi. Poslušno podnosim i bosiljak, i metlu, i krstić ispod jastuka, i svetu vodu. Pijem mleko i jedem proju, i pogaču s kajmakom, i kuvano jaje, i to da me gazdarica pljucne kad uđe. Sve po običaju, tako treba da bude. Na srpski način, i po srpskom običaju.

POVRATAK U BEOGRAD

Puca se oko Avale. Moramo brzo da napustimo selo. Vraćamo se u Beograd. Oprostili smo se od naših domaćina, uz obećanje da ćemo doći opet kad sve ovo prođe. Na slavu, na Đurđevdan.

U Beogradu su svi stanari i naši prijatelji u skloništim. S nama je Franc, njegov brat i snaha s bebom. I mi se smeštamo u sklonište. Tamo su ljudi doneli dušeke, ćebad, vodu, hleb, skromne sendviče, neko voće da se nađe. Nema struje, gore sveće. Provodimo noć u skloništu. Ljudi se smirili, neko spava, neko osluškuje, procenjuje na kojoj se udaljenosti vode borbe. S bebom u naručju sedim na nekom sanduku. Nemam dušek, nemam ni ćebe, a ni neki šal. Nemam ni nešto hrane i vode. U onoj žurbi i silnom strahu niko na mene nije mislio. Sama sam. Opet sama. To je za mene već viđena stvar, skoro obična. Lepo je Rumunka rekla: „Bićeš sama, bez ikoga svog, da sama brineš o svojoj sudbini.” Ne smeta mi, već sam navikla!

BAŠ ME BRIGA, NEKA PUCA!

Negde oko pet ujutro ustajem i odlazim iz skloništa. Pucnjava je prestala. Dežurni vatrogasac me zaustavlja: „Ideš na svoju odgovornost.“ Idem. „Sedi, dušo, sa mnom, s nama“, zove me komšinica, gospođa Đurić, ona stanuje odmah do nas. „Hvala, idem gore, svejedno mi je gde sam, a i pucnjava je prestala.“ Ceca me gleda, neprijatno joj je, a tetka Draginja spustila pogled i ćuti. Idem gore, u stan. Naložim vatru, skuvam poparu (u špajzu je puna vreća suvog hleba, spremali se ljudi za ovu situaciju). Skuvam i čorbu od zaprške. Srećom, imam dovoljno mleka da dojim svoju bebu. Zagrejem vodu da se umijem, okupam bebu i legnem. Stanari se vraćaju iz skloništa i sad nema mesta za mene. Ipak, moram negde da se smestim. Ubacila sam slamaricu i nešto posteljine u devojačku sobu. Tu je spavao Mića, ali je on već otišao, a kad se vrati, videćemo.

Uspavala sam bebu i sedim kraj prozora. Sviće. Dolaze Ceca i Franc, ona gleda kako sam se smestila, vidi i ona da moramo da se snalazimo i misli da je moja ideja dobra. Odjednom je preterano pažljiva prema meni, kao da se izvinjava. „Nema potrebe da se pravdaš, Ceco. To je normalno. Vi ste mnogo učinili za mene. Potpuno razumem.“

Dolazi Franc. Ne čeka da se voda zagreje, ulazi u kupatilo, voda pljuska, on frkće, peva – uživa, nije mu važno što je voda hladna. Izlazi iz kupatila sav rumen. Briše kosu: „Hajde, ko je sad na redu?“ Slovenac, sportista.

Nemci se i dalje povlače. Borbe se vode negde oko Ušća, Kalemegdana. Dunav, Sava, Zemun. Izlazimo na ulicu. Idemo po vodu na česmu u prizemlju jedne kuće. Pijace nema, ali seljaci idu i nude mleko po kućama i još neke namirnice. U jednoj kući su smešteni ranjenici i čekaju da dođe lekar iz bolnice. Ceca upita da li može ona da pomogne i kaže da je student medicine. Jedna bolničarka joj objašnjava šta bi mogla da uradi. Ceca sad provodi dosta vremena pomažući ranjenicima koji se nalaze van bolnica. Doneli smo ranjenicima neku hranu, ko je šta mogao. U jednoj od soba ranjeni ruski vojnik. Kažu da je teško ranjen. Dolazi mu drug da ga obiđe. „Ну, как ты?“ „Это, пропадет! Пропадет за родину!“ (Kako si? Eto, tu mi je kraj. Za domovinu!)

Tužno, dirljivo i poučno. Usred Beograda, teško ranjeni Rus, možda neće preživeti, daje život za *rodinu!* Za koju *rodinu!*? Hvala mu! Slava mu i čast. Sutradan ga više nije bilo tamo.

MIRA U BOLNICI

10. oktobar 1944. godine

Vraćam se kući iz grada. Rano je poslepodne. Nosila sam pletene cipelice i kapice za bebe na prodaju. To mi je bio način da nešto zaradim, a da sam stalno uz svoju bebu. Prodaja dobro ide.

U kolicima, beba se ne smiruje. Plače iz sveg glasa. Dođemo kući, isto. Ceca me vodi u bolnicu. Stražar nas prati preko ulice. Bolnica je blizu. Odmah je prime na infektivno. Ozbiljan slučaj. Meningitis. U bolnici inače puno ranjenika sa fronta, ali za bebu se našlo mesto, a i za mene, pomogao mi je dr Bećirić, poznanik i prijatelj iz Negotina.

„Doktore, šta Vi mislite?“

„Kako to *Vi*? Zar si me zaboravila? Ti si ovde pod mojom zaštitom, a i sve moje kolege će se boriti za tvoju bebu, ne brini.“

I zaista, za nju je bilo lekova, bez obzira na ratnu oskudicu, a ja sam bila kao među svojim. Kad je bebi bilo bolje, priključila sam se osoblju i pomagala oko presvlačenja, nameštanja kreveta i nege bolesnika. Ceca i Franc me obilaze, sede sa mnom. Ceca mi pokazuje da je obukla moj kostim ispod kaputa. Slažem se, nek oblači sve što joj se sviđa. Ja ovde, u bolnici, nosim nešto bolničko i nešto od garderobe ko zna čije. Dar Crvenog krsta. I obavezno beli mantil. Promenila sam se. Nije mi više važno šta ću obući, moda mi više nije značila.

Bolničarke, časne sestre i ja svako jutro klečimo kraj kreveta. Molimo za spas bolesnih i ranjenih. Uveče u njihovim sobama palimo sveće i čuje se molitva. Mene to smiruje. Beba je ozdravila, ne moram više da budem u bolnici. Ceca već dva dana ne dolazi. A ionako znam da sam višak – prekobrojna. Tamo se sad sve okreće oko Franca, budućeg zeta. Ja sam sa svojom bebom samo višak, ali to je normalno, niko ne treba da oseća krivicu.

MATERINSKO UDRUŽENJE

To ne sme da bude!

Mira je ozdravila. Lepo se oporavlja, ali lekar smatra da i dalje treba pratiti njen razvoj. Posle meningitisa postoji rizik. Lekar mi je preporučio da idem u Materinsko udruženje. Čula sam ranije za tu ustanovu. Sklonište za samohrane majke, razvedene žene s decom,

bez porodice, izbegle od nasilja, one su pod zaštitom udruženja Kolo srpskih sestara. Moja tetka je bila njihov aktivni član u Negotinu, a i ja sam više puta išla s grupom žena u posetu bolnicama, sirotištu ili u posetu kod neke sirote i bolesne žene ili noseći pomoć ožalošćenoj porodici u času nesreće. Uz preporuku lekara, primljena sam i ja. Konačno sam opet sigurna i zaštićena. O meni brine državna ustanova i ne zavisim ni od čije milosti.

Kod tetka Draginje ne mogu da se vratim. Čim sam otišla s Mirom u bolnicu, doselili su se Francov brat, snaja i beba. Ovde smo zbrinuti. Imamo smeštaj, hranu, negu i lekarsku kontrolu za bebe, što je najvažnije. Mi smo obavezne da radimo i pomažemo koliko smo sposobne i stručne. Zaposlila sam se u krojačnici Šivara.

Bilo je puno posla. Tu sam upoznala Stanu, koja isto kao i ja nije bila prava šnajderka, ali je imala veliko iskustvo. Lepo smo se snalazile i dopunjavale. Pored prišivanja dugmadi, zakrpa, produživanja i skraćivanja, savladale smo vrhunsko zanatstvo, da prepravljamo kecelje i bele mantile koje smo nosile dok smo radile s bebama.

Inače, lepo smo se slagale, mi žene, od kojih je svaka imala svoju priču. Jedna je izbeglica iz Bosne, jedna dete bez oca, jednoj muž siledžija, jedna je isterana iz kuće trudna, ja na ulici s detetom (muž u Nemačkoj).

Rat tek što se završio 20. oktobra. Mir je. Januar ili februar. Profesor dr Ružičić me je primio, pregledao Miru, zapisao važne podatke, a mene zapitkivao. Ne moram više da se krijem, pa slobodno pričam svoju istoriju. Zapanjen je što tako hladno i staloženo pričam. „Draga moja devojko, ne mogu da slušam bez suza. A ti, jesi li se isplakala?!“

„Doktore, za sve ovo vreme suzu nisam pustila. Prosto, nisam imala vremena. Sve se odvijalo kao na filmu.“ Stavlja mi ruku na

glavu: „Budi spokojna – ti si odabrana! Bog te sačuvao!“ To su velike reči. Ne komentarišem. Onda smo pričali o njegovoj knjizi „Vi i vaše dojenče“. Uvek mi je pri ruci. Držim se strogo svih uputstava i slušam sve savete. Ispričala sam mu kako je protekao porođaj, kako me je čuvala gazdarica u Belom Potoku, uz bosiljak, svetu vodicu, krst i metlu iznad kolevke. Nije se smejao. To je dobro, zdravo narodno verovanje uvek spasava!

Upravnica prihvatilišta je bila starija doktorica, stroga ali dobra i pravična. Njeno geslo je bilo „To ne može da bude!“ – znak da nešto ne odobrava. Poštovali smo je, a ja sam se divila kako je savršeno organizovala rad jedne ovako ozbiljne ustanove (kako je vreme odmicalo, uočila sam i neke stvari koje nisu za pohvalu, ali o tome ću kasnije).

Sve je bilo organizovano kao u vojsci. Kao po rasporedu časova, sve se odvijalo na vreme i svako je sa zadovoljstvom obavljao svoj posao. Iako je sve podsećalo na internat, osećali smo se kao kod kuće. Što je najvažnije, mogu da se posvetim svom detetu, jer mi je sve drugo obezbeđeno. Zadovoljene su i moje i potrebe mog deteta, a rat se tek završio. Ljudi jedva preživljavaju, pokušavaju da srede svoje živote. Teški ratni dani, progonstva, strah od osвете ostavili su traga. Ljudi tuguju za svojim sinovima, očevima, braćom, izgubljenima u ratnom vihoru, a mi ovde kao u hotelu. UNRA nam daruje mleko i jaja u prahu, sušeni krompir, ali kome to još smeta! Bilo je dana kad nismo imali ni hleba i bili srećni kad bude suvog, za poparu, to smo preživeli, ali to je sada prošlost.

Ujutro su bebe čiste i okupane, dojimo u zajedničkoj sobi. Svaka beba se meri redovno, da znamo koliko je napredovala. Mi ih gledamo kako sisaju, pričamo im i tepamo. Uživamo u njihovim prvim

osmesima. Kad podojimo svoje bebe i uspavamo ih, dužne smo da izmuzemo ostatak mleka iz dojke. Tu je doktorka stroga. Svaka kap se mora izvući. To se mleko prodavalo u humane svrhe. Ako je u humane svrhe, onda u redu. Treba pomoći kome je pomoć potrebna.

Moja Mira napreduje, reaguje na moje tepanje, smeje se, poznaje me. Doktor Ružičić je zadovoljan.

TIFUS

Mira dobro napreduje, ali ja se ne osećam dobro. Uzimam aspirin – biće bolje, proći će. Sutradan mi nije bolje. Imam temperaturu. Sledećeg dana još gore, temperatura raste. Ležim. Dolazi doktor, ni on ne zna šta bi moglo da bude. Profesor Ružičić: „Kolege, dvadeset godina lečim samo bebe. Treba pozvati nekog iz ambulante.” Izdvojili su me u zasebnu sobu, ali me obilaze, hrabre me: „Nije ništa ozbiljno, proći će.” Ćutim, ne znam da li da kažem da sam pomagala u bolnici i susretala se s bolesnima od raznih bolesti: tifus, tetanus, gangrena. Ja sam se kao čuvala, prala sam ruke, dezinfikovala ih. Sad sam sigurna, nije mi uspelo da se sačuvam. Rekla sam, u poverenju, doktoru na šta sumnjam. Nastaje panika. Svi me se klone. Tifus u dečjoj ustanovi! Alarm. Hitno me vode u bolnicu, istu onu iz koje sam došla s Mirom.

Ležim u bolnici s visokom temperaturom. One sestre kojima sam do nedavno pomagala, sad i ne vidim. Zaobilaze me. Doktor Bećirić me teši: „Mlada si, snažna, ustaćeš ti opet. Moraš! Potrebna si svojoj bebi.” Da, ja samo na nju i mislim. Masiram dojke da sačuvam mleko. Za moju bebu, da mi dete ne bude gladno. Daju mi čaj, vodu, verovatno

i neke lekove. Sve je oko mene mutno, tamna senka. Ne čujem šta pričaju, ne vidim ništa. Ne znam koliko je sve trajalo, koliko sam spavala. Otvorim oči, sestra me miluje po kosi, umiva me. „Vratila si se, hvala Bogu!”

Tu je Eđisto. On je zarobljenik, Italijan doveden na rad u bolnicu. Družili smo se dok sam pomagala u bolnici. On nas je zabavljao, pevao italijanske šlagere. Znao je dosta naših reči, ali smo se sporazumevali na srpsko-francusko-italijanskom. Sedi kraj mene: „Eđisto, mama tua!” Ne razumem. A sestra objašnjava: „Ruku da mu ljubiš. Dok si bila u bunilu, on te je umotavao u mokre čaršave. Noćima je sedeo kraj tebe. Hvala Bogu, ostala si živa. A Eđistu poljubi ruku. Dobro si ti, neće tvoja ćera ostati bez majke.” Eđisto, bravo!

Prebacili su me u drugu sobu. Tamo već leže tri žene, ja sam četvrta.

„Što nam dovodiš ovog dečka?”, čude se one.

Dakle, ja izgledam kao dečko, bleđa, slaba, bez kose, mršava.

„Ovo dete je preživelo tifus”, objašnjava sestra.

„Iju, crna ti, šta je od tebe ostalo, jadno dete.”

„Ona ima malu bebu, mora da živi, šta bi beba bez nje. Svi da je pazimo.”

Ležim, ćutim, ne razgovaram, ne jedem, ne pijem. Ne mogu da ustanem. Eđisto mi pomaže, hrani me, maže mi ruke i noge nekim kremama, tera me da sedim, ustajem. Korak, čučanj, uno, due, uno, due, komanduje da vežbam. Ljuti se: „Moraš da ustaješ!” Malo sam se oporavila.

Jutro je. Dolaze Eđisto i sestra, pomažu mi da se obučem. „Hajde, ideš kući.“ Obukli su mi neku haljinu, sve na meni visi, ali dobro, idem kući. Vode me do bolničkih kola. Svi me pozdravljaju i žele mi sreću. Eđisto mi pruža ruku, ja ga poljubim u ruku, on mene u oba obraza i u čelo. „Eđisto, hvala!“ „Živa bila, bella mia!“

Prošlo je skoro mesec dana. Za sve vreme mog boravka u bolnici niko nije pitao za mene. Oni su me tamo, jednostavno, otpisali.

Bolnička kola su me dovela do Materinskog udruženja. Ostavili su me pred vratima i otišli.

VRAĆAM SE NATRAG

Ulazim, a nastojnik me gleda i čeka da se legitimišem. Kažem ko sam, a on ne skida oči s mene. Prilazi mi, hvata me za ruku i privlači stolicu da sednem. Kažem mu da sam bila u bolnici i ne shvatam šta je tako čudno. Dobro, bila sam bolesna, izmenila sam se, ne shvatam da ne ličim na sebe. On me uvede kod doktorke u kancelariju. „Vi ste... Vi ste se vratili!“ Svi su se okupili oko mene, ćute, gledaju me.

„Gde mi je dete?“

Nisu računali da ću se vratiti. Nemam više ni svoje mesto, ni krevet, nema mojih stvari. Moja Mira je u sobi za siročad. Smanjila se, ubledela. Na njoj neke krpe, plače, bacaka se, mlati rukama. Ništa mi nije jasno. Gde su joj one lepe stvari koje sam s puno ljubavi i pažnje birala za nju u Nemačkoj, zašto je ovde? Smestili su me da tu prenoćim, dok me sutra ne vrata u moju sobu. (Zašto ne danas? Ko je u mojoj sobi?)

Negde oko deset uveče sestra na kolicima dovozi flašice mleka za večernje obroke. Tu su podeljene flašice na kojima piše za koja su odeljenja. Za bebe s majkama i za bebe bez majki. Za bebe bez majki, ne mogu da verujem, pola mleka pola vode, a za bebe s majkama – čisto mleko. Bebe koje su pile razblaženo mleko ne spavaju, plaču. Gladne su. I nikog nije briga. Moja Mira vrišti. Gladna je. Napila se vode umesto mleka. Ne mogu to da gledam. Bez mnogo razmišljanja zgrabim bočicu s mlekom, prespem u Mirinu flašicu i nahranim svoje dete. Sad mirno spava. Pitam se koliko dugo nije imala tu priliku? Ovako neće moći! Zar da se siročad tretira na ovakav način?! To je kriminal. Boriću se protiv toga. Za ovo mora da se sazna!

MAJKA SE BORI ZA PRAVDU

Pravda za svu decu!

Mila moja, došla ti je tvoja mama. Bogu hvala! Više niko neće smeti da te ostavlja da gladuješ. Ni tebe, a ni drugu decu bez majki.

Prilazi sestra da razdeli ostale flašice mleka i vidi da je neko već uzimao. Gleda u mene, ne sme da me pita.

„Sipajte im vodu, kao ovoj siročadi.“

„Nisam ja kriva.“

„Ne znam ko je kriv, ali recite iskreno, je li to pošteno? Vi niste krivi, ali ja sam morala, shvatite, dete mi je bilo gladno.“

„Moraću da vas prijavim, žao mi je.“

„Nema zašto da vam bude žao, samo vi prijavite, a i ja ću imati šta da kažem.”

Zbor. Osoblje, majke, sestre, doktor.

„Da, učinila sam to. Priznajem. S punim pravom majke koja se bori za svoje dete, kao žena koja se bori za ravnopravnost, kao građanka koja se bori za jednako i pošteno tretiranje bogatih i siromašnih!”

TO NE SME DA BUDE!

„Mene su odveli u bolnicu, teško bolesnu i niko ni da pita za mene. Gde su drugarice, doktorica, upraviteljica? Da mi bar pošalju poruku, da mi požele da se dignem iz mrtvih. Moje stvari su razdeljene, vidim ih na drugim bebama. To ne sme da bude! Zar to niko nije primetio? Naše mleko koje izmuzavamo i koje pripada našoj deci se prodaje. Kome? Ko uzima novac? Ko ima da plati dobije mleko, a naše bebe bez majki dobiju vodu! Moja beba je vrištala gladna, i to nikome nije smetalo. Morala sam da zaštitim svoje dete i smatram da sam potpuno u pravu. Ne kajem se! I na ovome neće ostati. Ne borim se samo za svoje dete, tražim pravdu i razumevanje za svu decu. Nijedno dete ne sme da bude gladno! To ne sme da bude!”

Zbog bolesti sam izgubila mleko, ali ću se potruditi da ga voljom i strpljenjem povratim. Profesor Ružičić je rekao: „Mleko nije u dojci, mleko je u srcu i glavi.” Pa, videćemo. I da dodam, ne izvinjavam se, samo želim da objasnim zašto sam to učinila. Ne kajem se. Ponovo bih učinila isto.” Okrenem se upravnici:

„To ne sme da bude! Je li tako?

Hvala vam svima na pažnji i strpljenju što ste me saslušali.”

Tišina. Svi ćute. Ničeg se ne stidim, a za njih ne znam, nisam sigurna, ako imaju makar malo savesti...

Opet sam u svojoj sobi. Vratili su mi sve moje stvari. Stajale su u mom ormariću, sve poslagane, oprane i ispeglane. Povratila sam mleko. Opet je moja Mira imala mleka koliko hoće.

Niko se nije ni izvinio. Svi se ponašaju mirno kao da se ništa nije dogodilo.

ČUDO PRIRODE

Vratila sam se u normalan život, radim u krojačnici, čuvam svoju bebu, pričam joj, ona se smeje i lepo napreduje. Dobija svoje porcije mleka od svoje majke. Zašto je to čudno? Zašto me stalno ispituju i lekari pregledaju? Došli su lekari čak iz Švedske. Doktor Ružičić me priprema za razgovor s njima. „Nemoj da se zbuniš, sve im lepo ispričaj i odgovori na sva pitanja.” Nije mi jasno šta to hoće da znaju, ko su oni. Čudno im je što sam povratila svoje mleko i kako sam to učinila.

Predstavio mi se, imenom i prezimenom (nisam zapamtila). Pročitao je o mom slučaju u medicinskom časopisu. Slučaju? Nisam ni znala da sam slučaj. Zamolio je za dozvolu da pregleda Miru i da i mene pregleda. Dozvolila sam. Onda je seo i spremio se za dugo slušanje. Obraća mi se na francuskom. Do detalja ispričam kako se hranim

prirodno. Crni luk, paradajz, beli luk, kupus, mleko, sir, kiselo mleko i pavlaka, čajevi od nane, koprive, kamilice. Lagane šetnje, vežbe, i uz sve to, najvažnije – masaža dojki. Pokažem – lagano, nežno dlanom, kružno po dojkama. Ponovila sam to više puta i naglasila da je trebalo tri nedelje da se prve kapi mleka pojave. „Sad je prošlo skoro tri meseca i sve je normalno. I dalje praktikujem i vežbe i masažu, i to je sve.“

„To u svojoj praksi nisam imao. To je čudo!“

„Nije čudo. Sasvim je prirodno. Samo treba zapamtiti reči profesora dr Ružičića: Mleko ne dolazi iz dojke, već iz glave i srca. U pravu ste, doktore!“

On se nasmeje. Doktor zamoli prof. Ružičića za dozvolu da me snimi. Pita me. „Može.“

Oni odoše, a sestre, negovateljice mi se smeju. „Eto, sad si čudo!“ Pa da, mislim, pored svega što sam proživela, sad sam i čudo. Samo mi je još to falilo. Ali moja Mira ima mamu.

ANĐEL KNJIŽAR

Knjižara „Đački drug“

Slabo sam ga poznavala, samo iz knjižare kad sam išla nešto da kupim. Jedva da smo i razgovarali. Bila sam učenica, a on ozbiljan čovek – knjižar, inače naš komšija. Ima dve devojčice, mlađe od mene. Viđali smo se samo preko ulice i nismo se družili.

Godina 1946. Rat tek što se završio. Živim u Beogradu u Materinskom udruženju, s malim detetom, bez stalnog zaposlenja,

bez prihoda, ali mi je opština davala pomoć u vidu hrane i besplatnog stanovanja. Takva je bila moja trenutna situacija. U to vreme često sam sretala Negotince koji su dolazili u Beograd. Bilo im je drago da me vide, što sam preživela rat. Nikad neću zaboraviti da Negotincima budem zahvalna što sam živa.

Jedno poslepodne dolazi Anđel knjižar da me vidi. Čuo je, kaže, da sam preživela, i čim je saznao moju adresu, eto ga. Daje mi jednu kutiju veličine osrednje bombonjere. Kutija teška. Držim je u ruci i slušam Anđela. Dala mu je moja tetka da je sačuva. Ako se koja od nas dve vrati, da je preda, a ako ne, da je zadrži i potroši sa svojom decom. Malo smo popričali, ja sam se i isplakala. Tek sad shvatam svu svoju tragediju, svesna da sam izgubila svoje najdraže, ostavljena da se sama brinem o sebi i detetu.

Odjednom Anđel, moj komšija, postaje vrlo blizak saučesnik u mojoj tuzi. Teši me, priča mi o svojoj porodici, ni njima u ratu nije bilo lako i oni su imali teške dane... Na kutiju nisam ni mislila dok mi on ne skrene pažnju. Otvorim je, a u njoj do vrha naređani zlatnici, napoleoni, turski srebrnjaci – veliki i mali, turske lire, zlatni dukati. „Eto ti, za početak. Pomoći će ti da se snađeš dok se ne zaposliš ili vratiš kući.“ Počela sam da odvajam jedan deo dukata i ponudila da ih podelimo. Odmahnuo je rukom, skoro uvređeno. Htela sam da mu objasnim da i on ima pravo na polovinu, ali sam osetila da bih ga time samo uvredila. Ponudila sam mu da uzme bar deci za bombone. „Ne, imam ja dovoljno da svojoj deci kupim bombone.“

Sprema se da ide. Pruža mi ruku. Pozdravljamo se, on odlazi. Odlazi komšija, Negotinac, koga sam poznavala samo kao knjižara, od koga sam kupovala knjige, sveske i školski pribor.

KAKO SMO SE UPOZNALI

Jajce, 1947. godina

Dramska grupa vojnog garnizona u Jajcu bila je vrlo aktivna. Njihove pozorišne predstave bile su lepo primljene gde god su gostovali. Folklorna grupa i hor takođe. Naše KUD Berta Kučera uvek im je pomagalo igrajući ženske uloge. Saradnja je bila odlična. Družili smo se i van proba, pa smo se tako i zbližili. Moj veliki prijatelj, Aca Kostić, diplomac, medicinar, spremao se da, u decembru, kad završi vojnu obavezu, nastavi studije, a kako sam i ja čekala rešenje molbe za stipendiju, unapred smo se pripremali za studentski život u Beogradu.

HOR BRANKO KRSMANOVIĆ, BEOGRAD

Odigrali smo Nušića. Buran aplauz, ovacije, publika nas pozdravlja. Još jedna uspela predstava. Bili smo skoro profesionalci. Pozorišne igre, folklor, horski program, u svemu smo bili uspešni i publika nas je uvek oduševljeno pozdravljala.

„Slušaj, u Beogradu se obavezno učlani u Akademsko pozorište”, po ko zna koji put ponavlja Aca koji i sam jedva čeka da ode u Beograd. Iako radi i priprema diplomski ispit, on će pre svega otići u Akademsko pozorište. „Dosta više, pozorište, pa pozorište. Otići ću.” „Obećaj.” „Obećavam.”

Došla sam u Beograd, puno obaveza na fakultetu, mnogo ličnih problema, pozorište može da čeka. Acu često srećem. Ljut je, zamera mi što se nisam već prijavila u pozorišnu truppu. Obećam, i sigurno ću se prijaviti, ali uvek nešto iskrсне. Tako je došao i kraj semestra, počinje letnji raspust. Spremam se da idem u Jajce. Jedva čekam da vidim moju Miru.

Sretnem Acu. Bez reči me hvata za ruku i vodi u KUD Branko Krsmanović. Ne govori ništa, ali već znam: Akademsko pozorište. Dođemo tamo – pozorište na turneji. Nema nikog, prostorije su zaključane. Aca je razočaran. Odnekud se čuje Mokranjčeva rukovet. Hor ima probu. Poslednju pred raspust. „Ulazi!“, Aca zapoveda i ja šta ću... Pauza. Hor vodi Žanetić: „Sasvim dobro. Bavite se pevanjem? Imate li iskustva?“

„Da, pevala sam u gimnaziji i u crkvenom horu.“ Imam posebno iskustvo kad je muzičko obrazovanje u pitanju. Svakodnevno pevam uz pratnju najpoznatijih operskih pevača, ali to ne mogu da spomenem. Zvuči neverovatno. Da li da im pričam kako sam svaki dan uz radio ili gramofon, glasno i punih pluća, pevala arije iz Travijate, iz opera Štrausa, Mocarta, Rosinija, Pučinija – prvi sopran, visoko C i duboko C, kontraalt. Koloratur odzvanja u apoteci koju samo vrata odvajaju od moje sobe. Oni iz apoteke slušaju, neki se smeju, a neki pažljivo prate. Uglavnom, znaju da se bavim muzikom, sviram violinu i često čuju razne improvizacije. I pored svakodnevnog vežbanja, ne volim da sviram skale. Tečini prijatelji, lekari koji su često u apoteci, gledaju to sa simpatijama. Ponekad se začuje i neka duhovita opaska: „Ko to bije Ružicu!“

Stole magistar ih uverava da ozbiljno vežbam program za školsku priredbu. On je zadovoljan jer moje muziciranje smatra

svojim uspehom. U stvari, njemu imam da zahvalim za svoje veliko zanimanje i ljubav prema operskoj muzici. Nikad nisam bila u operi. Kod nas u Negotinu toga nema, ali on mi je toliko pričao o tome, o operskim pevačima, kupio mi je i ploče, slušala sam s uživanjem, a često i plakala. Na taj način je moje muzičko obrazovanje bilo na nivou konzervatorijuma, ali to ne smem da spomenem, ispala bih smešna. Pa ja sam samo gimnazijalka iz male varoši Negotina. Dakle, to se ne pominje. U gimnaziji, moj profesor muzike, Kutuzov, pozvao me je da pevam u oktetu sa gospođicom Milom Cajić, nešto starijom od mene, njegovom suprugom, i još nekim, u Negotinu poznatim gospođama, koje su bile članice Mokranjčevog društva. Pevale smo nedeljom u crkvi i na školskim svečanostima. Profesor muzike Halas uvek se divio i hvalio me kako imam odličnu impostaciju glasa. Sve to ne pominjem, a profesoru Žanetiću govorim da sam pevala u školskom horu i oktetu profesora Kutuzova. On izgleda zadovoljan.

AUDICIJA

Lepo sam se predstavila.

„Gde si pevala, vidim da nisi neki početnik?“

„Pevala sam u gimnaziji u školskom horu, a onda kao student u Obiliću, pre rata. Dirigent Oskar Danon.“

„Odlično! Ostani dok se vratim, pa ćemo nešto razgovarati.“

Svi sedimo, niko ne izlazi, samo primećujem da su članovi hora nervozni. Ne poznajem nikog, ali se prijatno osećam u novom društvu.

Vraća se Žanetić vrlo ozbiljan. Svi napeto slušaju, on čita imena članova koji ostaju preko raspusta, vežbaće program za Svetski omladinski festival koji će se održati u Pragu u avgustu. Pročita i moje ime. Idem i ja! „Aco, šta kažeš?!“ „Bravo“, kaže Aca, „Eto, vidiš. Taman si se javila na vreme. Hor ili pozorište, glavno je da učestvuješ.“

U ponedjeljak su počele probe. Moj plan da idem kući u Jajce se izjalovio. Ovo putovanje u Prag mi je došlo iznenada. Bila sam polaskana i spremna da na festivalu opravdam ukazano poverenje.

Danas je proba skraćena. Treba brzo da se spremimo, putujemo za Zenicu. Određen je kamp gde će se okupiti učesnici festivala iz čitave zemlje. Hor, folklor i orkestri imaju zajedničke probe.

Imam malo vremena, sve je došlo iznenada i pripremam se na brzinu. Treba da se nađemo na peronu. Železničar me vodi na sporedni, neosvetljeni peron. Tu stoji vagon koji će se kasnije prikačiti za kompoziciju koja ide u Prag. Vagon nije osvetljen, ali kad sam ušla, bio je pun putnika. Stajem pred jedan kupe:

„Ima li jedno mesto?“

„Ima, sedi.“ Smestim se.

„Zdravo, drugarice, dobro nam došla. Odakle si, drugarice, i gde učestvuješ?“

„Ja sam iz Jajca i učestvujem u horu, sopran.“

„Onda si na pravom mestu, i mi smo svi u horu.“

„Ako si ti iz Jajca, mi smo komšije, ja sam iz Banjaluke.“

„Ja sam iz Beograda, ali mogu i ja da budem komšija.“

„Zdravo, komšija iz Beograda, i zdravo svim komšijama!”

Malo smo se pozdravljali onako u mraku, a onda se smirili.

Oko deset sati prikačeni smo na voz, osvetliše se vagoni, otpravnici vozova i kondukteri zvižde – krećemo! Otvaraju se kese i paketi. Večeraemo, onako komšijski, svi zajedno. Delimo šta ko ima. Veče odmiče, polako se smirujemo... do jutra u Zenici. Tokom noći se probudim i iznenadim se videvši da spavam na kolenu komšije iz Banjaluke. Užasno sam zbunjena. On nosi šorts. Vidim njegove gole butine. Neprijatno mi je. „Izvinite”, a on u šali odgovara: „A meni je bilo baš prijatno, gde ćeš ako ne komšiji u krilo. Uvek si dobrodošla!”

Ujutru stižemo u Zenicu, a onda krećemo autobusom do kampa van grada. Smestili smo se u barake, javim se dežurnom i dobijem dozvolu da odem u Jajce na dva dana. Objasnio je mojim kolegama da sam otišla da obiđem majku i dijete. *Majku i dijete!* odjeknulo je u celoj grupi. Kad sam se vratila, svi su me pitali za njih. Donela sam kutiju keksa i kolače, i podelila društvu. To je svima njima srdačan pozdrav od moje mame.

Onda nekako ostanemo sami, komšija iz Banjaluke i ja. Našli smo mesto u hladu ispod jednog drveta, sad je prilika da se prvi put pogledamo. Imamo vremena da se malo bolje upoznamo. Njega interesuje koga imam u Jajcu. Pita zaobilazno, neće da postavi direktno pitanje. Nemam šta da krijem, kažem mu da imam ćerku od tri godine. „Nemam muža, razvedena sam. Majka mi je udovica, ima penziju i čuva moje dete dok ja studiram. Imamo kuću u Jajcu, a ja imam stipendiju.” Nije me više zapitkivao, ali sam shvatila šta ga interesuje, pa sam mu detaljno podnela izveštaj. U slobodno vreme, nas nekoliko, stalno smo bili zajedno. Sedeli bismo pod našim drvetom, šetali, kupovali voće ili nešto s roštilja, i to delili.

Jedno jutro nema nam komšije iz Banjaluke, Brane. Đole nas poziva da idemo u ambulantu da ga obiđemo jer ima problema sa zubima. Obradovao se kad me je video. Tu sam saznala da je on rekao Đoletu da me pozove.

I dalje smo se sastajali ispod jasenovog drveta. Onako, komšijski. Svako se bavi nekim poslom, čitamo i pišemo pisma, ali Brane i ja smo uvek zajedno. Neosetno, postali smo par. Među nama se rodila simpatija, lepo smo se razumeli, ali se nismo izdvajali iz grupe. Nismo se udaljavali od kampa ni šetali po šumi. Bili smo ozbiljni, toga nije bilo, pa smo mogli zajedno da idemo u Prag, što drugi parovi nisu mogli.

Iako smo provodili sve slobodno vreme zajedno, nekako nismo postavljali lična pitanja jedno drugom. Dok smo sedeli u sobi i ispunjavali prijave za pasoše, slučajno sam bacila pogled na njegovu prijavu. Godina rođenja 1925. Pa on je pet godina mlađi od mene, što je po mom mišljenju velika razlika. Ne mogu reći da je on krio nešto od mene. Nikad nismo ni govorili o godinama, a uvek je delovao ozbiljno. Čim se formirao hor, on je izabran za predsednika i uvek smo slušali njegovu mišljenje, kad god je trebalo nešto da se odluči. No, dobro. Sad to nije važno, važna je turneja, a posle... videćemo.

Stigli smo u Prag. Koncerti, probe, parade kroz grad. Obilazak istorijskih mesta, kulturna predavanja, susreti s poznatim ličnostima, muzičarima, glumcima... Bio je ispunjen svaki minut.

HRADČANI

Grad-dvorac, istorijski spomenik, prestonica. Šetajući kroz hodnike osećamo dah starih knezova, plemića, pesnika, slikara. Mogli smo da čujemo zvuke: topot polke krakovljak i otmenih dama u krinolinama. Poneti osećanjem bliskosti, hodali smo lagano držeći se za ruke. Razgledali smo slike i statue, pa smo ostali sami u galeriji. „E, sad moram da te poljubim.“ I poljubimo se. Naš prvi poljubac, i to u Hradčanima! Ima nečeg simboličnog u tome. Taj poljubac, na tom mestu, značio je nešto ozbiljno – trajno. To je bilo zavetovanje. Bez velikih reči i obećanja, znamo da je naša veza nešto ozbiljno.

PAZI - RADOZNALE UŠI TE SLUŠAJU, ZAVIDLJIVE OČI TE GLEDAJU

Mi, devojke, bile smo smeštene u internatu – velikoj zgradi s više spratova. Tu je bilo smešteno više grupa različitih kulturno-umetničkih društava iz čitave Evrope. U velikoj trpezariji na prvom spratu bilo je mesto okupljanja. Mogao se čuti razgovor na raznim jezicima. Čuli su se tu nemački, engleski, francuski, češki, poljski, i omladina iz čitavog sveta. Plavi, crnomanjasti, crni, žuti. Mogle su da se vide nacionalne nošnje raznih stilova, zapažali smo ih i gledali u njih s divljenjem. Neki su fotografisali, ali još zanimljiviji su bili oni koji su sedeli za stolom s

kistom u rukama. Čim bi njihove slike bile gotove, odmah bi se našle na zidu i na štandovima.

Naša grupa studenata iz Titove Jugoslavije bila je u centru pažnje. Prilazili su nam, pitali nas o svemu, o situaciji u zemlji, o uslovima života, studijama, stipendiranju, obrazovanju, zaposlenosti... Moje znanje jezika je učinilo da je oko mene uvek bilo najviše ljudi. Razmenjivali bismo adrese, upisivali se u spomenare. Odlično sam se zabavljala. Bila sam ponosna što mogu da pričam o našoj zemlji, o istorijskim poredama svog naroda iz prošlosti, ali više iz neposredne istorije. O pobedi nad nemačkim fašizmom. Strani studenti su me pažljivo slušali. Bila sam svesna da moram detaljno i ubedljivo da govorim, jer među tim strancima bilo je i takvih koji su o nama slušali nešto sasvim drugo. Jaka propaganda je nastojala da nas prikaže kao krivce i izazivače rata i nemira. Mislim da sam nas dobro predstavila, stekli su lepo i visoko mišljenje o nama kao narodu. Titova Jugoslavija je bila nešto novo, i prava je prilika da se moja zemlja prikaže kao zemlja koja je spremna da svojim narodima stvori dobre uslove za naprednu i srećnu budućnost. Iz rata nismo izašli žaleći se i jadikujući. Naš narod vredno radi - imamo radne akcije, gradimo porušeno - nove puteve, otvaramo nove fabrike. Radimo i pevamo. Iskoristila sam da opišem nešto što se nigde u svetu ne može videti, a to je naše pevanje. Gde god i povodom bilo čega da se skupimo, počinje pesma. Pričala sam o svemu, i evo, imam pun notes adresa, fotografija, poklona, knjiga, albuma, raznih suvenira...

Uveče idemo kasno na spavanje. Ujutro, među mojim drugaricama, neko čudno ćutanje. Čitav dan smo na probama, a posle ručka partijski sastanak. Nikad nisam bila član partije, ali Brane jeste. Sedim u salonu dok se sastanak ne završi, pa idemo na večeru. Posle večere Brane me ozbiljno moli da se više ne zadržavam sa stranim studentima.

Ne shvatam. On je uzdržan i jedva sam izvukla reči iz njega. Na partijskom sastanku neke drugarice su me kritikovale zbog nedoličnog ponašanja. Baš tako. Ponašanja. Moja priča sa strancima je sumnjiva. Ja sam sumnjiva! Brani je neprijatno. Morao je da ih sasluša i kao članu partije i uprave dužnost mu je bila da me opomene. Ni sam ne zna šta da misli, ne poznajemo se dovoljno.

Sutradan, na probi hora, na prvoj pauzi zamolim za reč. Ustanem i tihim glasom, mirno i bez uzbuđenja, kažem da sam nova i da želim da kažem nekoliko reči o sebi. Starija sam od većine, počela sam da studiram pre rata i sad, posle pet godina, nastavljam studije. Ispričala sam im o sebi, svom obrazovanju, ratu, da sam proganjana kao pristalica NOR, o svojoj dobroj nameri, i da nije drugarski i kolegijalno o nekome pričati iza leđa. „Ne, drage moje, nisam špijun. A ako ubuduće nešto nije jasno, slobodno me pitajte, vi ste ipak moje kolegice studentkinje i ne smete se ponašati kao palanačke tračare. Toliko! Hvala na pažnji.”

Izvinila sam se dirigentu, zahvalila na strpljenju i sela. Neki iz soprana ne razumeju o čemu se radi, pitaju me, a ja ih uputim na one dve drugarice iz alta, one će im objasniti.

Brane je bio zbunjen. Posle večere me je sačekao kao i obično i dopratio do doma. Zajedno sa mnom učestvovao je u razgovoru sa stranim studentima do kasno u noć.

Vratili smo se kući. Sve one slike, telefonske brojeve, notes pun adresa, stavila sam u kutiju da se ne zaboravi.

Počinju predavanja. Dužnosti, obaveze, stvaran život. U studentskom domu smo organizovali kolektive. Svako je imao neku dužnost. U domu ne postoji menza, sami kuvamo, nabavljamo, pospremamo, sve radimo na smenu.

PRAG, OMLADINSKI FESTIVAL - LEPI DANI, PROŠLOST

Odmarala sam se posle ručka i sad se spremam da idem u čitaonicu, kad me pozove cimerka: „Ružo, traži te neka gomila dečaka.” Izađem na terasu i već znam. Brane, nadimak mu je bio Cile, i njegovi cimeri i kolega. On u belim patikama, sokne, šorts, zelene naočari. „Imaš deset minuta da se spremiš, daje se u bioskopu neki dobar film.” Već sam spremna, izlazim, a moje cimerke se smeju. „Gde nađe tu dečurliju?” Nemam vremena da im objašnjavam, oni stvarno deluju kao dečaci, ali kad ih bolje upoznaš, vrlo su ozbiljni i odgovorni momci, diplomci.

I posle Praga naše druženje se nastavilo. Mislila sam da prekinem, ali to bi značilo da prestanem da idem na probe hora, a to nisam mogla. Horske probe i ponekad bioskop meni su mnogo značile. Neki koncert ili opera za mene su bili jedini izlasci. Kao član Krsmanca često sam dobijala karte, a ako bi gostovao neko čuven, nalazili bismo načina da se švercujemo. Na primer, koristila sam ljubaznost jednog člana operskog orkestra, koji mi je omogućio da se ušunjam kroz ulaz za osoblje. Brane to nije odobravao, ali ja sam bila uporna. I vratar na ulazu u pozorište nas je gledao sa simpatijom i obično okretao glavu na drugu stranu dok mi prođemo. Lepa strana toga je bila da, kad uđemo u salu, obično stojimo po strani do početka programa, a kad se svetla pogase, mi zauzmemo slobodna mesta koja smo ošacovali. To je bio moj način i nisam osećala grižu savesti, nije moja greška. Zašto nam Tito nije omogućio da imamo besplatne ulaznice!

U međuvremenu polažem ispite. Studiram ono što volim, književnost, nemački, francuski, i dobro mi ide. Odabrala sam kao posebnu specijalnost psihologiju i pedagogiju, što će mi pomoći kasnije u poslu i privatnom životu.

I dalje pevam u horu i redovno se viđam s Branom. Postali smo nerazdvojni. Zbog tog našeg druženja morala sam da izvedem veliki obrt. Naime, probe hora su dva puta nedeljno, posebno su dolazili soprani i tenori, a posebno altovi i basovi. Ja sam pevala sopran, a Brane bas. To znači da ne možemo zajedno na probe. I ja šta ću, od soprana se prebacim u alt. Umela sam to, a i dirigent se složio.

POSETA GRUPE IZ INDONEZIJE (Priateljstvo iz Praga) Septembar 1947, Beograd

Poslepodne. Odmaram se u domu čitajući. Domar me zove: „Ružo, siđi ovamo. Poseta za tebe. Grupa nekih omladinaca. Izgledaju kao stranci.”

Pred ulazom grupa Indonežana. Grupa folkloraca sa festivala u Pragu. Jedan od njih drži cedulju u ruci i sriče moje ime. Roza, da to sam ja. Svoje ime, koje je strancima teško za izgovor, tamo sam promenila u Roza. Grlimo se i ljubimo. Lepo izgledaju u svilenim nošnjama i šarenim ogrtačima onako preplanuli. Dobro je video domar. Stranci su.

Uvela sam ih u dom. Svi su već na nogama u trpezariji, pozdravljaju ih kao stare znance. Naš kolega Ruben drži se uvek kao neki autoritet. Njega pitamo za sve i sad je u svom elementu. Gosti su posedali. Razgovaramo, ko kako ume. Ruben govori engleski, i svi se dobro razumemo. I, naravno, pesma. Pevamo neki šlager. Njihove i naše gitare zvuče skladno. Razmenjuju se adrese, sprema se večera. Uz gitare i pesme, prijatelji se zbližavaju. I neki od gostiju su dobili kecelje i ozbiljno prionuli na posao. Opšte seckanje, mučenje, ceđenje sokova. I začina. Oni određuju koji će se začini dodati. Imali smo čudne mešavine, po njihovom ukusu. Čaj sa cimetom, supa s karanfilićem. Na šniclu šećer, šećer i u salatu. Služite se, dragi moji, samo izvolite. Pevalo se i igralo. Bilo je to jedno lepo i veselo prijateljsko poslepodne. Pevale su se i himne. I njihova i naša. Nazdravljaju: „Tito friend!“ Pozdravili smo se i na rastanku obećali da ćemo im uzvratiti posetu. Adresa je kod Roze. So long, so long. „Ovo si dobro uradila, Ružo“, kažu moji drugari iz doma. Da, baš je bio lep susret. A nešto mi pade na pamet i ono društvo s mog hora u Pragu.

NEŠTO SE DEŠAVA!

Dosadili smo našim drugarima iz hora. „Dobro, bre, vas dvoje. Dokle mislite ovako da se šetate? Kad ćemo da slavimo?“ Kako da slavimo kad ja živim u domu, a on je podstanar. „Pa što ne kažete?“ Marko piše nešto, daje mi cedulju: „Da se javiš Saviću, stambeno, opština Voždovac.“

I javim se. „Drugovi, imamo stan!“ Lepa soba u potkrovlju, mali hodnik i dvoja vrata. Jedna vode u našu sobu, druga na tavan.

STAN, GAZDA, GAZDARICA

Imamo stan. Kažem stan, jedna soba, ali to u našoj situaciji znači mnogo. A i šta bismo da je stan, kad nemamo čime da ga opremimo. Naš stančić je u dobro održavanoj porodičnoj kući. Nekada je u njoj živela mnogočlana porodica, sada tu živi samo stariji bračni par (jedan sin je student, druga deca se poženila). Dakle, ostao je višak stambenog prostora. Svemoćna stambena komisija, u to zlatno posleratno vreme, uvek je tu da vam olakša brige oko neke sobe za koju smatra da je višak, tako što će tu nekoga useliti. Gospođa nije bila baš oduševljena, a gospodin je bio pun razumevanja. Srećna okolnost je što je gospodin profesor doktor nemačkog u penziji. Studirao je u Nemačkoj. Ostavila sam dobar utisak na njega, pa me je poveo na tavan do velikog sanduka punog knjiga koje je on sakupio u toku svojih studentskih dana i kasnije. Tu je bilo rečnika, gramatike za početnike, pa do ozbiljnih naučnih tekstova i pedagoških rasprava o raznim metodama učenja jezika. Nisam se odvajala od tog sanduka. Brane je pravio viceve na moj račun, pa čak predložio da tu namesti radni sto i krevet. Zaista sam tu provodila sve svoje vreme, a to znači da sam se malo brinula o kućnim poslovima, a tu je on bio pogođen, jer trenutno nije bio za mene persona broj jedan, kao do sada.

Prvo uzbuđenje je prošlo i brzo sam nastavila da organizujem studije i život domaćice i supruge. Koliko je naš domaćin – gazda, bio dobar, pokazao je jednim svojim gestom. Redovno smo plaćali kiriju. Naša nevelika primanja su mogla da pokriju obavezne troškove stana, namirnice i prevoz. Stipendije i moj povremeni honorar koji sam

ostvarivala u „zadruzi za ženske radove“, bili su dovoljni za osnovne potrebe. A onda su, po novom propisu, kirije bile povišene. Ćutim, šta ću. Ujutro odnesem novac za kiriju i dam gospođi. Ona je primila, bez reči. Negde oko podne, čujem teške korake uz stepenice. Ulazi gospodin i s vrata baca pare na sto. „Ja ovo ne mogu uzeti od vas. Deco moja, nije pravo ni kiriju da plaćate, a sad još i povišica.“ Zahvalili smo mu i nastavili ugodno da razgovaramo. On je seo i razgledao našu sobu. Sve je bilo uredno. Dobro mi je došlo ono nešto tetkinog nameštaja. Njegovo znalačko oko odmah je procenilo da su to vredne stvari, sigurno deo nekog stilskog nameštaja. Želeo je da zna kako sam studirala, kako to da imam odlično znanje jezika. Za njega, ja sam bila koleginica. Ponudio mi je svoju pomoć kao stariji kolega, pozdravio se i otišao.

Gospođa nije delila njegovo mišljenje. Osim sobe koju smo koristili nije nam dozvoljavala da u njenom stanu koristimo kupatilo. Silazili smo čak u prizemlje. Svim silama se trudila da ponovo oslobodi svoju sobu. Išla je čak tako daleko da je u moje ime zatražila stan na Novom Beogradu koji je tad bio veliko gradilište. Jednog dana bivam obaveštena da mi stambena zadruga Novi Beograd dodeljuje dvosoban stan. Student sam i nemam uslova a ni potrebe za tim. Sasvim mi je dovoljna soba u kojoj trenutno stanujem. Nisu mogli da shvate da neko odbija stan. Dvosobni! Ali meni to nije odgovaralo. Pre svega, s Voždovca na Filozofski fakultet stižem direktno trolejbusom, do samog ulaza. A do Krsmanca mogu i peške kad je lepo vreme. Novi Beograd ne poznajem, to je daleko i još nije rešen saobraćaj, tek se gradi. Nemam ni uslova da opremim stan, a osnovno, nemam nameru da živim u Beogradu. Čim ovde završim fakultet, idem u Jajce. Obaveza stipendista.

Sad je zgodna prilika da ispričam još jedan događaj koji za temu ima korišćenje stana u Beogradu.

Tražeci posao, otišla sam na audiciju u Radio Beograd. Pročitala sam tekst i drug je bio zadovoljan, mogli bi da me prime, ali kao stipendistu BiH nemaju pravo da me zaposle. „Žao mi je, drugarice.“ Žao je i meni, a onda, kad je trebalo isprazniti sobu milostivoj gospođi Šoškić, niko nije pitao čiji sam stipendista.

Dakle, odbila sam ljubaznu ponudu za stan. Dok objašnjavam razloge, svi se čude. Da li je moguće da neko danas odbije ponuđeni stan!

Nisam mislila tako. U Jajcu imam kuću, ako hoću, mogu da stanujem u stanu s mamom, ili u trosobnom stanu koji je ostao od mojih roditelja, gde sam stanovala pre rata. Eh, kad bi znali i za moju tajnu. Nisam nikome pričala da sam svojevremeno odbila i kuću.

Bilo je to odmah posle oslobođenja. Ja s bebom kod tetka Draginje gde je već postalo tesno. Prolazim Avalskim drumom, a s leve strane kućica s terasom i prozorima sa zavesicama, na kojima su saksije sa cvećem. Ima i malu uređenu baštu. Tu više nema nikoga. Kokošinjac prazan, bunar pokriven daskama, cveće zaraslo, voće opalo i niko ga ne kupi. Kućica iz snova! I nju sam odbila da primim. U njoj je stanovala porodica Austrijanaca. Kad je rat završen, oni su napustili sve i otišli s vojskom koja se povlačila. Otišli su brzo i bez pozdrava. Možda sa suzama u očima. Možda se i danas sa tugom sećaju svoje kuće. A ko zna, možda se jednom i vrate. Nisam mogla da živim u kući iz koje su neki morali da beže i za kojom tuguju.

Ispadoh čudna i nastrana. Glupa studentkinja koja, zamislite, odbija stan na Novom Beogradu!

Gospođa je postala dobra i ljubazna prema meni, najednom, puna razumevanja. U prizemlju ispod stepeništa stajalo je bure kiselog

kupusa. Na tavanu sanduk pun tetovca pasulja, u to vreme svaka kuća je imala zalihe. Kante masti, kriške sušenog hleba, kukuruzno brašno, pirinač, šećer. Ratni dani se nisu smeli dočekati bez osnovnih namirnica. Gospođa mi je dozvolila da uzmem koji list kiselog kupusa kad mi zatreba i čašu pasulja kad god hoću. Vrlo ljubazno. Nisam pomenula da je čitava tavanica bila puna suvih rebara, slanine, dimljenih butkica, šunke, kobasica. Kad otvoriš vrata, zapahne te miris dimljenog, suvog mesa. Sve visi s plafona, moraš da se sagneš da te ne udari u glavu. To mi niko nije ponudio. A i što će mi, nije zdravo jesti suviše mrsa.

FINA KOŠER KUHINJA

Redovno smo se nalazili posle predavanja u restoranu Mažestik. To je blizu mog studentskog doma. Ko prvi dođe, čeka, popije kafu, a onda idemo u jevrejsku menzu na ručak. Stanovala sam u Studenjaku, a hranila se u jevrejskoj menzi. Tu ručam, a za doručak i večeru smo dobijali namirnice od UNRE, pa smo sami spremali. Brane obično dođe poslepodne u dom, sedi sa mnom u učionici, sprijateljio se s mnogima u domu, tako da nije dolazio samo meni u posetu, već je bio stalni član našeg društva. Jednom je pošao sa mnom u menzu na ručak. Seo je za sto da me sačeka dok ručam, a dežurni postavi i za njega i naspe mu ručak. Ja prijavim šefu sale, pitam za dozvolu. „On je moj drug, nije Jevrej.” „Ako je tvoj prijatelj, onda je i naš, dobro je došao ako mu se dopadne naš košer.” Moj Brane samo puca prstima i usnama, cokane jezikom i podigne olizanu kašiku. Svi zadovoljni. „Evo, imamo još jednog za ručak!”

Danas idem da se sastanemo posle predavanja. On već sedi za stolom i čita neko pismo. Mama mu piše. Fino, lepo je dopisivati se s mamom. „E, ništa lepo.“ Pročita mi:

„Dragi sine, mnogo sam razočarana. Šta će ti ona neka tamo? Ovde te čeka Senka. Seka Dana i ja već smo se dogovorile, ništa joj nisam rekla, a i neću. Nadam se da ćeš se opametiti...“, i tako dalje, sve najgore o meni.

„Dobro, jasno mi je, znači, s nama je gotovo.“

„Ma ne, šta pričaš. Majka ne razume, žao mi je. Ti i ja ostajemo, a ona će morati da shvati neke stvari. Ako hoće, dobro je, ako neće, opet dobro. To je njena stvar, nećemo više o tome.“

VOŽDOVAC, MILOVANA MARINKOVIĆA

Sad imamo svoju adresu i novi život u svojoj sobi. Stvari iz Negotina lepo smo rasporedili. Milanče mi je pomogao da ih preselim. Najvažniji predmet bio je minijaturni šporet. Kupila sam ga na buvljaku – ručni rad majstora šlosera. Specijalni izum za ratne prilike. Glavna odlika – štedljiv. Idealan za svaku domaćicu. Visina i širina jedne stolice, rerna veličine kutije za cipele i dve ringle veličine tanjirića za kolače. Zauzima malo mesta i izgleda kao predmet za kućicu za lutke, samo što je pravi. Ubaciš drvo veličine pivske čaše i dobiješ pravi plamen, skuvaš pravu čorbu i greješ jednu sobu. Volela sam svoj mali ali pravi lutkin šporet. Sad ručamo u svojoj kući, kuvamo na svom šporetu.

Drugari nam redovno dolaze. Učimo zajedno, pojedu nešto, popiju kafu, odnosno pravili smo se da je to kafa. U to vreme pila se divka,

nešto prženo, mleveno, crno, a mi smo bili zadovoljni što možemo da je poslužimo kad nam prijatelji dođu. A uz kafu, glavna atrakcija u našoj kući bio je, zna se – šporet.

Dani prolaze. Sve protiče u redu, a i veš ne ide u Banjaluku, mami na pranje, to ja radim. Imam sve više obaveza. U zadruzi nabavljam namirnice. Dovijam se na razne načine.

Moje dve komšinice – ozbiljne domaćice, dive se mojoj snalažljivosti. Sviđa im se moja čorba od povrća, i moj pasulj (običan, klot pasulj). Brane je zadovoljan, a i kolege. Zdravko i Bogica pojedu u slast jelo koje improvizujem. To smo nazvali „Studentski raj“, i bio je raj.

Jednom sam se vraćala sa fakulteta, posle je podneva, žurim na pijacu, ali sam stigla kasno. Svi prodavci su već otišli ili se pakuju. Na jednoj tezgi ugledam glavicu crnog luka i dve-tri zelene paprike. Čovek se pakuje i nudi mi da pokupim ono što je ostalo na tezgi. Ja uzimam i hoću da mu platim. „Ne, to nije moje. I ovaj što je ostavio, ne treba mu. A ti, uzmi. Ako ti ne uzmeš, to će čistači baciti!“ Stidljivo kupim, gledam u njega, a on mi se osmehuje kao stari prijatelj. „Uzmi, ćero, šteta da se baci.“

Biće danas lepa čorbica, a za momke meze: malo sira, seckanog luka, seckane paprike. Strpala sam to u torbu, dobila sam nešto džabe, ali to ne smem nikome da kažem. Šta bi tek moja tetka rekla na to? A tetka Draginja? A moje društvo sa fakulteta? Setim se ponovo Zore Rumunke što mi je onomad videla u šolji: „Nećeš imati para, ali nećeš biti gladna. Imaćeš para, ali nikad nećeš biti bogata.“ Ili, kupićeš po pijaci luk i paprike, ali neće te biti sramota.

Moji studentski dani sve više postaju opterećeni domaćim poslovima. Sve manje imam vremena za čitanje, ali i pored toga uspelo

mi je da položim sve ispite. Ne učim mnogo jer to za mene nije novo gradivo, pa pred ispit samo obnovim ono što sam već ranije učila.

Život je normalan, ipak, osim ispita i mnogih obaveza glavna misao mi je u Jajcu – moja Mira. Jedva čekam raspust, da odem tamo i budem s njom.

Brane je otišao za zimski raspust u Banjaluku. Dužan je majci odgovor na pitanje ko je ta drugarica koja se brine o njemu.

DUHOVIT NAČIN DA ME NJEGOVA RODBINA UPOZNA

Javlja mi se iz Banjaluke. Dobro je stigao i svi su dobro. Majka radi. Seka dobro uči. Žele meni dobro zdravlje. Čestitaju mi praznike. Njegova majka mi je poslala paket. Lepo, prijatno sam iznenađena. Treba da odem do teča Save i tetka Gine da ga uzmem.

Dočeka me teča Savo. Rukujemo se. Stojimo tako dok me on odmerava od glave do pete. U sobi stoji jedna žena za stolom i pegla. Povremeno me pogleda, ništa ne govori. Iz sobe izlazi starija gospođa. Bila je to tetka Gina koja me sa svima upozna. Žena koja pegla je njihova kućna pomoćnica Sanja, takođe iz Banjaluke. Uz kafu, poslužila nas je i lenjom pitom i nastavila da pegla. Malo sam posedela i ustajem da pođem. Pozdravljamo se, idem do vrata, stojim, zakopčavam kaput dugme po dugme, sve lagano. Paket niko i ne pominje. Sanja spasava situaciju. Donese iz sobe paket. „Evo, to je za vas.” Zahvaljujem, uzimam paket i odlazim. Silazeći niz stepenice, okrenem se, a tri glave

na prozoru. Mahnem im. Bilo mi je jasno da je paket bio način da me njegova rodbina upozna. Pitala sam se da li sam položila test.

Brane mi je kasnije pričao kako su svi bili zapanjeni mojom pojavom. „Pa ona je dama!“ Osim mog dobrog ponašanja, glavni utisak na njih ostavila je moja odeća. Kaput od kamelhara s krznenom kragnom, krznena kapa, kožna tašna, pleteni komplet suknja i jakna, i svilena bluza. Eh, da su samo znali odakle je to. Iz korpe s tavana u Jevrejskoj opštini, redovna donacija dobročinitelja iz Amerike i UNRE. Ta prelepa odeća sakupljana je po ulicama američkih gradova. Ulicama idu kamioni, a s prozora i balkona dobre duše američke, članice raznih dobrotvornih organizacija, bacaju ono što su iznosale, što je izašlo iz mode, okraćalo, za tamo neke, ko zna gde, i koje je rat osiromašio i upropastio – neka se obuku. I eto, dobro mi je došlo. Ruža ispade dama. Odelo čini čoveka, makar i polovno.

NIJE U ŽIVOTU BAŠ SVE RUŽIČASTO

Nije sve bilo kao u bajci „voleli su se nežno do kraja života, i u dobru i u zlu, dok ih smrt ne rastavi“.

U ansamblu Kolo pevala sam u horu. U to vreme sam radila četiri sata dnevno i primala platu 2.500 dinara. To je bila lepa suma za ono vreme. S prijateljicom Dankom sam otišla u bioskop. Nismo se dobro poznavale, bile smo tek koleginice sa hora, i to je sve. Stavila sam kovertu s parama u džep od kaputa. U desni džep. U bioskopu je Danka sedela desno od mene. Tek kod kuće sam primetila da je koverta s platom nestala. Bila sam razočarana. Ispala sam lakomislena

i naivna. Brane nije rekao ništa. Pozajmio je novac od tetke koja mu je obično zajmila, a on bi uvek uredno vraćao. Problem rešen.

Prođe nekoliko dana, dolazi Bogica, malo posedi, a onda mu Brane, na odlasku, zapakuje moj šporet. Moj šporet je Bogica kupio. Moj šporet je on, moj Brane, Bogici prodao, a da mene uopšte nije pitao!

Razmišljala sam i pitala se kako je mogao to da mi učini? Bila sam uvređena, jer on nije razmišljao o mojim osećajima iako je znao koliko mi taj šporet znači. To je bila stvar koja je meni ulepšavala život. A o Bogici, bolje da ne kažem šta mislim! Bilo bi uvredljivo.

To treba zaboraviti. Idemo dalje. Najbolje o tome više ne misliti.

ČIKA MESAR

On ustaje. Sprema se za fakultet, doručkuje, doručak obično ja spremam, popijemo kafu i on odlazi. Nakon pospremanja idem u nabavku, koja je sve samo ne obična. A kakva bi drugo i bila kad imaš tri novčića u džepu.

Mesar Dane kad me vidi, odmah mi je na usluzi. Nas dvoje merkamo koji bi komad mesa bio najbolji, za najmanje para. Da nema masnoće, da je krtina, da nema puno kostiju. Silno ga zabavlja kad ošacujem lep komad šnicle i pokažem prstom da mi iseče tanko, najtanje što može. On to pažljivo uradi i podigne je uvis: „Šnicla za studentkinju!” Nakon toga zajedno šetamo po radnji. Uz legalno prodatu, takozvanu šniclu, ubaci se neko krilce, krmnadlica (samo kost i trunka mesa). Zapakuje mi u kesu s puno simpatije. Jedva čekam da izađem iz radnje. Ne mogu

da podnesem kako drugi potražuju kolenice, svinjski but, „odseci pa koliko ispadne“, krmenadle, mleveno mešano za sarmu, „ubaci komad slanine“... Ali neka, ja ću imati supu i toliko ću istucati ovaj komadić teletine, da će biti odlične šnicle po celom tanjiru.

Uvežbala sam se, a moje kuvanje je skoro kao i mamino. Uz obavezno snabdevanje s pijačnih tezgi ničega ne manjka. Nema luksuza, moja stipendija mora da pokrije sve troškove. Ne pušim, ne svraćam na kafu i kolače, ne idem nikud gde se mora kupiti ulaznica...

Vruće letnje poslepodne. Vraćamo se kući posle sastanka u Krsmancu. Duž Knez Mihajlove ulice upeklo sunce, ulica nikad duža, a do Voždovca... i-haj. Na ulici stoje kolica sa sladoledom. Polako krećem prema njima, a moj dragi me odguruje. Ne menjam pravac, ali on mi ne dozvoljava da se približim. Uporno me odgurujući, prođosmo kolica – nema sladoleda! Nema para za takav luksuz. Razumem. Meni nikad nije padalo na pamet da ga odgurnem od trafike kad sebi kupuje kutiju cigara. Ali mi smo srećni! To je važno. To večer morala sam da popijem jedan kombinovani prašak koji je moj teča pravio – protiv glavobolje.

PROFESOR SLIJEPCÉVIĆ

U to vreme radila sam u CK Narodne omladine kao prevodilac. Radim svoj posao s puno zadovoljstva, ali ne mogu da idem na predavanja. Ugrabim neki trenutak, kad mi šef dozvoli, da se raspitam o ispitima i šta treba pripremiti. Na svoje zadovoljstvo, saznam da se na prvoj godini radi gotovo na nivou srednje škole. Meni to nije

problem. Septembar je. Zamolim sekretaricu da zove fakultet i pita kad su ispiti iz nemačkog. S vrata mi kaže: „Ispiti su sada.” I ja odem. U sali nekoliko studenata radi pismeni, a neki sede za stolom i spremaju se da odgovaraju. Javim se. Primi me profesor Ognjen Radović. Objasnila sam mu zašto sam vanredni student i sa odobravanjem me pošalje kod asistenta da mi napiše prijavu. Dao mi je knjigu da prevedem tekst, a pre toga da pročitam nekoliko redova da čuje moj izgovor. Nije komentarisao, ali ja sam bila zadovoljna. Položila sam ispit. Bez treme i posebne pripreme. Bila sam zadovoljna.

Uskoro je trebalo da polažem kod Miljana Mojaševića. Ovoga puta književnost. Erih Maria Remark. Lepo sam govorila, ali sam osećala tremu i stalno sam govorila Maria, umesto čitavog imena. Profesor me prekida i napominje da kažem puno ime i prezime. Ponovim, ali posle ponovo Maria pa Maria. Profesor izgubi strpljenje: „Zašto samo Maria, je li on muškarac ili žena?!” „Muškarac, naravno, ali zašto stalno da ponavljam celo ime. Vi znate o kome se radi, a znam i ja.” Ispit sam jedva položila i nisu stekli baš najbolji utisak o meni.

Danas je poseban dan. Svi čekamo s puno napetosti profesora Slijepčevića. Dovode ga, drže ga ispod ruke, pomažu mu da sedne kraj katedre. Svi stojimo, da ga pozdravimo. On seda, gleda nas, smeje se: „Hvala, kolege!” Iako je u penziji, prisustvuje nastavi, dok još može. Profesor Slijepčević – legenda. Čitavog života je bio aktivan. Kao gimnazijalac bio je učesnik u atentatu u Sarajevu na Franca Ferdinanda. Kasnije je studirao nemački. Pisao je knjige. Kao nacionalista bio je hapšen. Za vreme rata bio je u logoru. Kakav život!

Danas idem na ispit iz nemačkog jezika, III stepen. Nisam se naročito spremala. Sva tri profesora su prisutna. Profesori me znaju,

a profesor Slijepčević uzima moj indeks i čeka da kažem ime. Ćutim. Ne znam šta se dešava sa mnom. Izgubila sam se. Ne vidim, ne čujem.

„Samo sa ženama ne imati posla! Pa vi vidite“, reče profesor Slijepčević.

Profesor Radović me gleda iznenađeno. Napiše na cedulji pitanja i pošalje me u poslednju klupu da pišem. Usmeni ispiti se polažu pred katedrom, a ja na drugom kraju pišem. Kad su svi završili, profesor Radović me pozove, nosim svesku, ispisala sam nekoliko stranica. Potpuno sam smirena. Profesor baci pogled na tekst i nasmeje se.

„Sve je u redu, šta vam se onda maločas desilo? Ne znam vas takvu.“

„Ne mogu da pričam o tome, profesore, a morala bih mnogo da pričam što bi, verovatno, opravdalo moje ponašanje.“

„Dobro, pazićemo na vas, a to što ne znamo, biće prilike da nam ispričate.“

SEMINARSKÉ VEŽBE

Razgovarali smo o Geteu. O Faustu, tragediji. Patnje mladog Vertera. Pustio me je da govorim. Bila sam sigurna, bez treme ovaj put, govorila sam o ličnostima iz romana koje sam još pre proučavala. „Da li bi neko mogao da izrecituje...“ Javim se. Odrecitovala sam kao da sam na pozornici. Sva se unela u recitovanje. Zadovoljan je. „Skoro savršeno! Hvala!“

Ono „skoro“ je kod njega uobičajeno. Nikad ništa nije odlično. Uvek mora da bude zamalo. Odlično je za profesore, a za studente skoro odlično.

Dočekala sam i kraj godine. Moja bitka za drugu godinu je završena uspešno. Indeks išaran lepim ocenama. Blistam. Danas sam dobila pohvalu od profesora Slijepčevića! A sad na posao. Pripreme za odlazak u Jajce. Idem kući!

DIREKTNA METODA - UČENJE STRANIH JEZIKA

Učenje stranih jezika sve više se radi po direktnoj metodi. I školski rad za proučavanje gramatike je dobar, ali zahteva mnogo vremena. To je metoda koja odgovara studentima koji su prolazili kroz redovno školovanje. Srednja škola - fakultet - praksa, odlično poznavanje gramatike maternjeg jezika. Ali u današnje vreme mnogo je onih koji nisu imali redovno školovanje. Ljudima je sve potrebnije znanje stranog jezika. Idu u posetu rodbini u inostranstvo, na rad... Njima je potrebno govorno znanje svakodnevnog govora, nikakva gramatička analiza. Ti ljudi nemaju vremena da provedu dve godine studirajući jezik. Oni su odmah na stranom govornom području i kreću se među radnicima koji ne govore školskim, književnim jezikom. Najpre čute i slušaju, a onda krenu i sami. Lagano, stidljivo i pogrešno, ali vremenom savladaju jezik i mogu lepo da se sporazumevaju. Svaki kraj, svaka pokrajina u svakoj državi ima svoje karakteristike. Kao i kod nas: Negotin, Niš, Piroć, Valjevo, Čačak... Čim čuješ čoveka, odmah znaš odakle je. Tako govore obični građani, a školski govor je za profesore, novinare, prevodioce. U praksi sam imala mnogo uspeha koristeći direktnu metodu. Moji đaci govore. Mnogi su tražili moju pomoć pred odlazak u Nemačku na rad i ja sam im omogućila da od prvog dana mogu da se sporazumevaju.

Sad sam na fakultetu, polažem ispit – metodika učenja stranog jezika. Čekamo profesora. Studenti govore o nekoj disertaciji koju je profesor objavio i svaki student mora prvo da pročita njegovu studiju pre nego što se pojavi da polaže. Gde da nađem to? Nisam odavde. Znači, da čekam profesora i nabavim taj materijal, makar skripte, pa da se ponovo vratim. To nisam u mogućnosti. Svejedno, čekam profesora. Njegovo prvo pitanje bilo je: „Jeste li pročitali moju disertaciju o...”

„Ne, vašu disertaciju nisam imala prilike da čitam, nije nigde objavljena, ali imam praksu u korišćenju metode i veliko znanje iz knjige *Méthodologie des Langues Vivantes* Charlesa Schweitzera i Émila Simonnota, izdanje 1921. (materijal koji je u stvari osnov za sve one koji izučavaju direktnu metodu).

„Imate knjigu?! Odakle vam, zaboga, ta knjiga?”

„Iz bogate biblioteke jednog poznatog naučnika.”

„Mogu li da vidim tu knjigu?”

„Vrlo rado ću vam je doneti kad drugi put dođem u Beograd. Ja sam iz Bosne, dolazim, položim ispit i opet se vraćam na posao.”

Onda smo razgovarali i „pokupila” sam još jednu osmicu.

Ručak je gotov. On dolazi, ruča, onda se odmara posle ručka, čita. Dolaze Bogica i Zdavko, uče, šale se. Zajedno pijemo kafu. Ima i prženica, hleba i pekmeza. Svi idemo u Krsmanac na probu hora. Vozimo se tramvajem, a posle probe mi s Voždovca odšetamo polako u naš kraj. Uz ugodan razgovor, brzo prođe vreme, a pešačenje i ne osetimo.

Kad stignemo kući, on odmah oblači pidžamu, a ja spremam večeru i serviram je. On nakon toga ide u krevet, a ja sklanjam, perem, sređujem veš. Ima dosta za peglanje, ali to ću sutra. Sutra je novi dan.

U međuvremenu sam položila pismeni i usmeni iz nemačkog, francuskog. Nije bilo teško. Zahvaljujući odličnim profesorima u gimnaziji i kursevima koje sam pohađala, a puno su mi pomogle i sve one godine provedene u Nemačkoj. Kad sad o tome razmišljam, dobro kaže ona izreka: Svako zlo može izaći na dobro.

JAJCE - LETNJI RASPUST

CILE DOLAZI U POSETU

1948. godina

Posvetila sam se svojoj Miri. Pred kraj raspusta idem u Banjaluku, a kasnije u Beograd na dalja predavanja. Upravo sam Miri spremila nešto za užinu, kad zove Soka – moja snaja koja stanuje u prizemlju – iz bašte. Poštar joj je dao dopisnicu za mene. Soka glasno čita: „Ružo, slušaj: Evo me u Banjaluci, dolazim da vas vidim u subotu autobusom u pet sati. Jedva čekam da se vidimo. Kiss! Brane.” Ona glasno čita moju poštu i to je za nju normalno! Izlazim na verandu i uzimam dopisnicu. Obradovala sam se. E, da ga vidimo, tog dasu. Smejemo se, ona silazi niz stepenice. Na pola puta stade: „Hej, pa danas je subota. Šta čekaš!” Brzo se spremim i odem na autobus, ali su svi putnici već otišli. Brane nema. Možda je neka greška, doći će sutra. Vraćam se kući. Usput sretnem Zuku s kolicima. On je uvek svima od pomoći, da nam nabavi karte, preveze kofere, donese pakete s pošte. Zastade kad

me ugleda i mahnu rukom. „Odveo sam ti ga, eno ti ga u kući, mnogo ti je fin.“ „Bjež, bolan, šta te briga“, uzvraćam ljutito. „Čuj, nisi ni ti loša.“

Žurim kući, penjem se uz stepenice. Miriše kafa. U kuhinji sedi Brane na sećiji, na stolu kafa i svega u tanjiru. Na krilu mu sedi Mira. Divan prizor. Ona mu nešto priča, a on je sluša dok moja mama objašnjava. Upoznali su se i bez mene, a baš sam brinula kako će se složiti kad se prvi put sretnu moji najmiliji. Pozdravljam ga. Osetila sam veliko olakšanje kad sam videla da je on Miru prihvatio s puno nežnosti i pažnje. Nisam mogla da zaustavim suze kad sam videla kako Miri čita bajke i uči je, slovo po slovo, da čita. Mama mu je objasnila da ona ima problem sa sluhom, i on je našao način da joj govori tako da ga ona čuje i razume.

I tokom školovanja joj je pomagao da uči da čita i piše. Slovo po slovo. B, A, ona napiše i vikne: „Pa to je baba! Evo, vidi mama, to je baba“, a isto tako je napisala i pročitala – mama! A kad joj čita bajku o Crvenkapi i vuku, kad dođu do scene u šumi, ona kaže: „Nećemo vuk.“ „Nećemo“, kaže on i okrene stranicu, „idemo dalje.“

Tek sad sam shvatila koliko je Miri bilo teško što nema oca. Jedna devojčica zove: „Miro, siđi da se igramo!“ „Ne dâ mi tata“, kaže Mira. Koliko je njoj značilo to što ima tatu! Ona, u stvari, svog oca i ne pamti. Bilo joj je samo 11 meseci kad je on došao u Jajce.

RATKO

Rat je pri kraju. Rusi dolaze. U Gracu je veći deo grada pod njihovom komandom. Nama, stranim radnicima preporučuje se da idemo svojim

kućama što pre, jer Rusi ne razlikuju građane Nemačke od drugih. Prema svima se ponašaju grubo i bez milosti. Njima su neprijatelji svi koji su na terenu gde se vodi rat. U julu 1944. godine vratila sam se u Beograd i tu dočekala kraj rata.

Sredila sam svoj život i živim mirno u Jajcu, s mamom u našoj kući. S Ratkom nisam imala nikakvog kontakta, a onda se on vratio i našao nas u Jajcu. Moja mama mu je sredila lep posao u fabrici, počeo je da radi. Meni je rekao da ima sasvim druge planove. Njegova porodica je živela u kraljevini, svi su poštovali Karađorđeviće, jedan njegov brat je bio oficir i njemu je bilo nezamislivo da živi u Titovoj komunističkoj državi. Spremao se da se vrati u Nemačku, pa odatle nekuda dalje. Predlagao mi je da i ja pođem s njim, ali ja se nisam slagala. Dosta mi je bilo lutanja po svetu. Nisam više htela da budem stranac. Vreme je da se skrasim u svojoj zemlji i svojoj kući.

Za vreme rata bila sam ilegalac, pomagala partizane u borbi protiv Nemaca i jedva sam dočekala da mogu mirno da radim, da živim mirno sa svojom majkom, odgajam svoju ćerku i da mirno i bez straha živim svoj život. Nijednog momenta nisam se dvoumila. Ratko ima pravo da sredi svoj život kako hoće. Slobodno neka odluči, ja ga neću zadržavati.

Otišao je u svoje rodno mesto da obiđe porodicu i da se pobrine za lična dokumenta, i više se nije javio. Našao se sa svojom grupom u Parizu, kako su se i dogovorili, i odatle su stigli u Ameriku. Meni se više nikad nije javio, ali je ostao u kontaktu sa svojom sestrom, slao joj pakete, rekli su mi da je tu bilo i nešto za Miru i mene, ali ja nikad ništa nisam dobila. Tek u momentu kad sam srela Branu i kad smo hteli da se venčamo, povelala sam brakorazvodnu parnicu i pronašla neke njegove prijatelje koji su znali gde je on. Njegova druga sestra mi

je bila svedok na sudu i jedan prijatelj. Oni su potvrdili da znaju da on nema nameru da se vrati, i to je za sud bilo dovoljno. Nikad mu nisam zamerila. On je meni pomogao kad mi je bio potreban, spasio mi je život, a sad ide svako svojim putem.

Sudija je saslušao moju priču. Objasnila sam zašto su moja dokumenta glasila na ime Olga Ilić za vreme rata. U Nemačkoj se u to vreme sve moglo dobiti za novac, sve što hoćete. Shvatio je šta sam sve kao Jevrejka preživela za vreme rata i sproveo je brakorazvodnu parnicu. Prihvatio je iskaze i svedočenja Ratkovih drugova koji su ostali u Jugoslaviji da se on neće vratiti i da je odlučio da živi u Americi. Brak je razveden i sad mogu da se udam i živim po svom izboru. Danas sam Ruža Lihtner i konačno koristim svoje prave isprave.

Prema Ratku osećam veliku zahvalnost, jer mi je pomogao kao pravi prijatelj, a sada nek uživa u svojoj slobodi kao što ću i ja u svojoj.

RASPUST

Kad je počeo raspust, došla sam u Jajce. Koristim sve svoje slobodno vreme da budem s Mirom. Dočekala me je na stanici, dovela ju je Sofija, kućna pomoćnica. Grlim je, ljubim, ona me hvata za ruku: „Mama, je l' nećeš više otići?“ „Neću, dušo, ostaću kod tebe.“

Radila sam preko leta u školi. Na moj predlog organizovali smo rad s učenicima koji se pripremaju za polaganje popravnih ispita – kurs nemačkog jezika. Za učenike i za odrasle. Mnogi su bili zainteresovani, jer su se spremali da idu u Nemačku na rad. Držali smo i časove na kojima smo učenicima pomagali da bolje razumeju i

obrade lektiru koju će čitati iduće godine. U septembru, pred početak nove školske godine, ponude mi da ostanem i radim u školi. Planirala sam da budem u Beogradu, ali dogovorili smo se da počnem da radim posle prvog polugodišta, posle zimskog raspusta. U međuvremenu, položicu neke ispite. Rad u Jajcu sasvim mi odgovara, jer će i Brane dotle diplomirati i čeka ga posao u fabrici u Jajcu, o tome sam se već dogovorila s direktorom Pavliškom.

DOBRO JE IMATI SOKU I KOMŠILUK

Radim u večernjoj školi za oficire. Časovi su od sedam, osam i deset. Za mene nije to baš dobro rešenje zato što moram da izlazim uveče, na šta nisam navikla, a i ne volim da ostavljam Miru. Međutim, to je jedino rešenje, jer su samo tada oficiri slobodni. Još jedna neprijatna stvar je što je za mene opasno da se vraćam kući sama uveče, u gradu to nije sigurno. Situacija još nije mirna politički. Ima još onih koji nisu ubeđeni u budućnost koja nam se pruža. Zato uvek neko dođe po mene kad idem na časove i dovede me kući kad se završe. I sada, tri puta nedeljno, kasno uveče, ispred moje kuće zastane auto, izlazi oficir, otvara mi vrata, pomaže da izađem iz kola i onda se drugarski pozdravimo, a ja ulazim u kuću. Auto odlazi.

A moja Soka viri kroz zavesu sa svog prozora, iz svoje sobe koja gleda na ulicu. „Aha, takva je ona, ko bi rekao, noću s oficirima.“ Komšinica preko puta čak može da potvrdi da je sve to istina. „Vidi ti nje! Toliko se pravi fina, poštena. Čekaj da to kažemo onom jadniku što u Beogradu guli knjige, crkava na ispitima, a kad dođe, samo se miluju i tepaju jedno drugom kao grlice.“ Soka je mom bratu to ispričala

kao veliku tajnu. Kad je jedne večeri moj brat došao kući, rekla mu je: „Zakasnio si, da si došao malo ranije, sreo bi drugove oficire kako prave društvo tvojoj seki.“

Moj brat uleti u sobu sav zbunjen. „Molim te, reci mi, šta se to dešava, šta ti to radiš?!“ A kad pomenu i noćnu pratnju, objasnim mu, i on shvati da je kod mene situacija sasvim čista. Kod mene jeste, ali kod njegove drage Soke, moje snajke, neka vidi šta je i kako je. „Đavo je odnio! Pokazaću ja njoj!“

„Nemoj, smiri se, znaš ti Soku. Ona mene ne može da vidi – to je jače od nje. Ne ljuti se na nju. Molim te, nemoj zbog mene da se s njom zameraš. Oprosti joj.“

SPECIJALNE METODE

Jajce, škola, osnovna, gimnazija, oficirska škola, analfabetски tečaj, KUD Berta Kučera, dramska grupa, privatno rad s učenicima sa sela i onima koji nisu imali redovnu nastavu, da postignu potrebno znanje za VII i VIII razred. Privatni časovi van škole.

Tako su ispunjeni moji dani. Ostaje mi malo vremena za domaće poslove. Ipak sam ja domaćica, supruga, majka. Sve to mora da se kombinuje, sve je moja odgovornost. Uspeh mojih đaka, briga o mojoj deci. Velika prednost je u tome što mi je škola na tri koraka od kuće. Za vreme časova mogu da vidim s prozora šta se dešava i kako se moja deca igraju u dvorištu. Kako moja kućna pomoćnica provodi vreme u igri s decom, umesto da nešto radi u kući. Da što bolje iskoristim vreme, često sam od svoje kuće stvarala radnu prostoriju. U želji da

što manje odlazim od kuće, dovodila sam čak da uče u kružocima, po 3-4 učenika rade u mojoj kuhinji, hodniku ili sobi. S majkama svojih učenika redovno sam održavala vezu (dođu kod mene na kafu). Lepo se ispričamo, opušteno, prijateljski, i upoznamo se s problemima koji se pred decu postavljaju i rešavamo ih.

Nađem vremena da pročitam i neku knjigu iz programa fakulteta, priprelim neki sastav, analizu ličnosti iz romana ili prevod nekog teksta.

Obavezna je i važna moja uloga u pripremanju za proslavu 8. marta, obeležavanja istorijskih datuma. Kraće predavanje uz obaveznu pomoć učenicima da i oni nešto napišu, nacrtaju, pripreme recitaciju, prema svojim mogućnostima. Tako se otkriju talenti, treba im dozvoliti da se pronađu i razvijaju.

Direktor zove: „Ružo, drugarica Zdenka treba da otvori izložbu ženskih ručnih radova, bi' ti nešto napisala šta će reći, znaš je ti već, ona te moli.”

„Znam, kako ne, drugarica se malo ustručava, nije navikla da javno nastupa.” Shvatam da joj nije lako, ali šta se može, ona je kao drugarica (bračna) druga funkcionera, izabrana za člana odbora Aktivnih žena, znači mora i negde nešto da govori. To što treba da govori, nije kako se kuva čorba ili kako se hrane i čuvaju pilići, već nešto politički. A kako da govori nešto politički, kad ona možda nije pročitala nijednu knjigu, ne čita novine, ali dobro. Nema problema, napisaću. I to krupnim slovima da može da pročita.

„Ružo, iduće nedelje zakazane su pripreme drugara viših oficira, za veliku maturu. Pomozi im malo oko francuskog, pismeni i usmeni IV stepen. A i iz srpskohrvatske lektire nešto.”

Taj posao oko priprema dobro sam zapamtila. Dogovorili smo se da radimo u nedelju. Oni će odrediti mesto i vreme. I tako, ujutro u osam dolaze po mene, idemo kolima, niko ne kaže kuda. I eto nas u Šipovu. To je jedno selo, izletišta Jajčana, meni je poznato, i u toj školi sam često radila. Zamenjivala sam koleginicu kad je na bolovanju. Obično svratimo u kafanu kod tetka Aline, posle škole ručamo i sačekam da neki kamion ili auto prođe i poveze me za Jajce.

I evo nas sada, grupa drugova vojnih lica i ja, imamo neka posla. Odemo u baštu, dobili smo šamlice da nam služe umesto stolova. Prostrli smo deke po travi i smestili se. Vadim beleške koje sam pripremila, ali ne, još nije vreme. Momak donosi tacne. Roštilj, somun, sir, luk... doručak. Onda kafa. „Ljudi, hoćemo li više, jesmo li došli na teferič!“

„Polako, profesorka, niko se ne laća posla gladan.“ E, pa i to je gotovo, na posao!

Obavljamo ozbiljan posao. Treba prevesti francuski tekst, odgovoriti na postavljena pitanja, vreme sadašnje, prošlo i buduće, rečenice potvrdne, odrične, upitne, jednina, množina... Pisali su, glasno i čitali, pokušavajući da pravilno izgovore neku francusku reč. Vredno smo radili, potrebno je malo odmora. Otišla sam da se prošetam. Svratila do Aline, malo posedela s njom, popila još jednu kafu i vraćam se da nastavimo posao. Dođem do bašte – tišina. Polako ulazim, a moji maturanti, svi do jednog, polegali i slatko spavaju. I ja šta ću, vratim se do Aline, posedim u kafani, pročitam novine i čekam. Kad su se momci probudili, nije više bilo vremena za dalji rad. „Idemo kući, dragi moji prijatelji, doviđenja do sutra u razredu.“

Smešna anegdota, kasnije, s inspektorom. Ispit je tekao po propisu. Napisala sam im na tabli nekoliko rečenica. Prilično laki zadaci.

Odgovoriti na pitanja – neka lakša gramatička pravila. Kandidati su zamišljeni, neki prepisuju, neki samo gledaju. Kraj ispita. Pregledala sam zadatke i dodajem ih inspektoru. „Bravo! Vrlo dobro, vrlo pismeni i kvalitetni odgovori.” A kad je završen službeni deo posla, inspektor mi postavlja, uz vrlo naivan smešak, pitanje: „Kako je moguće, koleginice, svi imaju gotovo isti rukopis. Kako to?” Nema odgovora. Inspektor je, inače, bio vrlo simpatičan, pun razumevanja. Shvatio je situaciju. I on se saglasio sa mnom da ne možete od partizanskog majora i drugih viših oficira, koji su kao mladići napustili školu (posao, zanat, njivu), otišli u partizane da se bore za život, da polažu ispite za koje je potrebno da se redovno uči u srednjoj školi četiri godine. Sad treba da polože veliku maturu. Ti ljudi koji su preživeli u borbama, ko zna kakve sve muke i teškoće, da uče padeže. Ide li to? Trigonometrijske funkcije, Trojanski rat, pesme Đure Jakšića i Branka Radičevića, Pitagorinu teoremu i tako dalje, još mnogo toga.

Pitanje je, da li oni koji sada nameću sve te propise, imaju sve to položeno?

S inspektorom smo se družili, moj Brane i ja, kad nema komisije, on nema šta da radi, pa ga Brane vodi u fabriku, a ja ga poslužim kafom ili kolačima.

Još jedna duhovita priča iz moje prakse. Moja koleginica, profesorka nemačkog Marina Mojić, otišla je u penziju, i ja sam nasledila njene razrede. Bila sam početnik u tom poslu i ona mi je mnogo pomagala, naročito kad je došlo do pripreme maturalnih pitanja. Nas dve smo sastavile maturalna pitanja za pismeni ispit, nekoliko kombinacija, i to smo predale direktoru. Sad je na njemu da sastavi komisiju koja će odabrati pitanja za pismeni. Marina je, iako u penziji, imala nekoliko učenika kojima je pomagala da se pripreme za ispit. Naše

maturantkinje bile su vrlo dobre učenice, to su sve bile lepo vaspitane, načitane devojke, roditelji su im bili obrazovani. Jednu učenicu sam poznavala privatno. Njen otac, dr Stener, bio je fabrički lekar, imao je posla oko nas. Često sam tražila njegovu pomoć, a i družili smo se i posećivali. I druge učenice su bile deca naših prijatelja. Sada, pred maturu, svima je pomagala koleginica Marina, radeći s njima prevode, vežbe iz određene školske lektire, zbirke tekstova.

Ispit je održan. Pregledam zadatke i prinesem svesku ćerke dr Stenera inspektoru:

„Die arbeit ist schön!“ (Zadatak je dobar)

„Zu schön!“ (Suviše dobar)

I znam šta je mislio, možda je i u pravu. Marina je pomogla, a i ja sam znala kojom se knjigom služi. Ali nema ništa loše u tome. Nikad nisam primila novac. Nikad mi niko nije plaćao za časove koje sam deci posvetila. Ni inspektor. Verujte na reč. Takva su onda bila vremena.

NEMA JOŠ PUTA ZA JAJCE – PRUGA RAZRUŠENA

Dani u Beogradu neposredno posle oslobođenja prolaze u dobrom raspoloženju. Radosni smo dočekali slobodu. Čitava zemlja se veseli. Zaboravi tužno i ružno, raduj se slobodi! Čuje se pesma posvuda. Idem ulicom, htela bih da odem na drugi kraj grada. Prolazi kamion, dam mu znak i on stane i primi me. U kamionu grupa vojnika peva. Pridružim se i ja. Već prvi ton visoko se izdiže iznad tenora i basova.

„O, visoko C, bravo! Gde pevaš, drugarice?”

„U Krsmancu.”

„Učiš pevanje?”

„Ne, studiram književnost, a pevanje mi je zabava.”

U vozu za Niš ori se makedonsko *Kaleš bre, Anđo; Kaži, kaži milo libe što si zamisljena, Hladan vetar poljem piri...* Pesma se ori, lagano se stiša, a ja pevam sama. Gledam levo-desno, pozivam sve oko sebe da me prate. Kraj mene sedne neko i pruži mi svoju posetnicu. „Ja sam (ne sećam se imena) iz Radio Titograda. Voleli bismo da vas snimimo, za naše slušaoce. Ako dođete, imaćete smeštaj i odlične uslove.”

„Hvala, razmisliću.”

Nisam otišla, pevala sam u Beogradu. Pesma se ori iz svakog ćoška, s ulica, iz parkova, da pokaže čitavom svetu kako jedan mali narod slavi slobodu, šireći oko sebe radost i prijateljstvo, a ne želju za osvetom. Narod prašta! Ne zaboravlja. Zaboraviti ne može, ali prašta.

Dobila sam pismo iz Jajca. Piše mi mama, kao odgovor na moje pitanje opštini Jajce, šta je bilo s mojom porodicom, ko je od mojih još tamo. Zgrabila sam pismo i čitam, lete oči preko redova. Mama piše da je ona u Jajcu, a moj brat Joži s porodicom u Zemunu. Majko draga, đe je Zenica!

JOŽI

Zove me gazdarica: „Brzo, pogledaj kod ulaza. Ide neki čovek, maše rukama i plače!” Pogledam, moj brat Joži. Dočekam ga na stepeništu.

„Bogu hvala, živ si!“ Plačemo, on me miluje po kosi. „Nek si ti meni živa ostala!“

Ulazi u sobu, diže Miru iz kolica, ljubi je: „Vidi cure fine! Mala moja!“ Drži je u naručju jednom rukom, a drugom trpa stvari u kolica. „Vodi tebe Joži u Zemun! Idemo!“

„Otkud u Zemun, zar nisi u Zenici?“

„Kakva Zenica, pa mama ti je pisala, tu smo mi, iza ćoška, u Zemunu. Na nekoliko koraka.“

Nađem mamino pismo i pažljivo pročitam. Stvarno Zemun. Kako sam bila brzopleta. „Ajde, idemo. Čekaju me moja Soka i djeca. Mala moja curice, imaš dva brata. Oni će tebe čuvati, igrati se s tobom. Gospođo, doviđenja, vidimo se! Hvala!“

Jednom rukom gura natovarena kolica. U Zemunu čeka Soka. Stan im je u prizemlju. Ona je kućepazitelj, tako je i dobila stan. Tu sam se smestila, kod brata i snaje. Imam nekog svog, nisam više sama na svetu.

JAJCE, 1950. GODINA

Sve je normalno. Fabrika, škola, kuća, lep stan. Moj brat s porodicom, jedini moj brat koji je preživio rat. Moja mama preživela. Ja preživela. Život ide dalje, gledamo u budućnost. Radimo, družimo se, proslavljamo godišnjice, rođendane, palimo sveće i, sa suzama i uz proslave, hrabrimo se. Budi jak. Ne daj se! To smo mi. Živimo u dvosobnom stanu, radimo. Lepo smo sredili život, kao napredni

domaćini, organizovali smo radno vreme, odmor, druženje, putovanja. Poštujemo stare običaje. Pravimo zimnicu, kiseli kupus, pečene paprike, slatko, džem, rakija od šljiva redovno se peče, kao nekad. Onda počinju slavlja. Slave, rođendani, Nova godina, kraj polugodišta. Sve sam naučila od moje mame, od komšinica, i dosta toga i sama izmislila. Sve je organizovano bez greške. Sve po pravilima domaćeg zdravog života, kao nekad što su naši roditelji radili.

OSTAVLJENO DETE

Studije, Beograd – Jajce

Upravo se spremam da polažem pedagogiju. Ne mogu da idem na predavanja redovno, ali koristim svaku priliku da ih pohađam ako su posle podne. Pratim ispite, slušam sve što je u vezi s pedagogijom: psihologija, metodika, predmeti koji se ne uče iz knjiga. Ili bolje rečeno, uz knjigu je važan razgovor, odnos među ljudima – praksa. Učenje jezika ima uspeha samo ako se koristi učenje direktnom metodom. Naročito u radu s decom. S osnovcima, a i sa srednjoškolcima, važno je pronaći metode učenja koje će učiniti da predavanja budu zanimljiva. Ali, ni odrasli ne moraju da troše previše vremena na gramatička pravila i dosadne zakone, kad mogu da se zabavljaju razgovorom, igrajući se rečima, lakšim poslovicama. Važno je znati značenje reči, a ne prevod. Ne prevodi se reč, već smisao. Na primer: Give me a hand (Daj mi ruku) prevodi se – Pomozi mi. Vrlo je korisno učiti izraze napamet. Iskusni profesor srpskog jezika govori: „Ulazim. Otvaram vrata. Zatvaram vrata. Sedim. Sedim na stolici. Pišem. A onda: Šta radim?“ Đaci ponavljaju. Deca, srednjoškolci, studenti. To deluje.

Tako se uči uspešno i bez muke strani jezik. To je ta direktna metoda, ali istovremeno posmatraš učenika kako se ponaša, kako se oseća, u kakvim uslovima živi, kakva mu je porodica. Bračni odnosi roditelja, braća, sestre ili je jedinac. Živi li u gradu ili selu. Ti nisi drveni, strogi učitelj. Ti si drug, prijatelj, majka. Da se u školi oseća prijatno, da želi da bude tu, a ne da beži iz nje. Onda, da radimo. Pobrинуću se za svoje ispите, ne iz knjige, već praksom.

Deca su volela moje časove. Moja deca su pričala na času. Osim toga, trudila sam se da im se približim, pričala sam s njima, postigla da mi se poveravaju. Vrhunac mog uspeha bio je kad sam čula da me zovu Ruža. Uvela sam česte roditeljske sastanke, više s majkama nego očevima, i ti razgovori su postepeno prelazili s problema učenika na razgovore o ličnim problemima majki.

Svi smo mi proživeli ratne godine, to je ostalo duboko u sećanju svakoga od nas. Među nama je bilo ratnika, boraca koji su preživeli rat, izbeglica koji su se vratili kući, ratnih zarobljenika, ilegalaca koji su se spasili krijući se pod lažnim imenima. Deca čuju priče, čuju šta njihovi roditelji i prijatelji pričaju, i to im sve zvuči neverovatno. Sada mnogi naši rođaci i poznanici idu u Nemačku na rad, a stara majka, baka, ostaje da čuva ostavljenu decu. Često sam bila veza između dece i majke koja se u Nemačkoj preudala za Nemca i stvorila novu porodicu tamo, ali nije prekinula vezu sa svojima koji su ostali na selu. Slali su novac, i to je bila velika pomoć usamljenim rođacima koji su se teško snalazili. Slali su i slike svojih novih porodica. Imala sam mnogo posla da umirim dečaka koji mi je pokazao pismo. Piše mu majka, na srpskom jeziku, i još nekoliko skraćunica na nemačkom. U pismu se nalazi i nekoliko fotografija. „To je tvoja nova porodica“, piše mu majka. Udovac Hans Haller na slici, iznad njegove glave piše – Hans i njegov sin iz prvog braka Endi (16 godina) i ćerka Marta (14 godina), i

oni su obeleženi da se tačno zna. A ovo su Hana i Tomas (3 godine). Tu je još i neka teta, baka Ursula Manda Hajder. Neki sede za stolom, neki stoje iznad njih, svi se drže za ruke, neki su zagrljeni, neko drži dete na krilu. „To je, dušo, moja nova porodica. Lepo su me primili, vole me, a to je, dušo, i tvoja porodica. To su ti braća i sestrice, i ti ćeš njih zavoleti.” I oni su mu napisali nešto na nemačkom, to sam mu prevela. Malo sam mu govorila o situaciji u kojoj se njegova majka nalazi, ali i o potrebi da se on pripremi da usvoji novu porodicu. Njegov komentar ne obećava.

„Ona mene ne voli.”

Objašnjavala sam mu da ona i njega voli, a on me prekine:

„Zašto me je onda ostavila ovde? Ona tamo ima svoju decu, ali to nisu moja braća i sestre. Ja njih ne volim. Ni oni mene ne vole. Kako da me vole kad me i ne znaju? Ni ona više nije moja majka. Ni nju ne volim.”

Trudila sam se da mu objasnim da u životu postoje razne situacije i čovek mora da se potruži da ih razume i prilagodi im se. Počela sam da mu prevodim pozdravne poruke i prijateljske lepe želje.

„Lažu! Kako mogu da me tako pozdravljaju kad me i ne poznaju?!”

„Ona im je sigurno pričala o tebi, sigurno ima i neku tvoju sliku.”

„Zašto me ne pozove, zašto me ne povede tamo?!”

„Sigurno hoće, kad ti ovde završiš školu, a i da naučiš nemački, da možeš lepo da se sporazumevaš s njima kad odeš tamo.”

On se malo smiri. „A koliko vi znate nemački?”

„Dosta dobro. Znam da razgovaram, razumem kad me neko nešto pita.“

„A umete li da pišete?“

„Umem dovoljno da napišem pismo. Sigurno hoćeš da umesto tebe nešto napišem. Da napišem pismo?“

„Da, da joj napišete pismo.“

„Napisaću ga, ali nećemo još, ti malo razmisli.“

„Možemo sutra.“

Sutra je malo razmišljao, ubedila sam ga, i on je svojoj majci napisao – Pozdrav iz domovine. Želi da ih upozna i da se prijatelje. On će doći tamo, a i oni bi lepo bili dočekani da dođu u našu lepu zemlju. Najlepše želje. Vidimo se!

Novi dan. Čas treba da počne. Mali sedi. Torba mu je na klupi, ne vadi knjige. Ništa se nije izmenilo. Nema ništa od pisma, čini mi se. Ja ga ne gledam, vodim čas normalno, vidim da je nezainteresovan. Čas se završio i svi su izašli osim njega. Znači, hoće da napiše pismo.

„Slušaj, ja sam nešto razmišljala. Pisaćemo pismo, ali imam ideju. Šta misliš da ti napišeš to pismo, majka bi se obradovala?“

„Kako ja? Pa ja to ne znam!“

„Sad ne znaš, ali možeš da naučiš.“

„Kako mogu, pa ja ništa ne znam.“

„Slušaj, ti si pametan dečko i ti to možeš, samo ako hoćeš. Ja ću ti pomoći.“

„Ali ja ništa ne znam.”

„Ne znaš danas, ali ako se potruđiš, za deset dana bićeš u stanju da nešto kažeš i napišeš. Bi li ti to pokušao?”

„Bih.”

„E, dobro, sutra počinjemo.”

I krenulo je. Posle časova došao je sa mnom u moje čarobne prostorije gde se prave dobri đaci. Odredila sam jednog đaka koji radi s decom, on ne prima platu, ali ja nađem načina da ipak nešto dobije – da ode u bioskop, na utakmicu, da kupi sebi neku knjigu, kod mene se hrani i čak ponese i kući neku porciju majci i sestri. Dobio je i nove cipele, a njegova majka prolećni kostim (meni je bio tesan!). Dečko je, u stvari, bio moj pomoćnik. Razgovarala sam s njim: „Slušaj, ovaj dečko je neobičan, ali ako se lepo, bez velikih reči počne, biće uspeha.” Imam specijalnu knjigu za početnike i, da ne dužim – krenulo je. Prošlo je deset dana. Ništa ga ne pitam. Kraj časa. Spremam se da izađem iz učionice, a on tiho izreče rečenicu. Jednu od onih koje sam mu zapisala kao štivo. Šta kažeš?! On ponovi, glasno i jasno jednu rečenicu, pa još jednu. Čovek razgovara! Je li moguće? Moguće je.

„Pa, momče, čestitam, hoćemo li dalje?”

„Hoćemo.”

„Ti si mali, vredni dečko.”

„Vi ste fina gospođica.”

Sastavila sam mu pismo, ali on je, uz potpis na kraju, dodao i nekoliko reči.

ZELENI, PLETENI KOSTIM

Volim da čuvam svoje stvari i to mi moji zameraju. Svaka haljina, bluza, jakna, povezana je s nekom uspomenom, nekim događajem. Ponekad je smešno da ja, u ovako zrelim godinama, čuvam letnju, dekoltiranu, mladalačku haljinu koju nikad više neću obući. Ali za svaku takvu krpicu vezan je neki događaj. Kad preturamo po stvarima ja, naravno, hoću da poklonim neke koje neću više nositi, ali o tome sama moram da odlučim, a ne da mi neko sugeriše. Zeleni, pleteni kostim.

„E, ovo ide!”

„Ne, ovo ne ide, ovo ostaje!”

„Pa šta misliš, sigurno je pedeset godina već u tvom sanduku.”

„Neka, ako treba, i još sledećih pedeset!”

Malo šale, ali uporna sam. Ne shvataju me. To su moje uspomene i negujem ih. Ali taj kostim toliko godina stoji, a izgleda kao nov.

ĐAČKI RODITELJI I JA

Lepo sunčano prepodne, u bašti sam ispred kuće, spremam se da nađem neko mesto u hladu i čitam. Dolazi poštar i donosi mi neke pare. Ne znam od koga, ne očekujem nikakav novac. „Evo, šalje Sinan Spahić, valjda znaš zašto.”

„On mi je komšija, stanuje na kraju moje ulice. Ne znam šta mu je, da nije neka greška. Nego, odnesi ti to njemu natrag i hvala mu. Meni on nema šta da plaća, nemam ja piljarsku radnju da mu prodajem kupus ili krompir. Ti to njemu vrati, a ja ću se već sporazumeti s njim.”

Pred vratima me čeka Safija Sinanova: „Dođi, baš dobro što si došla.”

„Slušaj, nemam ja vremena za sedenje, doći ću drugi put, samo hoću da ti kažem zašto ti šaljemo novac. Tebi hvala što si našem Kemi pomogla.”

„Pa, moj je posao da mu pomažem, za to primam platu od države. Samo sam mu pomogla da uči, a on je sam popravio ocene i sad je dobar đak. Bog mu zdravlja dao! A ti i ja popićemo još kafa i napričaćemo se do mile volje. O parama nećemo više nijedne. Znam da ste dobro mislili, ali to je za mene uvreda, da mi komšija nudi novac.”

„Ajđ, uzdravlje. Idem. Vreme mi je da spremim ručak.”

„Zdravo, pa dođi opet!”

Ulazim u kuću, vreme je da i ja spremam ručak i da vidim šta rade moji đaci. Kod mene po čitavoj kući sede moji đaci. Na podu, na jastucima, u grupama. Rade u kružocima. Uče lekcije iz mog predmeta, ali i iz drugih iz kojih imaju slabu ocenu. U mom razredu nema slabih ocena, pa nema popravnih ispita. Istorija, geografija, srpski ili hrvatski (ne postoji srpskohrvatski, a ni bošnjački ne spominjem; da bi svi bili zadovoljni, nazivamo maternji jezik, pa biraj koji hoćeš), biologija, nemački, niko neće iz moje kuće dok ne nauči lekcije. Malo se našalimo, popričamo, deca su raspoložena. U međuvremenu su pojeli i somun s kajmakom što ih je moja Mira častila. Kad završe s učenjem, idu kući.

Zadatak ispunjen. Safijin Kemo je popravio ocene i sad je dobar đak. Neki drugi dolaze pod moju komandu.

Neki dan prolazi pored moje kuće Sinan, ja stojim na balkonu, a on se osmehuje i preti mi rukom: „Još ćemo se mi čuti! Ni tvoja nije zadnja!”

„Da si ti meni živ i zdrav!”

Kraj je školske godine, ocene, raspust, septembar, nova školska godina i sve u krug. Subota je pre podne, vratila sam se s pijace i s Mirom sedim i listam novine.

„Jesi li kod kuće?”, viče Safija s vrata.

„Hajde, uđi, baš sad kuvam kafu.”

Ona stoji kod vrata. „Šta je, šta čekaš, dođi, sedi.”

Ona drži nešto zamotano u ruci. „Da vidimo hoću li sestri ili otići, i da ti više nikad ne dođem.”

Oho, ovo je nešto ozbiljno. Šta bi to moglo biti? Stavlja na krevet nešto umotano u belu svilenu maramu. Razvija omot, nešto zeleno, pleteno. Vadi i prebacuje preko stolice pletenu, zelenu jaknu i istu takvu suknju. Na jakni su lepa, braon, koštana dugmad. Baš je lepo! „Pa eto, da ti kažem, ja sam to svojom rukom isplela, od sveg srca. Za tebe je pleteno. Ako ne primiš, da znaš da ćeš me uvrediti, a ja ću ga baciti.”

„Nemoj tako oštro, što bi ga bacila, izgleda mnogo fino.”

Skida mi haljinu, oblači mi kostim, zakopčava ga i vodi me do ogledala. Čutim. Kostim mi se dopada, dobro mi stoji, kao da je po mojoj meri pleten.

„Dobro sam pogodila meru. Primaš li?“

„Kako da ga ne primim kad je ovako lep? Ko ga ne bi primio?! Hvala ti! Hvala ti na trudu.“

„Ja plela, ti učila mog Kemu, svak' svoj poso i svi sretni. Sad smo kvit.“

Pijemo kafu, grickamo halvu uz šalu i smeh, kao dobre komšinice. A kostim sam nosala, iznosala i čuvam ga još uvek.

ŽUTI PIRGAVI

Ulazim u razred, sedam, stavljam dnevnik na sto. U razredu se nešto dešava. Deca nikako da se smire. Sedim i čekam, a tamo u poslednjoj klupi nešto se došaptavaju, sagli glave i gledaju pod klupu. Sedim i čekam, ali vidim da nešto nije u redu. Moram da utvrdim šta je. Ugledam Ćazima kako sedi na podu, skinuo jednu cipelu, maše njome, hoće da udari dvojicu iz klupe ispred sebe, a oni se smeju. „Pirgavi, bosonogi, ispali ti prsti!“ On na ivici suza, ljut i tužan.

„Šta je bilo, deco?“

„Odvalila mu se cipela, ispali mu prsti.“

„Daj da vidim.“

Dodaju mi cipelu, a ono đon potpuno otpao, otkinut, stare i pocepane cipele.

„To baš i nije smešno. To je problem. Da vidimo kako da ga rešimo!”

„Da kupimo nove!”, dobacuje neki šaljivdžija.

„Ti bolje čuti, kako te nije stid! Neću više da te čujem. Dobro, ko će od vas da trkne do moje kuće?”

Odmah se jave dobrovoljci. Pošaljem dvojicu da odu do moje kuće, preko puta škole, na pet minuta, i oni to znaju.

„Tamo je moja Mira, nek vam dâ svoje gojzerice i jedne vunene čarape.”

Otrčase deca, a u njihovom odsustvu malo smo pričali o tome šta je drugarstvo i pomoć u nevolji. I o vređanju, neko ko nije isti kao mi ne treba da bude predmet podsmeha i nije drugarski vređati ga. Zvati nekoga Crni, Beli, Žuti, Pirgavi, može ako je šala, ali ako se ljuti, ako mu nije prijatno, onda je to ružno.

Ćazim ima crveno-žutu kosu. To je prirodno i nije retkost da neko ima takvu kosu.

„Mi ćemo našeg druga zvati Ćazim, po imenu. Zdravo, Ćazime.”

On je u međuvremenu seo na stolicu, gleda u mene i kaže: „Zdravo.”

„Ovo su ti drugovi, i za njih si Ćazim.”

„Zdravo, Ćazime!”, zaoriše se glasovi, a on mahnu rukom – pozdrav.

Otvaraju se vrata, ulaze kuriri, nose gojzerice. Odlazimo do poslednje klupe, Ćazim skida svoju cipelu, navlači vunene čarape i obuva gojzericu. Nestrpljivo gledamo hoće li mu biti taman. Ćazim

navuče jednu, ispruži nogu, stane, uspravi se i zakorači. „Taman!“, nasmeja se. Svi odahnu smo. Cipele mu taman, a nove. „Obuj i drugu, i nek su ti sa srećom. Sviđaju ti se?“

„Sviđaju. Ali hoće li ih vaša Mira dati?“

„Moja Mira ih je nosila prošle zime i sad su joj tesne. A tebi su taman. Iduće zime, kad i tebi noga poraste, ti ih daj nekome kome su potrebne. Hajde da se dogovorimo. Čas je ionako pri kraju, sad će zvoniti. Za idući čas, za domaći zadatak, napisaćete sastav – Moj najbolji drug (šta kod njega volim, a šta ne volim).“ Čas je završen, deca izlaze i okupljaju se oko Ćazima i njegovih novih gozjerica.

Nedelja pre podne. Sređujem svoje knjige, rečnike, treba da napišem pripremu za časove. Vrata se otvaraju bez kucanja. Uleće žena, ljuta, ni dobar dan da kaže. Znam je. To je kuvarica iz hotela Turist, ona je uvek bacala koske i otpatke našem psu, ljubimcu, mojoj mazi. On je uvek u tačno određeno vreme trčao dole, ispred hotelske kuhinje po sledovanje. Smejali smo se i uvek smo govorili da je on stalni gost restorana. Tradiciju restoranske ishrane u hotelu Turist kasnije je nastavio Lasko, voljeni poenter mog unuka Voje, Mirinog najstarijeg sina.

„Šta ti misliš, ko sam ja?! Da sam tolika sirotinja da ne mogu svom detetu da kupim cipele!“

„A, tako. Ti si Ćazimova majka. Zdravo. Sjedi, drago mi je da te vidim. Popićemo kafu.“

„Nije meni do tvoje kafe. Misliš da ja nemam para da sebi kupim kafu?!“

„Sjedi, nije red da stojiš, prvi put si mi ušla u kuću, da se upoznamo. Ti uvek hraniš moga psa ljubimca. A u moje Mire cokule mali broj, noga izrasla, ona ih ne može nositi, a nove novcate. Što je loše ako ih nekome damo kome su taman?“

„Neću poklon, vređa me to. Ja ću tebi to platiti.“

„Nisam ja torbar da prodajem robu, a među ljudima i prijateljima je uvek bio običaj da kad deca izrastu, odeća se daje onima čija deca mogu da je nose. I moja Mira, dok je bila mala, dobijala je svašta, i nisam se vređala. I ja od svog deteta dajem drugoj deci, kad njoj omali. Šta je tu loše? Šteta je da se stvari bacaju ili da ih jedu moljci.“

Ona ćuti, stoji i dalje. Privučem stolicu, postavim je da sedne, pomilujem je po leđima: „Hajde da popijemo kafu i malo se ispričamo. Tvoj Ćazim je dobro dete. On je moj đak, zar ti nije rekao?“

Žena se smirila. Počastile smo se pitom i popile kafu. Razija se oslobodila, pričamo o teškim vremenima, ona je samohrana majka i možda nije u stanju da svom sinu uvek kupi šta treba.

„Pa neka onda, detetu se sviđaju. Hvala, i ne ljuti se. Izvini što sam onako upala. Hvala ti na kafi.“

„A tebi hvala što bacaš fine kosti mojoj kuci.“

OSMI MART

U školi je svečana atmosfera. Nema nastave. Časovi su skraćeni, a na početku svakog kaže se po neka reč o prazniku Osmi mart - Dan žena. U zbornici je pripremljeno posluženje, nešto smo sami doneli, a nešto je priredila škola. U đaćkoj kuhinji se, za vreme velikog odmora, servira užina (namirnice dobijene od UNRE). I u našoj zbornici na stolu se nađe nešto iz đaćke kuhinje. Jednom sam javno kritikovala

to što se radi, i kolege su mi oštro zamerile da sam „suviše glasna“. Posle časova, iz učionice izlaze deca natovarena paketima, kutijama, tacnama, staklenim i porcelanskim servisima – poklonima za drage, dobre nastavnice za praznik. To su pokloni koje su roditelji kupili poštovanim vaspitačima za praznik. Za decom idu i vaspitači, zadovoljni što su pokloni kupljeni po njihovoj želji.

OSMI MART U MOM RAZREDU

Veliki odmor. Deca izlaze iz učionice, ali ne sva. Uveli smo praksu da za vreme velikog odmora ostajem neko vreme u učionici, uvek malo porazgovaramo. Ako neko ima nešto da pita ili ja nešto da saopštim ili razjasnim – to se obavlja za vreme velikog odmora. Ovog puta nekoliko njih se odvojilo i stoji oko stola.

„Imate li neko pitanje, deco? Šta vas muči?“

„Šta vam se sviđa u radnji kod Saratlića ili kod Todića?“

„Nisam skoro bila tamo, prođem ponekad, gledam izlog, nemam vremena da se duže zadržavam.“

„Pa ipak, mora da vam se nešto dopalo i da ste to poželeli za 8. mart.“

„A, sad mi je jasno. Znam zašto me to pitate.“

„Profesorice, svima smo kupili uglavnom ono što žele...“

„Da vas prekinem. Odmah da vam kažem, deco, ovo pitanje mene vređa! Moram da vam objasnim. S kojim pravom da vaši roditelji daju

teško zarađeni novac za kupovinu poklona nama? Mi primamo platu. Nije pošteno da od svojih đaka primamo poklone."

„Ali kako svi drugi nastavnici?"

„Mislim da i njih treba da bude sramota. Da imaju bar malo savesti, odbili bi svaki poklon kupljen za praznik. Jedino cveće, to je pristojno, ništa drugo. Može i čestitka. Nego, da se dogovorimo. Ako hoćete mene da obradujete, možete mnogo da uradite, a da vas ne košta ni dinara. Pre svega, popravite ocene iz nekog predmeta, to će me obradovati. Među vama ima sposobne i talentovane dece, napišite neku pesmicu, neku priču iz školskog života, nešto lepo nacrtajte. Ako vam je profesor dobar, ako se prema vama lepo ponaša, ako ga volite i cenite, to mu pokažite na ovaj način. I shvatite, poklon koji je kupljen novcem, za profesora je uvreda. Ne zaboravite to. Mali ste da to shvatite, ali kad budete malo stariji, biće vam jasno. Razmislite."

MOJI UČENICI

Učenik je utrčao u razred čim me je primetio da sam ušla u hodnik. Stajao je pred vratima učionice kao stražar, da bi javio ostalima da dolazim.

Otvaram vrata, učionica prazna. Svi se sakrili ispod klupa. Pravim se da ne vidim. Sedam za sto, upisujem čas u dnevnik. Čujem udaranje nogom u ritmu 1,2-1,2 koraka. „Sva su deca odlična / Svi se sada trudimo / da odlični budemo / Đaci se sad bore / nastavnici ih vole / sad veselo pohitajmo / 8. mart im čestitajmo!" Domarširali su do klupa i seli. Dragaš i Ćazim prilaze, stavljaju mi na sto saksiju sa cvećem i na nemačkom jeziku mi čestitaju praznik.

„Haben sie uns gern?“ (Volate li nas?)

„Ja, ich habe euch gern.“ (Da, volim vas.)

Priredba je završena. Onda im privučem kolica koja sam posudila iz samoposluge i oni otvaraju i vade keks, kolače, grisine, bombone, čokolade. Dele i grickaju.

„Danke, danke! Kakva je bila čestitka, drugarice nastavnice?“

„Deco, u svom životu nisam videla lepšu priredbu. Bila je odlična.“

Uspela proslava 8. marta. Moji dobri đaci. A nije koštala ni dinara.

SUĐENJE U JAJCU 1947. GODINE

Kad se završio rat, vratili smo se našoj kući u Jajce, mi koji smo preživeli opet smo se tu smestili. Joži sa svojom porodicom, suprugom Sokom i sinovima Ratkom, Dragom, Manetom. Velika, dobro očuvana kuća. Velika bašta ispred kuće – cvećnjak i velika bašta iza kuće – šljivik, koji dobro rađa. Svake jeseni pečemo rakiju. I voće: jabuke, kruške, maline, kupine, i povrće, taman da se ništa od toga ne mora kupovati na pijaci. Svi smo zbrinuti. Svako ima svoj stan u kući, sve koristimo zajedno – baštu i šupu, i drva, kupatilo i vešernicu. Onda je trosobni stan uzeo gradski komitet za svog sekretara. Mama je na spratu imala dvosoban stan od kog je jedna soba uzeta za opštinski komitet, za posetioce, ili za školu za inspektora ili... Uglavnom, ko god gostuje u Jajcu, smeštan je tu. Mojoj mami ostaju soba i kuhinja. Kad sam posle rata došla poslednja, bilo je logično da me mama primi. I bilo nam je lepo. Mama je bila sama, a ja s Mirom. Mirin otac se kasnije

vratio iz Nemačke, ali nije ostao. On nije video svoju budućnost u socijalističkoj Titovoj Jugoslaviji, njegovom životu više je odgovarao kralj, i pošto ovde više nema kralja, on je odlučio da ode u Ameriku.

Mama provodi veliki deo dana u fabrici, ja više vremena provodim kod kuće. Čuvam Miru, a dok sam na poslu, čuva je kućna pomoćnica. Ona malo pomogne i po kući, a i ja se snalazim.

Joži radi u fabrici. Soka je u kući, s njom su njene dve sestre koje su došle iz Like. Družimo se koliko nam vreme dopušta. Pa opet, uvek mora da se nađe nešto da baci senku na lepe i svetle dane.

Joži je napravio novu ogradu oko kuće, staru su naslagali u šupu i te daščice služe nam za potpalu. Svakog dana nacepkam da imam ujutro da naložim vatru. Tu negde po dvorištu je Milja, Sokina sestra, ili Ruža (moja imenjakinja), gledaju šta radim. Slobodno ulazim u šupu, nije strogo odeljeno koja je čija, ima tri šupe, a od svake su vrata otvorena. Nikad se nismo delili, a pogotovo ne posle rata. Uvek smo nastojali da budemo složna familija. Kod Soke sam primetila da pokušava da odvaja stvari, ali to nisam ozbiljno shvatila.

Dakle, dođem po drva, prilazi Soka i postavlja mi pitanje s kojim pravom ja uzimam drva iz njene šupe. Njen Joži je napravio novu ogradu, a staru stavio u svoju šupu. Nisam naučila da se svađam, a posebno ne o tome šta je čije, ali kad me izazivaš, ni ja neću da ćutim.

„Staru ogradu je moj tata postavio, dakle, mogu da je trošim.”

„A šta ti uopšte tražiš ovde? Lihtnerova sam ja, a ti kod Krndića idi da vidiš šta ima!”, reče Soka i ostade živa.

Slatko sam se nasmejala.

„Ja sam budala što s tobom razgovaram. Ko si ti? Ovo je sve moj ćaća gradio, neću valjda tebe da pitam za dozvolu.”

Pale su teške reči. Ljubav je prestala, nastaje rivalstvo. Počinje podrivanje, spletke, onako, na najružniji, palanački način. Gleda se svaki moj korak. Čita se sva moja pošta čim poštar donese. Počinju igre oko stana. U našem trosobnom stanu stanuje sekretar komiteta. On se uskoro seli, a s njegovom drugaricom Danicom dogovorila sam se da stan dobijem ja, jer moj Brane sprema diplomski rad. Za mesec-dva dolazi. Predsednik opštine je to odobrio. Nemamo ništa napismeno, ali reč je reč.

U školi sam na času. Nailazi moja pomoćnica, trči: „Ružo, zove te Danica da što pre dođeš!” Dođem, a pred kućom kamion, toware se stvari. Čeka me Danica na stepeništu, maše ključem: „Ovo tebi dajem. Čuvaj ih dobro i uživaj kao što sam i ja.” Ostao mi je stan.

Sutradan molim direktorku da me pusti kući da unesem dve kutije i tri lonca u stan, da se vidi da tu stanujem. Ne znam kako je došlo do toga, tek jednog dana dolaze majstori, nose merdevine i razne alate, a s njima i Rasim knjižar.

„Meni je Deda, predsednik opštine, dodelio jednu sobu, da se mogu useliti.”

„Nemoj, Rasime, nećeš je dobiti, džabe se trudiš.”

„Nema govora, već sam dobio.”

Nastavlja da radi s majstorom, struže, kreči. Odem u opštinu do predsednika, on mi je obećao stan kad Brane dođe.

„On dolazi, dolazi, dolazi, a nikad da dođe.“

„Pa radi ozbiljnu stvar, diplomski ispit nije da sedneš, popiješ fildžan kafe, to je ozbiljna stvar. I znaš, ti si, Deda, čovek familijaran, kako ćeš mi dodeliti tu barabu da sa mnom stanuje, soba do sobe?! To ne ide.“

„Pa dobro, hoćeš familiju da ti pošaljem?“

„Ako mora.“

„Dobro. Dogovoreno.“

Knjižar pokupio merdevine i majstora i alate. Problem rešen. A dokle, videćemo.

Moja bivša učenica Stanka stoji pred mojim vratima, ne sme da uđe. Đaci koji su došli kod mene na učenje kažu mi da je kod njih neka svađa i da ju je otac isterao iz kuće! Šta?! „Pa, zaboga, dovedite mi je.“ Nije trebalo mnogo da je dovedu. Sedi na mojoj terasi, pitam je šta se desilo i ona potpuno pribrano ispriča. Njen momak, potporučnik, ne može još da se ženi, čim položi za poručnika odmah će se venčati. Hteo je da razgovara s njenim ocem, ali ga je on isterao iz kuće. Ovde nema nikoga da je smesti, a otac neće ni nju više da vidi. „Dođi ti ovamo, kod mene, ti si sad moja briga.“ Uselili su se njih dvoje. Čuvali smo to u tajnosti, ali u ovoj našoj sredini ništa ne može da ostane tajna. Stambeno odeljenje se raspituje kako sam se smestila u stanu. Znaju da je Brane diplomirao, odmah sam to javila predsedniku. Oni se pitaju gde je Brane, što ga još nema. Te dolazi li, te kad će. Da tu ne postoji neka priča? Šta god da je, to će se brzo raščistiti, a i Brane ne javlja kad dolazi.

Zvoni telefon. Iz opštine se raspituju za moj stan, jesam li se smestila, imam li možda neku praznu sobu. Najavljuju dolazak geometra da premeri stan. Zašto da se meri? To je stara kuća, postoje u katastru svi podaci. Nisam ih ubedila. Dolaze dva službenika i uporno žele da uđu u sobu. Jasno mi je, znaju za Stanku, neko im je rekao. Ko bi to mogao da bude? Teško pogoditi. I kako to, čim se neko iz opštine pojavi, evo Soke ili komšinice od preko puta. U njenoj kući je uvek otvoren prozor i ona na prozoru. Samo sedi i gleda. Red bi bio da se oni meni obrate, da se predstave, kažu zašto su došli i da mi donesu nešto napisano. Ništa od svega, oni ulaze i s kapije pravo uz stepenice u kuću. Ulaze u sobu, u kuhinju, nešto zapisuju, nešto se dogovaraju. Stojim, niko me i ne gleda, ništa me ne pita. Odoše bez pozdrava.

U Šipovu sam, ove nedelje zamenjujem koleginicu koja je na bolovanju. Drugi čas je, direktor me zove. Telefon. Zove me kućna pomoćnica.

„Ružo, odmah dođi.“

„Šta se dešava, je l' moja Mira dobro?“

„Mira je dobro, ali Stanka ima problem. Ako možeš, dođi.“

Direktor me je pustio, pronađem usput nekog da me doveze i uletim u kuću. U dvorištu, na nekim paketima, nabacanim stvarima, knjigama, sede Stanka i njen dečko, ogrnuli mantile, kraj njih gomila veša, odeće, peškira na podu. Stanka spustila glavu, oči joj uplakane, crvene. Darko me gleda. „Evo, vidite šta nam rade.“

„Lopovi, banda, nemaju duše, neće oni Ružinu kuću da okupiraju. Ovo je moj tata gradio, ovo je moja kuća. Hajde, deco, ulazite unutra! Videće oni ko je Ruža! Nije mi Švabo komandovao, neće ni neki Kršlak!“

Uletim u hodnik. Vrata zapečaćena crvenim voskom i neka značka obešena o kvaku. Strgnem pečat, otvorim vrata: „Hajde, deco, ulazite, ovo je vaša soba, za ovo će onaj reponja odgovarati. Ti si Darko vojno lice, oficir, ima da ih tužiš za uvredu časti. Lopov. Ko da on zna šta je čast.“ Mladi unose svoje stvari, useljavaju se, čekam da se smeste. „Ne sekirajte se, deco. Sad ste u svojoj kući, nema te sile koja će vas isterati. Uzmite ključ i zaključajte se.“

Nisam se vraćala u Šipovo, ostala sam kod kuće, ali ništa se nije desilo. A na ulici komšinica meri svaku reč, u dvorištu snajka Soka isto.

ŠTA JE DALJE BILO

Pozvali mene u sud. Šta li je sad? Sudija, inače smo dobri prijatelji i komšije, toliko kafa smo popili u bašti, a i njegovog sina sam učila u svojoj kuhinji, na podu, a moja Mira mu služila sendviče i čokoladu. Uozbiljio se, drži dopis. „Čitaj!“

Bla, bla, bla... Drugarica je raskinula pečat s brave, silom otvorila vrata, ušla u prostoriju i uvela dvoje nepoznatih, dala im da se usele, pretela i vređala vlast pogrdnim rečima.

„Bona, Ružo, imaš li ti kakve veze s mafijom, koju si radnju opljačkala ili banku, ili možda trezor?“ Dopis vrlo pismen, pun ideja i mašte. Daću odličnu ocenu onom ko ga je pisao. Sudija posprdno i tobože ljutitog izraza lica upita:

„Je li to ona Matićeva cura i onaj potporučnik, njih su hteli da izbace?“

„Da, oni, ali nije im uspelo da ih isteraju. Vratila sam ih natrag i dala im svoju spavaću sobu. A sad je i moj Brane tu, on će nas braniti, samo on neće da se svađa.“

„Znam, videli smo se jutros, ode u fabriku. Čestitam!“

„Hvala, biće prilike, pa ćemo to zaliti uz roštilj, u bašti.“

„Dobro. Kaži mi, ali iskreno, jesi li vređala? Ovde svašta pričaju.“

„Ja ne vređam, ne psujem, a to što je komšinica svašta napričala, pola baci u vodu.“

„Dobro, zakazaću raspravu, doći će i pred tobom će morati da ponovi sve što je rekla. Hajde da to više završimo. Fino si ti to zakuvala.“

RUŽIN KRIMI SLUČAJ IDE NA REVIZIJU

Moja mama se nalazi u dobrom društvu otkad joj je opština uzela sobu za smeštaj opštinskih službenika. To su ozbiljni ljudi i nakon svojih radnih obaveza, poslepodne, ostaju u sobi. U malom mestu, kao što je Jajce, nemaju gde da provedu ostatak dana. Moja mama obično, nakon što im ponudi ručak, neki kolač i obavezno kafu, porazgovara malo s njima. Često s nama prelistavaju novine, igraju šah, uvek se nađe zanimacija, uglavnom, družimo se. Za dva-tri dana koliko potraje njihov boravak, zbližimo se, pa se posle rastajemo kao dobri prijatelji.

Trenutno je tu sudski revizor iz Sarajeva. Dva dana je ovde, a ostaće još neko vreme dok ne reši neke stare slučajeve. Sedimo, pijemo kafu, i on mi pominje neke slučajeve provale, upada u stanove i smeška se.

„Ne mogu da verujem, i vaše ime sam video tamo, među papirima. Nikad ne bih rekao da ste vi, tako fina gospođa, umešani u neku aferu.“

„Jeste li razgovarali sa sudijom?“

„Da, razgovarao sam. Slučaj je jasan, ali ja bih vam preporučio da podnesete molbu da se taj slučaj reši i stornira.“

„Zar mora? Dosta mi je suda.“

„Vidite, vas poznaju, stvar je jasna, niko vas neće smatrati krivom. Proći će godine, izmeniće se sudije, a vaše ime neće više imati ko da brani. Vaši unuci mogu da imaju lošu sliku o vama.“

Podnela sam molbu i stvar je rešena. Nisam više krivično gonjena zbog provale u sopstveni stan. A i pošteno sam platila sudske troškove.

SLUČAJ JE GOTOV KAD TO INSPEKTOR KAŽE

Završilo se to suđenje, nisam bila kriva, ali zakon je zakon – neko treba da plati sudske troškove. Uostalom, kako će država da vidi vajde od sveg posla.

„A sad da se plate troškovi.“ Moji štićenici ćute. Ajd što mlada devojkica ćuti, to razumem, bez posla je i još ništa o životu ne zna, ali mladoženja – potporučnik, budući otac porodice, već sada njen zaštitnik! Ako zrelo razmislimo, on je, u stvari, svojim ponašanjem doveo do čitave ove zapetljancije. On stoji i ne pokazuje da je shvatio neke stvari. Izlazi službenica, nosi papire u ruci i obraća nam se:

„Idemo da uplatimo iznos, pa da dokrajčimo stvar.“

Obraća se, glasno, svima nama. Nikoga posebno nije pogledala. Oni mirno stoje, i ja šta ću, idem za njom i niko me i ne sprečava, niko mi se ne pridružuje. Račun je plaćen! Slučaj okončan. Ali, Ružo, šta je to? Nema veze, ti si ih uzela u svoju zaštitu, pa plati.

ZAOSTAVŠTINA MOJE MAME

Krndići i Lihtnerovi

Na sudu rasprava po ko zna koji put, situacija vatrena. Nikako da se reši poslednja volja moje mame. Sudije se stalno menjaju i niko neće da donese konačnu odluku, iako je to vrlo jednostavno. Znam zašto odugovlače. Niko ne bi da se zameri meni, a ni mojoj braći i bratancu. To je Jajce, malo mesto, svi smo dugogodišnji građani i povezani poslom, u školi, u komitetu. Krndići i Lihtnerovi. Mama je umrla 1968. godine, a nije ostavila pisani testament. Razmišljala je da li da svoj stan ostavi svom unuku, Jožijevom sinu, ili Miri, unuci – mojoj kćeri. Ipak je odlučila, stan je ostavila Miri. Sad se sudimo jer moja porodica nije zadovoljna maminom odlukom.

Na ranijim raspravama, sve komšinice svedočile su uz časnu reč kakva je mamina želja bila. Tu zabune nema.

Neki novi sudija je došao u Jajce. Pročitao je kako je rasprava do tada tekla i odlučio da donese konačnu odluku. Rasprava počinje. „Problem je u tome što je Ruža pohlepna i sebična. Nikad joj nije dosta, pa sad hoće i to.“

„Nije Ruža pohlepna, nije ni sebična. To nije istina. Drugarica Ruža neće ništa tuđe. Ja sam slučaj proučio, svedoci su dali svoje iskaze, sud dosuđuje po želji Ljubice Lihtner. Stan pripada Miri Krndić, udatoj Simić. Ovo je konačna odluka i nemate pravo žalbe. Dužni ste da isplatite vrednost stana i sudske troškove.”

Joži: „Prihvatam odluku. Plaćaću sto dinara mesečno.”

„Za dvadeset dana, suma određena za isplatu stana mora da bude isplaćena na bankovni račun broj...”

Slučaj zaključen. „Potpišite ovde.” Potpisali su bez reči i otišli bez pozdrava. Sedim i gledam mladog sudiju. Zahvalna sam mu što je konačno rešen slučaj koji se vodi već čitave dve godine.

„Gledate me, drugarice nastavnice, ne poznate me?”

„Ne, otkud bih.”

„E, pa godine su prošle. Izmenio sam se. Sećate se, u petom osnovne, sedeo sam u zadnjoj klupi. Vi me stavite u prvu. ‘Ko njega dirne, mene je dirnuo.’ E, to sam ja. Jasno da me niste prepoznali. Tad mi je bilo jedanaest godina. Sledile su gimnazija, pravni fakultet, i evo – sudija sam u Jajcu. A vas sam, profesorka, dobro zapamtio.”

„Da, sećam se. Ti si onaj mali. Nikad te ne bih poznala.”

Sad se sećam. Davno je to bilo. Ulazim u razred, jedan dečak sedi u klupi, zbunjen. Spustio glavu, a nestašni dečaci mu uzeli kapu i stoje kraj njega.

„Šta je, deco, šta se dešava?”

„Imamo novog.”

Zakasnio je na voz. Bio je dete sa sela. Bilo je mnogo dece putnika. Svakog dana dolazili su rano ujutro, a vraćali se poslepodne. Sela sam kraj njega na klupu, i objasnio mi je da je učitelj koji ga je dovodio imao problem tog dana i nije stigao na vreme, ali da će ubuduće ići s drugom decom iz sela, vozom, i neće više biti problema.

„Dobro, sedećeš u prvoj klupi.“ Seo je i smestio torbu u klupu.

„Kako se zoveš?“

„Ja sam Marin.“

„Deco, ovo je vaš novi drug, Marin Bešević. On će sedeti u prvoj klupi. To će biti njegovo mesto – samo njegovo. Pozdravite Marina.“

„Zdravo, Marine“, pozdraviše ga svi.

„Deco, on je ovde nov i sad se bolje upoznajte. U podne mu pokažite kuhinju, nek upozna teta Zehru. I pazite, ako njega neko dirne, mene je dirnuo!“

TO SU BILI DANI

Negotin, 1947. godina

Sud u Negotinu uputio mi je poziv za raspravu oko podele zaostavštine Milana i Mire Stevanović. Apoteka, stan, nameštaj, trebalo bi da tu ima i mojih stvari, jer ja sam kao Mirina sestričina živela u Negotinu od svoje četvrte godine, ali njih nema više. Teča mi je kupovao knjige od dana kad sam naučila da čitam. Prvo bajke,

pa onda redom, kako sam odrastala rađali su se i pisci – naši, strani prevodi, i strani originali kako sam napredovala u učenju nemačkog i francuskog. Bili su to pokloni od njega za dane slavlja: rođendane, Božić, Novu godinu, početak nove školske. Prvo knjige, a onda i bombonjere, čokolade, kožne rukavice. I nova, moderna jakna koju sam videla u radnji. Nova jakna, a u svakom džepu malo para – valja se.

Stigla je nova knjiga iz Nolita. Teča stoji na vratima, knjigu drži na grudima, kao ikonu i – stoj! Onda se zajedno bacimo na novu knjigu. Na meni je da je pročitam. Podrazumeva se da se vodila borba s tetkom koja je smatrala da su za gimnazijalke samo udžbenici, školska lektira, domaći zadaci i moje strašilo – matematika. Ono njeno: „Nije ti ni rođendan ni praznik. Ostavi knjigu – piši domaći!” Tu se teča umeša, ali na kraju pobedim ja. Pronađem neko skrovito mesto u kući ili u materijalci za tečinim pisaćim stolom, tu niko ne sme da mi se približi.

Sve te knjige – bogatu biblioteku, Čeda je odmah posle oslobođenja poklonio negotinskoj biblioteci i obavestio me o tome kad sam se vratila. Nisam imala ništa protiv i nadam se da će čitaoci umeti da cene vrednost pojedinih primeraka koji su za mene bili Božji blagoslov.

Na primer, po završetku kursa francuskog jezika s odličnim uspehom, dobila sam na poklon knjigu u kožnom povezu – celokupna dela Bomaršea – koju mi je s posvetom, na završnoj svečanosti, lično predao u ruke profesor Miodrag Ibrovac.

Ili Nolitove knjige, redom, kako su izlazile iz štampe, a posebno rečnici i knjige na nemačkom i francuskom, za napredne učenike stranih jezika.

Određeno je na sudu da Milanče nasledi ono što je pripadalo teći: apoteka i sve što ide uz to: laboratorija, stovarište lekova na tavanu, nameštaj i sav inventar. Ja nasleđujem sve što je pripadalo tetki: nameštaj, odeća, posteljina, ručni radovi, kuhinjsko posuđe, porcelan. Ostali članovi porodice, tečina dva brata i snaje, odrekli su se svog dela u korist Milančeta. Jesmo li zadovoljni? Jesmo.

Kad je trebalo da dođe do preuzimanja nasledstva, došlo je do komplikacija. Apoteku i sve što je išlo uz nju, država je preuzela. Novca u bankama - nema. „Propala država - propale pare.“ Milanče nije dobio ništa. Nešto od onoga što je pripalo meni, našlo se u tetka Stojankinoj garaži (tetka Stojanka, gazdarica, čika Dušanova udovica koji je stradao pred kraj rata). Glavne stvari: trpezarija, spavaća soba, dnevna soba, stolovi, fotelje, kreveti, otomani, kredenci, plakari, svega ima na spisku, ali je razmešteno po kućama raznih „drugova“ sekretara, predsednika, a slike, gobleni koje je moja tetka radila i mnogi drugi predmeti od vrednosti, kristalne vaze, satovi i svašta drugo - nešto je Čeda odneo svojoj kući i obesio na zid ili poređao u stalaže.

U njegovom kupatilu je i tečin pribor za sanitetske intervencije. Lepa, dobro očuvana kožna kutija. Teča ju je čuvao u posebnoj navlaci u stolu, u fioci, nosio je kroz čitav Prvi svetski rat, moj teča Solunac, i čuvao s posebnom pažnjom. Kad sam bila kod Čede na ručku, sve sam to videla, i slike i goblene, i tu kutiju s priborom za prvu pomoć i bilo mi je neprijatno da to gledam, a njemu nije. Nimalo. Kod kume Nate u kupatilu visi na vešalici tetkina bunda. Ni njoj nije bilo neprijatno. Kako to?

A onda počinju da se dešavaju čudne stvari. Kod Pantića u kući, u dvorištu iza garaže, smeštena je kancelarija gradskog partijskog komiteta. Tamo je sve na broju: pisaći sto, trpezarijski, vitrina, šolje,

čaše, kristal, srebrni escajg. Vodio me je neki dečko koji tamo radi. Razgledam, sve je tu. „Ovo je moje, to uzimam odmah.“ Uzmem sa stola veliku mastionicu od crnog abonosa, rađenu u drvorezu, to mi je jednom, za rođendan, poklonila Verica Miličić. Čerka profesorke Ade Miličić, koja mi je u gimnaziji predavala srpskohrvatski jezik. To mi je bila draga uspomena, i kad sam je videla, rasplakala sam se, ali brzo sam se smirila. Bilo mi je neprijatno da me ovaj mladić gleda. Onda smo otišli u stan sekretara komiteta i tu videli našu spavaću sobu. I tu je sve na broju: stočić s dve stolice, sanduk za posteljinu, ormar, raspoređene šustikle, stolnjaci vezeni – ručni rad, jastučnice, pokrivači. Dobro, sve je tu. Kažem: „Hvala, doviđenja, sutra dolazi čovek kolima po to.“ Završila sam obilazak, došla u apoteku i sedim sa Čedom. Pričam gde sam šta našla i da nameravam sutra da te stvari prebacim u garažu gde su i bile. Čeda ne govori ništa, ali vidim da je malo čudan.

„S kim si se to dogovorila?“

„Za trpezariju je zadužen drug (?), za spavaću sobu drugarica (supruga sekretara).“

„Zna li on?“

„Ne znam, nisam s njim razgovarala, a i šta imam s njim.“

Sutradan ujutro spremam se da krenem da posvršavam poslove, dolazi jedan čovek i s vrata se obrati Čedi: „Poslao me je sekretar da ti kažem da kola ne idu po stvari dok on ne kaže, a ta drugarica da dođe u komitet da on razgovara s njom. Da dođe, sad, odmah!“

„Doći će ona posle, sad ima ovde neka posla oko suda.“

„Rečeno je sad.“

„Dobro, Čedo, idem.“

Odem s onim „drugom“. Dočeka me namrgođeni drug sekretar. Nisam očekivala tako oštar razgovor.

„Šta si to, drugarice, uzela sa stola?“

„To je nekad bilo moje, pa sam uzela. Ono u komitetu.“

„A ko si ti? Otkud znaš da je to komitet? Kako hoćeš da ih odneseš? Kako ja da znam ko si ti?“

„Vi ne znate, ali mene poznaje čitav Negotin.“

„Tek ćemo da vidimo.“

Dođe neka žena i odvede me u podrum. Izgleda kao zatvor, ali prostorija nije zaključana. Više kao čekaonica. Unutra su neki čudni ljudi. Gledaju me, zbunjena sam i ne znam šta tu čekam. Pitam onu ženu, ona je kao čuvarica, kaže da treba da stigne neki drug koji je sad na terenu i da me sasluša. Da me sasluša? Zašto? Prošlo je neko vreme, ne znam koliko sati, došli su i povelili me gore, stigao je taj drug. Meni je dosadilo to gubljenje vremena. Na vratima se pojavljuje Duško Kapsamun. Kad me je video, obradovao mi se. Izljubimo se, zagrlimo.

„Bogu hvala! Preživela si! Gde si sad? Šta ćeš ovde? Saslušanje? Nemoj da zezaš!“

„Stvarno čekam nekog druga da me sasluša, a na zahtev sekretara.“

Duško ulazi u sobu. Odande se začuje strašna vika. Svađa. Trajalo je to neko vreme. Duško izlazi besan, maše rukama: „Da vam ja... Majke vam ga...“ Hvata me za ruku: „Hajde, idemo!“ Pođem, on me drži za ruku, obuhvatio me i oko ramena, i samo duva. Doveo me je u apoteku kod Čede. „Zar našu Ružu da on dira! Šta mu pada na pamet.“ Čeda mu nešto kaže da ja ne čujem. „A, dobro da znam!“

Istog dana kola su dovezla nameštaj i smestili su ga u garažu. Milanče je sredio da mi se sve pošalje u Jajce, železnicom. On radi na železnici, kao i njegov otac, i bio je vrlo ljubazan prema meni. On je ostao u Negotinu još dan, a svi ostali su se razišli. Ovaj put su svi bili ljubazni prema meni.

Kažem - ovaj put. Inače, ranije me baš nisu rado gledali. Teča je imao brata Mladena u Smederevu koji je radio na železnici i imao je sina Milana. Zvali su ga Milanče.

Moja tetka ima sestru Ljubu koja ima mene - ćerku Ružu. Milanče je dve godine stariji od mene. Oni su očekivali da teča, čika Milanče, povede računa o bratancu, da ga školuje i izvede na put kako oni to kažu. I teča je to hteo, ali Milanče se baš nije zanimao za školu. I kad sam se ja pojavila, on je u meni video sve što se očekuje od dobre devojčice. Da uči, da bude odlična u školi, talentovana, bistra (nije da se hvalim) i on je odlučio da uzme mene umesto Milančeta. To im se nije dopadalo, ali tečina odluka nije mogla da se izmeni. Za njih nikad nisam bila rodbina. Nisu me podnosili. Ja o tome nisam ništa znala. Tetka mi o tome nije govorila. Kad smo se posećivali, za praznike, oni su dolazili u Negotin ili mi išli u Smederevo, ništa nisam primećivala.

Tužnog dana kad je teča umro, tetka je ostala sama, a oni su se našli da pomognu. Organizovali su posmrtno liste - Ožalošćena rodbina - udovica Mira, brat Mladen, snaja Vuka, brat Nenad, snaja Rada, bratanac Milanče, Ružica Lihtner i ostala rodbina. U kapeli, dok se čitalo opelo, niko me od njih nije oslovio, a kad su pogrebna kola krenula, tetka Vuka organizuje. Hvata Milanče tetku ispod ruke, Mladen s druge strane, ređaju se u dva reda, idu iza kola. Mene niko i ne gleda. Uhvati me gospođa Šoltes, naša prijateljica iz Negotina, i ona me je vodila među ostalima u pratnji, dok je rodbina išla iza kola. Sve se završilo. Oni su otišli u Smederevo, a tetka i ja natrag u Negotin.

Nastavile smo život. Teško je bilo bez teče. Godina je 1940. Ove školske godine nisam išla na fakultet, ostala sam u Negotinu da tetka ne ostane sama. A onda 1941. Rat. O našoj rodbini ništa nismo čuli, nije bilo prilike. I evo, sad, posle toliko godina muka i teških momenata koje smo preživjele, Milanče je u Negotinu. Sud – rasprava, on se meni nađe, kao pravi dobronamerni rođak.

NIJE LAKO BITI DOMAĆICA

Moj bračni život. Blistamo gde god da se pojavimo. Od druženja u horu i na turnejama razvila se ljubav. Dobili smo stan, on ima stipendiju, diplomac je, do kraja semestra završava studije, čeka ga radno mesto u fabrici karbida u Jajcu. Ja sam se zaposlila, radim, polažem ispite, vodim domaćinstvo. Kuvam, idem u nabavku, spremam kuću (kuća u Beogradu je jedna soba, ali za mene je posao isti), perem, peglam... A kuća puna gostiju. Njegove kolege sa fakulteta uče zajedno, sede, doručak, užina ili ručak. S Voždovca idem na fakultet ili na posao u biblioteku, na pijacu. Tramvaj košta, i kad je lepo vreme, uveče posle probe hora, idemo peške. Lepo nam je. Grupa Voždovčana pešači – to je zdravo!

Dva semestra u Beogradu, a onda ostajem u Jajcu, da budem s Mirom. Njoj je šest godina, potrebna sam joj. Radim u školi, to mi je glavni posao, ali imam i još mnogo drugih zaduženja. Dramska sekcija, razne društvene aktivnosti, sednice, analfabetski tečaj za žene, pomoć lošijim učenicima, pisanje raznih sastava iz istorije – pozdravnih govora za funkcionere koji „nemaju vremena“ da ih napišu, ali je važno da

sam u Jajcu kod svog deteta i majke. U svojoj kući. Naravno, koristim priliku kad iz fabrike neko službeno putuje za Beograd, krenem i ja da položim usput i koji ispit na fakultetu.

Konačno diploma! Mladi inženjer prvo proslavlja veliki događaj u Banjaluci, kod mame, a onda dolazi u Jajce, čeka ga posao u fabrici. Direktor Pavliško je pokazao puno razumevanja, pomogao mu je da se lakše snađe u poslu, da upozna svoje kolege, a i da oni njega upoznaju. Postao je popularan. Skroman, vredan, spreman da razgovara o problemima i uvek tu da pomogne. Tako je bilo u fabrici, a kod kuće – on je muž i ima ženu koja obavlja sve domaće poslove i plus radi u školi i polaže ispite, društveno je angažovana i ima dete. Bio je vrlo pažljiv prema Miri, sve svoje slobodno vreme u kući provodio je s njom. Čitao joj je priče, igrao se s njom, pomagao joj da radi domaće zadatke.

Sad smo u Jajcu. Imamo svoju kuću, stan, tri sobe, baštu, to je sada nova stavka u našem životu, održavamo veze s rodbinom, prijateljima, drugovima iz Krsmanca. Svi koriste priliku da svrate kod nas na putu za more i nazad.

GLAVOBOLJA – MIGRENA

Subota je uveče. Čitav dan se spremamo da idemo na drugarsko veče u hotel Turist. Mene boli glava. Ima već nekoliko meseci kako me muči. Kad god treba negde da izađem ili kad očekujem goste, obično subotom ili kad dođem iz škole. Hoću da se odmorim, da nešto

pročitam – ne mogu. Glava! Koristila sam kombinovani prašak koji je još moj teča pravio i nekad mi davao da ga pijem kad me zaboli glava. Bilo mi je 11 godina kad je počelo.

Naša kuvarica Sabina više godina je radila u našoj kući. Vidi kako je moja tetka stroga prema meni, kako me, moglo bi se reći, maltretira. Sve u nameri da me dobro vaspita. Ona je smatrala da mlada devojkica mora da bude tiha, smerna, poslušna. Možda je tako bilo u njeno vreme, austrougarsko. Ali, vremena su se izmenila. Ja sam bila, što bi rekli – „živa“, vesela, slobodna, volela sam da pevam i igram, glumim, sviram (violinu), da se družim, da se lepo obučem, a kad sam došla u tinejdžerske godine, i da se zaljubim. Za nju je to bilo ravno kriminalu. Sve u dobroj nameri, ali sam ja to teško podnosila. Teča je pokušavao da ubedi tetku da ima obzira prema meni (živela sam kod njih daleko od roditelja). Sve je to Sabina videla, ali se nije usudila da kaže svoje mišljenje „Gospođi“. Kad su glavobolje učestale, pokušala je da na to skrene pažnju. Dalje – moje teške probleme u školi – matematika, trebalo je to razumeti, ali ljudi nisu imali vremena da misle o tome. I dalji moj život nikako nisu olakšavali, već kako se šta dešavalo, uticalo je da se moje psihičko stanje pogorša. Tako su počele glavobolje.

Sabina je pokušala da me leči masažom i hladnim oblogama, ali bez uspeha. Jadna, tako mlada, a već ima glavobolje. Tetka se buni: „Nije to ništa, to će proći.“ Sabina tvrdi da ona to zna, ima jednu rođaku koja pati isto tako. Teča se ne meša, daje mi po jedan prašak i čaj, pa legnem da se smirim, i prođe. Zaspim.

U gimnaziji, kad je počela moja neslavna istorija s matematikom, glavobolja mi je otežavala život. Dok sam u Jajcu, za vreme raspusta, sve je dobro. Čim se vratim u Negotin – škola, tetka, matematika, težak život, svakodnevno po jedan prašak. U Beogradu, za vreme studija,

pre rata, kad sam bila na abiturijentskom tečaju, sve je bilo dobro. Nadala sam se da je prošlo. U Jajcu, posle rata, problemi u školi i neke stvari koje su mi smetale, i kad sam glasno stavljala primedbe o tome šta se radi, i kada sam naišla na nerazumevanje kolega, a ja student (bez diplome, što mi je spočitavano), dovodilo je do toga da se moja glavobolja pojačavala.

Naš fabrički lekar konačno je nazvao pravim imenom – migrena! Nema leka. Dešavalo se da me usred časa toliko zaboli glava da moram da sednem, ali trudim se da učenici to ne primete. Čas mora da se održi. Uvek sam nosila u tašni prašak i kad mi zatreba, popijem. Uputili su me u Sarajevo da snimim glavu da se vidi šta je. Otišla sam po rezultate. Idem u školu, približavam se, a na prozoru i vratima direktorka i kolege čekaju šta ću im reći. Još odozdo mašem rukama: „Nemam ništa u glavi!” Sve je čisto.

Odahnuli svi. Ruža nema ništa u glavi! Prave viceve od toga, dobronamerno. Ali problem nije rešen, glava mi još uvek pravi probleme.

Nalaz sam odnela svom lekaru. „Čudno je sve to, glavobolja, znam da imaš problema. Kakve to probleme ti možeš da imaš? Mislim, sve što je tebe mučilo, prošlo je, imaš lep, sređen život, posao, porodicu. Pusti da vreme sve zaleči. Sve će biti dobro.”

LONDON

1970–1976. godina

Brane odlazi u London, kao predstavnik udruženja hemijskih proizvođača. Odlazi za mesec dana, usred prvog polugodišta, a ja ne mogu da idem pre raspusta. Nismo ni imali vremena da razgovaramo o tome, da li ide sam ili idem i ja. A oko mene svi pitaju: „Ideš i ti? Ti ne ideš?” Moja dobra drugarica Danica Spasić, mnogo starija koleginica koja mi je bila i inspektor, a sad je u penziji, nema dilemu.

„Tvoje mesto je uvek kraj njega i nikad ne sme da bude slobodno, ni za trenutak, jer ima mnogo onih koje jedva čekaju da se ubace. Zapamti, čuvaj ono što je tvoje.”

Nisam ništa znala o tome. Za mene je bila velika novost posao u Londonu i nova situacija koja nas sve čeka. Zanimljivo je to što on ispunjava formulare s ličnim podacima za dozvolu boravka, stručnost, članovi porodice... Znači, idemo! On odlazi, a Irena i ja kad počne raspust. Ona završava osnovnu školu. Ne znamo engleski, i ja nabavljam magnetofon i kasete, da slušamo engleski, za početak.

Danica me često posećuje, prati moje pripreme za odlazak. Sve je interesuje, kako se Brane snalazi, da li se javlja, kako ovo, kako ono. Mnogo pita, malo mi je čudno. „Neću da te plašim, ali znam nekoliko slučajeva. Muž ode službeno, i gotovo, stvari se dešavaju.” Nije me uplašila.

Irena i ja putujemo za London. Nekako sam se snašla, sela u taksu i dala adresu firme u kojoj radi. Taksista mi kaže koliko košta vožnja. Nas dve sedimo, govorimo srpski, kako da iznenadimo našeg tatu. Biće smešno kad nas vidi. Taksista se okrene prema nama: „Za vas vožnja košta...“, i smanji cenu na pola! „Hvala!“ Ne razumem zašto, ali je prijateljski gest.

Stigli smo na tatino radno mesto. Javljam se na vratima, neka devojka telefonira. Dolazi službenik, ljubazno nam se smeši, uzima Irenu u naručje i vodi nas u lift. Meni kaže da sačekam u nekom salonu, a Irenu vodi u kancelariju, pravo pred tatu. „Tata, vidi ko je došao!“ Radost, pozdravi: „Draga tatina, nek si ti meni došla, ljubi te tata!“ Kasnije me vodi u stan. Smeštamo se, raspakujemo stvari. Sad smo kod kuće. Ujutro spremam doručak. On me vodi u samoposlugu, kupujemo šta nam treba za dan-dva. Sad znam gde je trgovina, dalje mogu i sama. Kuvam ručak. On dolazi s Acom i Đokom. Drago mi je, dobro došli! To su njegove kolege, stalno smo zajedno kovali, jeli, družili se. Život ide dalje. Spremam, oni ručaju, piju kafu, uživaju, provode vreme zajedno. Aca mi objašnjava kako da dođem do stanice, da se nađemo, on će me voditi u grad.

Gordana i Miša su nam česti gosti. Miša radi u istoj kompaniji gde i Brane. Gordana ne radi nigde, kao ni ja. Ni ona ne zna jezik. Iako imam dobro znanje nemačkog i francuskog, ako ne znam njihov jezik - ne vredim ništa. Odlučile smo da upišemo školu jezika što pre. Stojimo kod sekretarice, ona nam daje formulare da ispunimo. Naravno, štampane na engleskom, i mi bespomoćno gledamo. Kraj radnog vremena i koleginica je zove da idu. Ona kaže da ne može jer mora da ispuni formulare „for two stupid girls“ (dvema glupim devojčkama). „Gordana, te glupače smo nas dve!“

Šta da se radi. Da se nauči što pre, da se vidi ko je glup! Princeton College – svaki dan četiri sata dnevno časovi za početnike i tako tri meseca. Na kraju ispit, pismeni i usmeni da bi se išlo dalje. E, pa dobro, idemo dalje. Knjigu u šake, pa navali! Ali to nije sve. Još ima pravila. Obavezno gledati seriju na TV, uz obavezno druženje s jednom članicom dobrovoljnih sestara za pomoć stranim studentima. „Imaćete redovno njene posete, vežbe razgovora u svakodnevnim situacijama, odlazak u kafanu, restoran, u bioskop, u kupovinu. Obilazak kuća znamenitih osoba, dva puta nedeljno po dva sata. Ako želite više poseta, može, ali to plaćate sami.” Jasno! Aktivan život počinje. Doručak. Irena ide u školu, a bogami i ja. Posle škole na brzinu kupovina, ručak, moj domaći, serija. Priprelim sve za ručak, postavim sto, izlupam šnicle, spremim salatu, stavim tavu na ringlu – samo da uključe. Posle serije pišem, čitam i vežbam izgovor. Naravno, nosim i kesu veša na pranje u perionicu. Sušim, donesem kući, složim, sklonim. Irena ide u park da se igra, ja sedim tamo, gledam, slušam kako pričaju. Irena se ljulja na ljuljašci, dođe jedna devojčica, zaljulja je i kaže: „Jump!” Irena pritrči da me pita šta to znači. „Skači!” Aha, dobro. Ima još majki, dadilja, osim mene, ima i strankinja. Upoznajemo se, nabadamo engleski, a prave Engleskinje nam aplaudiraju kad potrefimo neku reč. Vraćamo se kući, a naši prijatelji su još tu, gledaju neku utakmicu. Spremila sam nešto za večeru i odlazim s Irenom u njenu sobu. Malo pričamo, čitamo i ostavljam je. Do sutra. I opet isto, s tom razlikom što ne nosim veš na pranje, idem s Irenom u knjižaru ili u dečju biblioteku koju su joj preporučili u školi.

U školi sedim u prvoj klupi, upijam svaku reč, buljim u profesore da ne propustim ništa. Profesorka Mrs Stuart, stara je, u penziji, radila je u školama u Evropi, na Balkanu – poznaje naše prilike. Pozove me za vreme odmora da sednem s njom. Popijemo čaj, ona je primetila da

pažljivo pratim i to joj se sviđa. Sprijateljile smo se. Jedina sam starija, ozbiljna osoba na kursu, sve su uglavnom mladi, a ima ih i koji su došli na kurs samo da bi dobili dozvolu za boravak. I ostali profesori su me zapazili. Mladi profesor Markus napiše reči na tabli, pa onda došeta do moje klupe i stoji dok ja pišem. Onda glasno izgovara, kao da se lično obraća meni da čuje moj izgovor. S Gordanom se viđam. Ona pohađa kurs dva puta nedeljno i ima druga posla. Sve se lepo odvija i ide po redu, ali mene i dalje boli glava. Često idem kući. Jedva se držim. Popijem prašak, ali treba da prođe malo vremena dok počne da deluje. Dođem kući, legnem, smiri se glavobolja, nastavljam tamo gde sam stala. I profesorka Stuart je primetila da nešto sa mnom nije u redu. Kad sam joj rekla da patim od migrene počela je da mi preti. „Morate nešto da činite, ne može to tako da seпусти. Morate! Tražite doktora!“ Završila sam drugi kurs. Po oceni profesora, upisala sam, ne drugi, nego treći kurs.

„Obećajte da ćete se obratiti lekaru, molim vas!“

„Obećavam.“

I mislila sam, kad se ovaj kurs završi. To je još deset, petnaest dana.

Pred svojom sam kućom i osećam slabost. Mrak mi je pred očima. Nosim kesu sa stvarima koje sam usput kupila. Sela sam na ogradu kraj trotoara. Naslonila sam se na zid, muka mi je. Dolazi policajac. „Imate problema? Gde stanujete da vas odvedem?“ Jedva promrmljam da ovde stanujem, ali da nema nikoga u kući. „Koga imate?“ Kažem da imam muža koji je na poslu i dete u školi. Zatražio je broj telefona mog muža, a ja ne znam napamet. On telefonira. „Sad će vas odvesti u bolnicu, to je najbolje rešenje.“ Odvedu me u bolnicu. Sedim na krevetu, sestra i doktorka mi izmerili temperaturu, pregledali mi oči, sluh, popila sam i nešto za smirenje. Pronašli su Branu, došao je

zabrinut. Ostala sam te noći u bolnici. Ujutro me nije bolela glava i hoću da idem kući. „Ne, nećete da idete kući.” Dolazi doktorka.

„Ja sam doktorka... Vi ste naš pacijent. Čuli smo vašu priču. Vama je potrebna hitna pomoć. Vi znate da imate migrenu, a naše je da utvrdimo uzroke i kako da vas lečimo. Postoji specijalizovana bolnica koja se bavi slučajevima kao što je vaš. Zakazali smo i danas će doći po vas.”

„Moram da se javim mužu.”

„Ne morate. On već zna i dao je pristanak. A vaša devojčica biće zbrinuta dok vi budete u bolnici.”

Dobro, neka me vode. Ali ja bih kući, glava me više ne boli.

Specijalni institut za ispitivanje migrene. Ne ležim u krevetu, sedim u naslonjači i odgovaram na razne upitnike. Kad vas glava zaboli da li... Da – ne. Da li ujutro, uveče, subotom, u prisustvu neke osobe, kad ste sami... Da – ne. U tramvaju, u parku na klupi. Kad slušate neki razgovor, muziku, u kuhinji, u spavaćoj sobi, na ulici... Hiljadu pitanja. „Sad idite kući, spavajte. Lezite do sutra. Ustanite iz kreveta samo kad morate.” Prespavala sam i ujutro otišla u bolnicu. Dobra vest je da me glava ne boli. Opet neki formulari, pitanja i odgovori. „Sad idite kući. Ako vas glava zaboli, uzmite taksi i odmah dođite.” Došla sam kući, sela, malo se odmorila, popila malo vode. Dobro mi je. Odlazim u kuhinju da vidim šta ću za ručak. Počinjem da perem sudove i glava počinje da me muči. Sela sam i razmišljam da popijem prašak. Ne, ipak ću da poslušam doktora. Zovem taksi. Glavobolja sve jača. Pred bolnicom, taksista mi pomaže da dođem do recepcije. Odmah su došli po mene. Nešto su mi dali da popijem i zaspala sam. Spavala sam do jutra. Ujutro dolazi doktorka. „Ispitali smo vaš slučaj. Kroz čitav život

radite stvari koje vas umaraju, škode vam, vređaju vas, ne daju da se bavite onim što vas zanima i što biste voleli da radite.”

„Predlažem vam jednu terapiju. Idite kući. Živite kako se vama sviđa i nemojte da radite ništa što vam nije po volji. Najozbiljnije, poslušajte me. Valjda vam je stalo da ozdravite.”

Zakazao mi je kad sledeći put da dođem i ja odlazim kući. Skuvam sebi kafu, sednem i lagano je ispijem uz program na TV. Ručam, operem sudove. Samo ono što sam ja koristila. Legnem posle ručka, odmorim se, počinje moja serija. Gledam seriju, oni dolaze. Mahnem im da mi ne smetaju. Odlaze u kuhinju. Spremaju ručak. Nešto je već spremno, a nešto moraju i sami. Ručali su. Đoka je odigrao glavnu ulogu. On je komandovao. Sve su sredili. Đoka je skuvao i kafu. Oni su za stolom, a meni Đoka doneo džezvu i fildžan (upamtio da to koristim) i spustio mi na stočić kraj televizora. Serija još traje, on stavlja prst na usta. Tišina. Kad se završila, odlazim u Ireninu sobu. Čitam svoje engleske vežbe, ona svoje za školu. „Mama, fino je što sediš sa mnom.” Ne interesuju me veš ni perionica, ni kupovina namirnica za sutra. Kome treba, neka ide. Košulje i čarape, veš pobacan po podu u našoj sobi i ne gledam. Ne primećujem. Uveče povedem Irenu u šetnju. Hajd park nam je u neposrednoj blizini, vidi se s našeg prozora. Sedimo na klupi.

Posle časova dođem kući, ručam, pospremim samo svoje. Ništa drugo me ne interesuje. Gledam seriju, izlazim sa svojom Irenom dva puta nedeljno. Fino se zabavljamo. Veš u perionicu? Ne, hvala. Kupovina? Ne. Svi domaći poslovi? Ne, hvala. Šetnja, Hajd park, lepi London. Zanimljive kuće? Prekrasne. Glava? Hvala na pitanju, ne boli me više.

Doktor mi je rekao da je siguran da će rešiti moj problem. Kad sam nedelju dana kasnije otišla na kontrolni pregled, on me dočeka: „Došli

ste da mi kažete zbogom. Lepo. Nema glavobolje? Nema, i neće je ni biti. Sad, naravno, zavisi od vas. Poslušajte moj savet i sve će biti rešeno. Samo ono što želite! Ništa protiv vaše volje.”

„Da, doktore, držaću se vašeg saveta.“

„Onda, zbogom. Imate moj broj telefona. Ne morate dolaziti, javite se.“

Danas je tačno mesec dana od moje posete lekaru i sigurna sam, više ne treba da idem. Ne znam treba li da mu telefoniram. Sigurno me se više i ne seća, zašto da mu dosađujem. Zaslužio je pravo priznanje. Mogu ga preporučiti – kome treba.

Čitava ta priča odvijala se negde od 1970. godine nadalje. Migrena me mučila pre toga, nisam vodila dnevnik, ali sigurno bar deset godina. Strpljivo sam podnosila, pila praškove, držala specijalnu dijetu i slušala razne savete lekara specijalista i raznih travara, kuma, tetaka i baba.

Nikad mi ništa nije pomoglo do doktora u bolnici, specijalnoj, za lečenje migrene. Nema više praškova, nema masaža, hladnih obloga, ništa. Samo odgovori na razna pitanja. Kad? Zašto? Doktori su pronašli odgovore na ta silna pitanja, i to je pomoglo. I kad mi je doktor na rastanku rekao da više neće biti potrebe da dolazim, nisam poverovala. Uzela sam njegov broj telefona, za svaki slučaj.

Doktor je bio u pravu. Nije mi više nikad bio potreban ni broj telefona, ni poseta. Ja sam sada baka. Prabaka, duboka starost me je stigla, u međuvremenu bilo je gripa, upale pluća, reume i svašta još, ali glavobolje nema! Nemam ništa u glavi!

U međuvremenu, diplomirala sam na Princeton College s odličnim uspehom. Radila u školama – srednjoj, gimnaziji, za odrasle i predavala engleski, nemački, francuski s puno uspeha i nikad me glava nije

zabolela. Otad se držim životnog pravila – radim samo ono što volim. Ništa što ne volim.

POHVALA

Kao svaki dobar đak, išla sam na predavanja na Princeton College svaki dan po četiri časa. Idem tramvajem, pričam s ljudima, vežbam izgovor. To mora da bude pravilan izgovor, meni ne priliči da lupam i nabadam da svako vidi da sam stranac. Govorim nemački pravilno, francuski izgovor pravilan, dobijala sam nagrade na ispitima. Dakle, engleski mora da bude bez greške. Prvi kurs u trajanju od tri meseca – odlična. Drugi kurs u trajanju od tri meseca – ne moram da pohađam drugi kurs. Bravo! Treći kurs bez problema.

Nema više *stupid girls* (glupih devojaka). Pred polaganje diplomskog ispita, posle tri godine strpljivog učenikovanja, uputila sam se na razgovor s profesorkom koja treba da oceni mogu li da idem na ispit ili moram još da učim. Njen odgovor uzneo me je u najviše sfere ponosa i uobraženosti! Tačno! Bila sam uobražena.

„Ko god da mi dođe na razgovor, odmah znam odakle je, da li je Francuz, Nemač, Čeh, Arapin, Mađar. Za vas to ne mogu reći. Vaš engleski izgovor (English accent) je bez greške, perfektan!”

Bila sam polaskana, oduševljena, malo je nedostajalo da joj onako balkanski skočim u zagrljaj i da je izljubim. Ali ne, sada se moraš ponašati hladno, uzdržano, engleski, kao da ti baš i nije mnogo stalo. Samo sam rekla: „Hvala, drago mi je da tako mislite.” Lepo smo se pozdravile, rukovale se, i ja sam otišla zadovoljna, nisam uzalud provela tri godine đakovanja.

MOJE PRVE IZGOVORENE ENGLLESKE REČI

U perionici nemam sitne pare da stavim u mašinu. Moram da ih zamenim u banci, sva sreća, šalter se nalazi blizu. Druga vrata od perionice. Irena neće da ide. „Ti idi, da i ti malo progovoriš.“ Ulazim u banku, nosim novčanicu od deset funti, da zamenim za sitniš. Usudim se pred šalterom:

„May I have some change?“ (Mogu li da dobijem sitninu?)

„Of course, there you have it!“ (Naravno, izvolite.)

„Thank you!“

I speak English! Irena, ja govorim engleski. „Say it in English!“

„I speak, speak, speak English, tralalala la la!“

A onda sam položila diplomski, kao svaki ispit. Malo nerveze, treme, straha, ali sve se dobro završilo. Ja sam profesor engleskog. I am an English teacher.

BRANKO ČOPIĆ

Jajce, 1947. godina

Zaboravlja se rat i život se nastavlja. Vratili smo se mi koji smo preživeli, oni kojih više nema tu su oko nas, u našim sećanjima. Njih nikad nećemo zaboraviti, ali tu su sad deca, mladi, njima treba posvetiti svu pažnju. Oni ne smeju da osete posledice teških dana, straha, progona, pretnji. Borili smo se za život, pobedili smo, sad gradimo novu budućnost zajedno s novim generacijama. Pišemo novu istoriju, ali ono što je prošlo ne sme da se zaboravi. Sve što se dešavalo mora da služi kao pouka – To se više ne sme ponoviti!

Konačno mi je uspelo da dođem kući. Vozovi su proradili. Ponovo su obnovljene razrušene pruge. Mama i ja smo kod kuće. Nema naših dragih. Jasenovac, Jajinci. Teška sećanja, ali život ide dalje.

Mama i ja pijemo kafu posle ručka, u našoj kući. Na zidu moja slika. Ja kao gimnazijalka. „Ova tvoja slika čitavo vreme stoji. Ko je sve ovde stanovao i nikome nije smetala. Niko je nije skinuo. A bio je ovde Branko Čopić. Gleda sliku i kaže:

‘Ovu drugaricu poznam.’

‘To je moja ćerka.’

‘Gde je ona sada? Znate li?’

‘Ne znam od 1939. Bila je na raspustu, otkad je u septembru otišla, nije se javila. Šta se sve dešavalo, ništa ne znamo. A kad ste je vi videli?’

‘Školske 39/40. u Beogradu. Davno prošli studentski dani, ona brucoš, ja diplomac. Drugarice, šta da vam pričam. Odakle da počnem, duga je to priča.’

BRANKO ĆOPIĆ - RUŽINA PRIČA - NEGOTIN

Aca Stanković, moj školski drug, došao je kući za školski raspust. Stanuje u studentskom domu. Oduševljen je što ima priliku da ode u Beograd na studije, stanuje u domu i bude te sreće da upozna Branka Ćopića. U dnevnom listu Politika čitala sam njegove priče. Slušam Acu šta priča. Diplomac, drugar, jednostavan, drugarski se odnosi prema mladom brucošu. Duhovit, uvek raspoložen. „Kad budeš došla u Beograd iduće godine, imaćeš priliku da ga upoznaš.”

Ne čekam da dođem u Beograd, napišem mu pismo, kao čitalac, pratim njegove priče u Politici. Ja sam maturantkinja. Iduće godine biću u Beogradu i biće mi zadovoljstvo i čast da ga upoznam. Odgovor stiže vrlo brzo. Vrlo pažljiv, lepo vaspitan čovek. Pisac, nađe vreme da odgovori svojim čitaocima.

Svaka čast! Ali teško razočaranje. Pismo skoro uvredljivo. „Mlada curice, lepa, draga, nasmejana. Sijaju ti okice, na lice ti padaju nemirne loknice, a ti mahneš glavicom i rasteraš ih. Mirno hodaš, a nogice ti igraju uz laku muziku, gledaš u vis i posmatraš zvezde na nebu. Kad dođeš u Beograd, svakako ćemo se upoznati. Biće burno vreme puno uzavrelih jurcanja po parku, leteće varnice od vrelih poljubaca!”

Pismo me je teško razočaralo. Šta on misli! Kako se usuđuje!? Odmah sam mu odgovorila. Nisam očekivala da mi se tako obraća, to što je on napisao mene vređa. Ja ću ovo pismo da pocepam i bacim. Mora da je to neka greška. Još uvek ga cenim kao pisca, ali izgleda da on svoje čitaoce ne ceni. Naša prepiska je završena. Aci o tome ništa nisam rekla.

I evo me, u Beogradu sam, studiram i javila sam se Ćopiću. Našli smo se posle tri sata po podne, popili kafu i pričali. Sedeli malo u parku i pričali, pričali... Uveče me je otpratio do kuće. Ispred ulaza smo stajali i pričali. Rastali smo se u dva sata posle ponoći. Dogovorili smo se da se opet vidimo. Redovno smo se sastajali. Upisala sam se na abiturijentski kurs (administrativni službenik, knjigovodstvo, stenografija, rad na pisaćoj mašini). Predavanja su se održavala u zgradi trgovačke akademije. To je bila želja moga teče. Nisam mogla da ga ubedim da mi ta vrsta posla nikako ne odgovara. On nije hteo da shvati da je to za mene gubljenje vremena. Ne znam kako je zaboravio moje muke sa matematikom u gimnaziji, ali imao je jednu ideju, da što pre nešto završim i zaposlim se. Dobro je mislio, ali meni to nije nikako odgovaralo. Išla sam na predavanja, po njegovoj volji, a po svojoj želji išla sam na predavanja iz književnosti, jezika, francuskog i nemačkog. Skoro svako veče sam bila u pozorištu – opera, Kolarac, koncerti, razna predavanja iz filozofije, a posebna iz psihologije. Ova školska godina neka prođe ovako. Čvrsto sam odlučila da se iduće godine upišem na fakultet koji ja želim. Ne treba ni da kažem da sam predavanja na trgovačkoj akademiji redovno slušala, ali znala sam da neću položiti ispite. Neću ni pokušati. Predavanja iz psihologije i Branko Ćopić, tako prolaze moji dani. Obično smo sedeli u kafani Akademije nauka. Tu uglavnom studenti, novinari, prosvetni radnici provode svoje vreme.

Na kursu nisam imala prijatelje, a neke kolegice s kursa su me vidеле sa Ćopićem. Neke su ga i poznavale, pa smo jednom pričale

o mom druženju s njim. Što se mene tiče, bio je to običan razgovor, ali primitivne osobe su napravile od toga vrlo ružnu priču, kako se ja hvalim i razmećem zbog druženja s njim. I sve to zbog jednog nesporazuma.

Na rastanku se pozdravimo: „Vidimo se u Akademiji.” Sutradan, posle časova, izađem pred akademiju, čekajući da on dođe, kao i obično. Stojim, vreme prolazi, njega nema. Prošlo je dosta vremena, setim se da me on možda čeka u kafani Akademija. Odem tamo, nema ga. Saznala sam kasnije da je on tamo čeka, i kad nisam došla, otišao je. Sledećih dana njega nema. Dobila sam pismo, prebacuje mi da se hvalim druženjem s njim i što nisam došla na sastanak. Kao zaključak, pismo završava: „Što se mene tiče, neka ti kažu Anine lijepe oči.” Ana je jedna od tih devojaka. Nisam odgovorila. Nisam ni njima ništa pominjala. Izdržala sam njihove poglede i posmatranje, ispitivanje unaokolo. Na meni se ništa nije primećivalo. Kasnije smo se sreli u Akademiji. „Nikakav odgovor, najbolji odgovor”, bio je njegov komentar. To nisam komentarisala, ali sam objasnila da sam ga, onomad, čekala pred školom, a on meni da me je čeka u Akademiji (kafani). Bio je kraj školske godine, raspust 1939/40. godine. Bila su to teška vremena za moju tetku i mene, pa dalje rat i sva ta događanja.

Godina 1945. U Materinskom udruženju čujem od drugarice da Ćopić živi negde u blizini. Nađem kuću, na vratima tabla - njegovo ime i naziv redakcije lista koji je vodio. Ulazim, nema nikoga da me primi. Idem dalje. U hodniku, u jednom uglu ga ugledam. Stoji, umiva se. Stojim i čekam da se sredi.

„Poznaš ti mene, drugarice!”

„A sjećaš li se ti mene, družo?”

Srdačno se pozdravimo, ne znam odakle da počnemo.

„Ja bih nešto radila.“

„Znaš li da kucaš na pisaćoj mašini?“

„Ne znam.“

„E, žao mi je.“

Dolazi Mira Alečković, rade zajedno u redakciji, raspravljaju o detaljima nekog članka koji spremaju za štampu.

Nismo se više viđali, nisam bila u Beogradu. Tek kasnije, kad sam dobila stipendiju, boravila sam malo u Beogradu, malo u Jajcu. Pratila sam njegov rad. Bio je „problematičan“, postao je ozbiljan kritičar delovanja i ponašanja naših drugova. S pravom. Bila sam saglasna s njegovim kritikama, ali gde je pravda? Sretnemo se jednom u Knez Mihailovoj. Stali smo, razgovaramo, a on mi kaže: „Hajde malo da mi praviš društvo. Moram da šetam, da vidi ovaj narod da sam na slobodi.“ Nisam odmah shvatila, ali bilo je ozbiljno. Napisao je neke istinite priče koje se drugovima nisu dopadale. „Ako te nije strah da te vide sa mnom, jer mene agenti stalno prate.“

„Ti si veliki čovek kad te čak i agenti prate. Idem s tobom.“ Uхватила sam ga ispod ruke, on se smeje. „Sad smo prijatelji, je l' tako?“

Uvek smo bili, i bićemo.

Jajce 1975. (ili približno). Moj Brane, direktor fabrike, organizuje prijem, ručak i smeštaj Branku Ćopiću i Skenderu Kulenoviću, koji su u Jajcu u Domu kulture imali susret s građanima. Srdačno i drugarski se pozdravimo moj Brane i ja i Branko i njegova drugarica. „Branko, pa

Branko, nema ništa bez Branka!" Svi smo se nasmejali. Za vreme ručka, Branko se nije dobro osećao. Njegova drugarica ga je odvela gore u sobu, pa se vratila i sela kraj mene. Uхватила me za ruku: „Mnogo sam voleo Ružu. Da, bila je to lepa ljubav. Dakle, vi ste ta Ruža. Mnogo vas je spominjao. Drago mi je da vas upoznam." Držimo se za ruke i pričamo kao dve sestre.

Godine 1984. Irena javlja tužnu vest.

RUŽI DVA DINARA ZA KIFLU

1927. godina

Idem u školu. Spakovala sam knjige, pisaljke, olovke. Tetka me ujutru spremi, torba mi je puna, u kuhinji moram da popijem mleko, onda iz sobe da uđem u apoteku. Tamo su Čeda i Stole, vade iz kutije dva dinara za kiflu i neki slatkiš. Polazim. Sve je po utvrđenom redu. U fioci pored kase stoji ta kutija, nekad su u njoj bili sapuni. Kutija je dobra, taman može da stane u fioku, a kasa se ne dira ceo dan. Na kutiji je kartonski poklopac, dupliran, vrlo čvrst, taman zgodan da se svaki čas otvara i zatvara, a da mu ništa ne fali. Jedno jutro polazim u školu, a u apoteci nema nikoga. Otvorim fioku, izvadim kutiju, otvorim je, uzmem dva dinara, poklopim, i na poklopcu napišem – Ruži dva dinara za kiflu. Onim svojim rukopisom. Magistri Čeda i Stole smejali su se kad god su je uzimali u ruke. Na kutiji švrakopis kao dekoracija. Često su pravili viceve na moj račun. Kao, zašto sam morala da napišem? „Mogla si samo da uzmeš i gotovo. A stvarno, zašto si morala da zapišeš?" Ne znam. I to je sve.

Završila sam osnovnu školu, gimnaziju, prva sam godina studija, pa rat i tako dalje, evo i 1945. godina, sad sam ovde. Hodam po apoteci, svaki detalj me podseća na stara vremena. Davna vremena. Možda ne po godinama koje su prošle, već po doživljajima koji su prohujali. A Čeda otvara fioku i vadi kutiju. „Sećaš li se? Ruži dva dinara za kiflu.” Smešan, ćoškasti, iskrivljeni rukopis – drugi osnovne. Poplava suza. Ne mogu da ih zaustavim. Sada, posle toliko godina uzdržavanja, kamenog srca, krenula je bujica. Suze samo teku. Kako je davno prošlo moje detinjstvo. I gde je ona mala Ružica što je šetala ovuda, zabavljala nas svojim pričama i oduzimala nam vreme svojim svakakvim pitanjima?

TITO JE VELIKI - DOBAR ZA NAROD

TITO NIJE VELIKI - NIJE DOBAR ZA NAROD

Godina 1947. Odlazim u Beograd, dobila sam stipendiju. Studiram farmaciju. Uslovi savršeni. Stanujem u jevrejskom studentskom domu, hranim se u menzi. UNRA se brine da imamo odlične uslove, ručak u menzi i namirnice za doručak i večeru koje spremamo sami. Mleko, kakao, čokolada, šećer, keks, slatkiši, za nas je to, nakon godina gladovanja, dar s neba. Dobijamo i odeću koju možemo slobodno da biraemo u magacinu – donacije raznih međunarodnih dobrotvornih organizacija. Prilika da se osećamo kao na modnim revijama. Ja sam za sebe i svoju Miru (dve godine) odabirala samo najbolje. Krzno, puna svila, kamelhar, odeću koju su nosile neke američke velike dame od ukusa.

Na fakultetu biblioteka, besplatne skripte. Po želji, kopirane. Povlastica u saobraćaju, karte uz indeks na popustu. Kasnije, kad sam delila sobu kao podstanar i vodila svoje domaćinstvo, našla sam zadrugu gde su se namirnice mogle dobiti i bez bonova. Studiram, imam sve uslove i sve je lepo počelo. Samo napred! Tito partija!

Moj život izgleda ima šanse. Sve ono što sam za vreme rata preživljavala postepeno prelazi u bezbolna sećanja.

Nismo zaboravili i nikad nećemo prestati da ih pominjemo, palimo sveće onima kojih nema, o praznicima, godišnjicama, ali to sve diskretno, jer Titova parola – bratstvo i jedinstvo, stalno nas je opominjala da stišamo svoja osećanja i prestanemo da se borimo za pravdu. A šta je pravda, mi nemamo vremena da sudimo o tome. Nemamo vremena jer imamo važne poslove oko stvaranja životnih uslova, osnova zdrave budućnosti, a o političkim idejama, ocenjivanjima ko je prav, a ko kriv, neka rešavaju oni kojima je to posao!

Svaki dan idem na fakultet i natrag. Uveče na probu hora u Krsmanac i natrag – nas dvoje, dva puta po dve tramvajske karte. S Voždovca u Balkansku ulicu, moram da kuvam i nabavljam namirnice. Na fakultetu profesori traže da pročitam njihove disertacije. Ako mislim da položim, moram da kupim skripta. Situacija se komplikuje. Mi, studenti, primamo u junu poslednju stipendiju. Onda idemo na radne akcije. Zar i mi s decom? Da vodim bebu na radnu akciju? Mogla bih da odem sama, dobro, ali ko će da brine o mojoj bebi? Mi, porodični studenti s decom, ne dobijamo drva. Vojna lica dobijaju redovno, svake jeseni. Zašto? Zar smo mi krivi što smo izgubili 4-5 godina zbog rata i što još uvek nismo rešili svoj socijalni status. Mi nemamo dečji dodatak. Zašto? Tito, čuješ ti to?

VEDRA SLIKA IZ ŽIVOTA U BEOGRADU VIDI SE

Beograd, 1990. godina

Nova povlastica u gradskom saobraćaju. Svaka osoba koja napuni sedamdeset godina ima pravo na besplatnu vožnju. Divna vest. Treba nabaviti novu legitimaciju. Nije divna vest. Nabaviti novu legitimaciju znači: šalter, šalter, šalter, čekanje u redu. Čekati, čekati! Ne, hvala. Neću! U tramvaju se vozim bez karte. Kondukter pregleda karte, obilazi putnike, ja izvadim svoju ličnu kartu iz koje se vidi da imam pravo na vožnju. Držim ličnu kartu, a kondukter baci pogled i kaže:

„Vidi se, hvala.”

„Šta se vidi? Ti meni tako! Otkud se vidi?!”

Čitav tramvaj grmi od komplimenata: „Baš gospođa fino izgleda, ko bi joj dao sedamdeset. Slušaj mladiću, nemoj ti da vređaš ovako fine gospođe.”

„Pa izvinite, nisam mislio ništa loše, a ako neće da se vidi, kako sam ja rekao, neka plati kartu!”

Tajac. Gospođa je ućutala. Stvarno, vidi se, pa šta!

IZBORI

Sedam sati ujutro. U Beogradu posleratni izbori. Brane se spremio, doterao i ide na glasanje, da to što pre obavi dok još nema gužve. Demonstrativno se muvam po sobi, nešto radim, imam posla.

„Ako hoćeš, ja ću te sačekati, spremi se da idemo zajedno.”

„Ne, idi ti. Neću da glasam. Neću!”

On je otišao, vratio se, ništa ga ne pitam. Glasao je, dobar Titov omladinac. Dan prolazi kao i obično. Svako gleda svoja posla, glasanje niko i ne pominje. U 18:30 čas. zvoni telefon. Javim se. „Drugarice Ružo, imaš još trideset minuta da stigneš na glasačko mesto. Dolazim po tebe.” Brzo se spremim i idem sa članom izborne komisije. Glasam, lepo se pozdravimo. Kod kuće me čeka Brane, ćuti, nešto čita. „Gotovo, gotovo! Glasala sam.”

„A, glasala si?”

„Da, glasala sam.”

„A što onom drugu nisi rekla ono što si jutros rekla meni?”

„Nemoj da te gađam jastukom!”

„A što nisi njega gađala? Što nisi?”

„Pa nisam. Nisam, eto! Dosta o tome.”

PRED ZAKONOM SMO SVI JEDNAKI

Počinja školski raspust, putujem za Jajce. Brane me prati. Kupio mi je kartu uz studentsku legitimaciju s velikim popustom. Prati me u vagon, nađe mi mesto i daje kartu: „Srećan put! Čuvaj se!” Smestila sam se udobno, voz juri, u kupeu razgovaramo, spremamo se za noć. Kondukter pregleda karte, sve je u redu. A onda sledi kontrola ličnih isprava. Ja svoju ne mogu da nađem. Nema je u tašni, nema u džepu, u koferu sigurno nije. „Gde ste je stavili kad ste kupovali kartu, morali ste je pokazati prilikom kupovine, na šalteru?”

„Nisam ja kupila kartu, kupio je moj muž i, naravno, stavio je u džep.” Policajac dolazi ponovo da proveriti da li sam je pronašla. Objašnjavam šta se desilo i gde mi je lična karta. Policajac shvata, ali vrši svoju dužnost. Ponovo odlazi i vraća se s kolegom koji vodi računa o putnicima. „Predajem ti ovu drugaricu. Sprovedi je do Lašve, a tamo je predaj u voz za Jajce.” Tako me je milicioner čuvao. U Lašvi me je izveo iz voza i ostavio ispred železničke stanice, na klupi. „Sad ti tako lepo sedi, a ja sam gore u stanici, posmatraču te.” Gore na brdu neka baraka, lepo što me nije poveo. „Ja sad idem, drugarice, i posmatram te.” Pao je neki komentar, ne znam da li da se uvredim ili shvatim kao vic. „Ostavi ti nju lepo ovde, a mi ćemo je čuvati.” Otišao je. Sedim pred stanicom. Naručila sam kafu iz restorana i čekam voz. Još malo pa će se i ovaj cirkus završiti. Moj voz pristiže. Lašva – Jajce. Moj milicioner me uvodi u voz pun putnika. „Pozna li iko ovu drugaricu?”

„O Ružo, zdravo, kako si? Ideš kući?” Svi me poznaju. Pozdravljamo se. Oni nemaju pojma da se nešto dešava. Ali moj savesni milicioner

traži od svog kolege da me u Jajcu sprovede u stanicu i napravi zapisnik. Ovaj pokušava da mu objasni ko sam, i da me dobro poznaje. Njemu je neprijatno, gleda me i hteo bi da mi se izvini, ali kolega je uporan. Najzad me je primio, napisao zapisnik o primopredaji i obavezao se da će me u Jajcu sprovesti u stanicu.

Voz je krenuo, on mi nađe mesto u kupeu. „Drugarice Ružo, sve je u redu. Izvinite.” Stigli smo u Jajce, izlazim iz voza, on stoji na ulazu. „Pa, druže, hoćemo li u stanicu?” On se nasmeje, salutira: „Drugi put, profesorice, biće mi čast kad se budemo zdravili.” A biće prilike, slavićemo kraj školske godine, školske slave, Novu godinu, i tako dalje. Njegov sin je moj đak.

MOJA MAMA DIPLOMATA MENE DOSTA

Brane je diplomirao i počeo da radi u fabrici. Sad je u Jajcu. Sredili smo se, a i ja imam dosta posla u školi. Plata, honorari, dnevnice. Uređujemo kuću, išli smo letos i na more. Sad počinje nova školska godina, pripremamo se da za vreme zimskog raspusta idemo u Beograd kod Voje i Vere i tetka Gine. Od prvog dana kad sam došla, mama je na sebe preuzela obavezu da kuva. Brane je dolazio u Jajce na odmor, odlazio u Beograd, ja sam isto tako odlazila, dolazila, i prijatelji su nam dolazili, njegova majka, Seka, i kao normalno – baka Ljuba kuva. Meni je to normalno, pa ko će da nas čuva i pazi, ako neće mama. Mama od svoje penzije, i ja isto tako, kupim nešto kad naletim, s puta uvek mami donesemo poklon, ali ona kuva od namirnica koje kupuje

od svoje penzije. Vratili smo se u doba bezbrižne mladosti. Mama se stara o nama.

Lepo, jesenje popodne, mi sedimo u bašti pod lozom. S nama komšija. Pijemo kafu. Mama se vraća iz grada. Bila je u nabavci. „Uzela sam malo namirnica za sutra.“ U ruci nosi malu torbu i u njoj dve male kese nečega. „Pa šta je to, mama? Nema ništa.“ „Mene dosta“, kaže mama. Tajac. Dalja objašnjenja nisu potrebna. Očitala nam je lekciju bez mnogo reči. Sve smo razumeli. Bilo mi je neprijatno. Kako sam ispala nepažljiva. Izvinila sam se mami, sve se sredilo, a i mi smo počeli da se brinemo o svemu, kao pravi domaćini, zajedno s mamom. Imam opravdanje za naše ponašanje. Mama je morala da nas opomene, jer mi smo, dosad, znali samo za menzu.

KAKO SU SE NALJUTILA BRAĆA FUDBALERI

Proba hora treba da počne, ali naši gosti, dva dobro raspoložena i nasmejana druga, stoje s dirigentom i članovima uprave, nikako da odu. Rukuju se, pljeskaju po ramenima, dele neke letke, raširili stranu oglasa u Politici, čitaju, pune im ruke ulaznica. Ne znam šta ćemo gledati, ali baš me zanima.

Dakle, s puno poštovanja došli su da pozovu drugove – hor Branko Krsmanović, na utakmicu koja se igrala povodom otvaranja novog stadiona. Novi, veliki stadion, dika i ponos našeg sporta. Mesto budućih takmičenja svetskih razmera. Moj Brane je kao član uprave hora dobio dve ulaznice. Stadion za divljenje. Prilazi, restorani, sale

za vežbe, svlačionice, hodnici, prolazi. Utakmica napeta. Takmičenje nekih jakih klubova. Vidim kako navijači gube dah od uzbuđenja. Lepo je gledati kako vatreni navijači proživljavaju situacije svojih klubova. I dobro, lepo je videti sve to. Sedim, moj Brane sedi kraj mene, ali za njega, trenutno, ništa na ovom svetu ne postoji. Centar sveta je ono što se događa na terenu.

Udobno sam se smestila, izvadila iz torbe bocu s kafom i sendvič (nisam ručala), svoju knjigu nemačkih tekstova, praktične vežbe dijaloga i izgovora, i osamila se. Ne čujem više navijanje, razne glasne uzvike odobravanja ili negodovanja. Zapravo čujem, ali mi ne smeta. Stvarno, ne znam ni ko igra, ali nije važno, evo im stadion, pa nek uživaju. Meni ne smetaju, a ni ja neću da smetam njima. Brane budno prati, čak je ustao, a ne znam zašto me svaki čas pogleda i pokušava da mi zatvori knjigu.

„Pusti, šta ti smeta.“

„Pazi, ovo oni na tebe misle.“

„Ko je ovo? Šta će ovde, nije ovo čitaonica. Velika profesorka zalutala. Uzmite joj knjigu. Napolje!“

„Ovo oni na mene misle?“

„Na tebe.“

„Drugovi, ona čita! Ovde se ne čita, drugarice. Jeste li zalutali, drugarice?“

„Htela sam da vidim novi stadion, zaista je nešto vredno za naše građane. Dobro mesto za razne priredbe.“

„Sportske, drugarice!“

„Da, sportske, kad se odigravaju utakmice, ali i velike muzičke priredbe, horovi, koncerti.”

Zaklopila sam knjigu. Stavila je u torbu. „Za ljubitelje muzike, festivale, smotre... Ovde će se uvek nešto dešavati.” Seo je kraj mene.

„Možda sam malo preterala, izvinjavam se.”

„Drugarice, i ja volim da čitam, ali dok profesor drži predavanje, ne bi mi palo na pamet da bacim loptu na tablu.”

„Tako je, imate pravo.”

Pružá mi ruku.

„Friends?”

„Friends.”

DRUGARICA ŽELI DA BUDE VOZAČ

Fića nam je nova razonoda. Brane je položio vozački ispit i ide svako jutro kolima u fabriku i vraća se, a posle podne se svi pokupimo i vozimo se do jezera ili do hotela na kafu, ili samo onako, bez cilja. Vozimo se, malo se odmorimo, pa nazad. Nisam baš oduševljena, čini mi se suviše komplikovano, hiljadu pravila. Ali gledam kako Brane vozi, pa mislim – moći ću i ja. Slušam sve upute, pamtim gde se šta pritiska. Usuđujem se da sednem na vozačko mesto, ali samo tu, oko kuće. Dešava mi se da umesto da zakočim, dodam gas. Čitava filosofija je napred-nazad. Spremam se da polažem, pa šta bude.

Jedne večeri fabrički šofer Jusuf ponudi se da sedne sa mnom da se vozimo, da on oceni koliko sam savladala veštinu. Krenuli smo. On je vrlo pažljiv, nema previše primedbi, malo komentariše, tu i tamo neka zamerka. Vozili smo po Jajcu, glavnom ulicom, preko mosta, izašli na auto-put, palila sam svetla po mračnim ulicama i po mraku smo stigli kući. Nije baš mnogo rečit. Brane čeka da čuje mišljenje. „Pa, dobro je, ali vozi samo u prvoj brzini, čitavo vreme ne menja.“ Ovo sad prvi put čujem, za te brzine! Niko mi nije rekao. Malo je posedeo, pričalo se o drugim stvarima, popismo kafu i Jusuf ustaje. Pozdravimo se. „Izvinite, ne treba da idete na ispit.“ Svi smo se nasmejali, nisam se uvredila. Znam i sama, ne treba da mi se kaže, nikad neću biti vozač.

Moj instruktor predlaže da idemo u Banjaluku, pijačni je dan. On vozi, ja gledam. A na glavnom putu, gde je ravno i čistina, pusti me da sednem za volan. Ja, sigurna u sebe, vozim. Kratko sam uživala u svojoj vozačkoj umešnosti. Zaustavlja nas saobraćajac. Instruktor mu objašnjava da me je malo pustio da vežbam, on se, naravno, ne slaže. Uzeo je podatke, pregledao isprave i sve zapisao. Dobro, nećemo više.

Malo šopinga po Banjaluci i idemo natrag, on vozi. Usput, na dugoj ravnoj cesti, on misli da mogu opet da vozim i ustupi mi mesto. Ja vozim, lepo smo se proveli, sve kako treba, kad... Stop! Saobraćajac. Onaj isti.

„Drugarice, rekao sam da ne voziš.“

„Ali instruktor je kraj mene.“

„On vrlo dobro zna gde može da te pusti da voziš, ali nikako na glavnom putu.“

Prijava, datum, mesto, na kom kilometru. Drugarica ta i ta, prekršaj, vreme, mesto (puta dva). Iz priloženog se vidi da je drugarica sklona

prekršajima ove vrste. Ne sluša opomene, predlažem da se drugarica, radi opomene, strogo kazni. Jajce, dana tog i tog.

Ćazim Hodžić, sudija za prekršaje, inače smo dobri prijatelji. Viđamo se na roditeljskim sastancima i u komitetu, često im nešto prevodim, napišem. Trenutno je njegov sin moj đak i u dramskoj je grupi. Sprema važnu ulogu za školsku priredbu. U hodniku ispred zbornice: „Zdravo, šta ima? Ružo, bona, šta radiš ti po banjalučkim cestama? Šta ću ja s tobom? Da ti oduzmem dozvolu, a i nemaš je.” Sve mu ispričam, i kažem da će posvedočiti i moj instruktor.

„Pa rekao mi je, sve sam ga ispitaio.”

„Pa što onda mene zoveš?”

„Obavljam svoju dužnost.”

„Pa, eto, obavio si.”

„Jesi li za kafu?”

„Može.”

„Nećeš više praviti prekršaje ove vrste?”

„Neću.”

I nisam.

INSPEKTOR

Jajce, 1955, 1957, 1958.

Vraćamo se iz Banjaluke, redovno vodimo Miru na terapiju zbog sluha. Imam još koji minut do početka prvog časa, Brane zaustavlja kola ispred škole, izletim, jedva imam vremena da odem po dnevnik, pa u razred na čas. Na stepeništu direktor.

„Ružo, ovo je drug inspektor, ide na tvoj čas.“

„Izvolite, samo da odem po dnevnik.“

„Neka, poslaću ti dnevnik.“

Rukujemo se, on se predstavlja. Vidim ga prvi put. Idemo u razred. Seda u poslednju klupu pored jednog učenika. Na redu je čas srpskohrvatskog. On daje znak rukom, maše glavom, ja prilazim, on kaže da je hteo čas nemačkog i mogu li da promenim. Ne mogu, proći će nam čas u premeštanju, moram da održim ovaj čas. A nemački je treći čas, pa neka izvoli. „Ne mogu, imam raspored za neki drugi razred.“

„Žalim, gubimo vreme, a i deca su se spremila za srpskohrvatski. Izgubili bismo dosta vremena u menjanju knjiga, svezaka i propalo bi nam pola časa.“

Ostao je na času. Izlazimo zajedno iz razreda. Pokušavam da mu objasnim zašto sam stigla u poslednjem trenutku. On me prekine:

„Ne tiče se to mene, to su vaše privatne stvari.“

„Trebalo da me saslušate, ne želim da me pogrešno ocenite.“ Počinjem da mu objašnjavam svoje probleme s Mirom, on odmahuje rukom:

„Ne želim da slušam.“

„Izvinite, morate da me saslušate.“

Zaustavim se nasred hodnika, i on stane. Uхватim ga za ruku i ukratko mu objasnim sve o Miri, poseti specijalistima, terapiji, lekovima, zračenju. Sve to je potrebno da bi se sluh popravio i da Mira završi malu maturu, a i važno je za dalje školovanje.

„Dakle, družo poštovani, ne šetam po Banjaluci da se zabavljam, idem redovno na zakazane terapije i oni su vrlo ljubazni i puni razumevanja, pa uvek zakazuju posete rano prepodne, tako da mogu na vreme da stignem u školu i da ne moram da uzimam bolovanje.“

„A, tako, nisu mi to rekli.“

„Naravno da nisu, a trebalo je. Oni vrlo dobro znaju moj problem, morali su to da vam objasne. Greška je njihova što su vas uputili na moj čas srpskohrvatskog jezika, ako ste vi želeli da budete prisutni na času stranog jezika. Mislim da bi dobro bilo da vi ipak nađete vremena i da dođete na čas nemačkog, treći čas.“

Prestao je da se brani, lepo me je saslušao i počeo je da se interesuje za moj položaj i nije mu se sviđao gest kolege direktora da ga uputi na moj prvi čas. Nisam mu ništa rekla, on je sam primetio da moje kolege, na čelu s direktorom, imaju malo rezervisan odnos prema meni. Došao je na čas nemačkog u V-a osnovne škole u Jajcu.

Trudila sam se da čas nemačkog bude zabava, koliko god je to moguće, neka vrsta direktne metode – bez gramatike i besmislenih kvizova koji više odgovaraju učenju matematike nego stranog jezika. Po mom mišljenju, na času stranog jezika treba što više govoriti, slušati i pamtititi kako se nešto kaže, bez analize. A to se može samo vežbanjem, i obavezno uz dobro raspoloženje – smeh. Dakle, obavezno čitanje teksta, pitanja i odgovori, deca pričaju: potvrdne, odrične, upitne, u jednini i množini. Jednu istu rečenicu ponoviti bezbroj puta u raznim oblicima. Vremena, lica. Određena lekcija. Onda druga polovina časa. E, to deca jedva čekaju. Napišem na tabli nekoliko rečenica s greškom. Pogrešno napisano veliko, malo ili izostavljeno slovo, pogrešno lice, padež, puno grešaka. Izmaknem se, a deca ispravljaju greške. Oni srećni – nastavnica pogrešila. Izlaze na tablu, podvlače greške, pa napišu tačno na drugom mestu na tabli. Posle diskutuju o tome ko je pogrešio, a ko je u pravu. Čas brzo prođe u tom raspravljanju. Zadam im domaći zadatak, kraj časa, inspektor zadovoljan. Obično pre nego što napustim učionicu obrišem tablu ili to redar učini, ali ovaj put, u žurbi zbog inspektora, tekst s table nije bio obrisan. Kasnije, na sastanku s inspektorom, našao se neko od mojih kolega da komentariše silne greške u tekstu na tabli. Moje. „Kako je to moguće?“, pita koleginica, obraćajući se inspektor. „Oдавно nisam tako uživao na času nemačkog, kao na onom času u V-a“, kaže inspektor i smeje se. Niko ne razume o čemu on to priča. Gleda u mene, mi se razumemo.

MOJA ŠKOLSKA DRUGARICA

Posle trideset godina

Vodim miran i sređen život u Beogradu. Novi život, društvo, ratne godine i posleratno preživljavanje su iza mene. Saznala sam da Ljubinka Patlidžanović živi u Beogradu. Odmah sam je pozvala. „Ljubinka, sećaš li se ti mene?“ „Ružo, kako da se ne sećam. Ti si bila tako dobra.“ Ugovaramo sastanak.

Sedimo i pričamo. Toliko toga se dešavalo, od osnovne škole kroz celu gimnaziju. Poslednji raspust 1940. godine ona je provela na letovanju u Vrnjačkoj Banji. Tamo je srela svog suđenog, zaručila se i to oglasila u Politici. Ja u Jajcu, poslednji dani letovanja. Pročitam vest i odmah joj pošaljem telegram čestitku. Lepe želje, preko pošte, a Bože zdravlja, videćemo se u Negotinu i lično čestitati.

Nije se desilo kako smo predvideli. Dođe ta 1941. i sve posle nje, i ne videsmo se. Tek sad, posle toliko godina. Moj život, njen život – materijala za priču danima i danima. Nikad kraja. Vratile smo se u školske dane. To su bili dani za pamćenje. Ona je bila odličan đak. I ja sam bila odlična, ali s jednim nedostatkom – matematika. Književnost, jezici, gramatika i u svemu drugom bila sam odlična, ali kad se završi čas matematike, sedela sam u učionici, nisam išla u dvorište, nisam nikoga oslovljavala, niko sa mnom nije razgovarao.

„Da, ali i pored toga tebe su uvek birali kad je trebalo nešto posebno.“

Da, stvarno. Još od prvih školskih dana.

„Gospođa Zora, učiteljica, napisala je komad za školsku priredbu (II osnovne) i tebi je dala glavnu ulogu žetvarke (devojke u polju žanju žito), a partner ti je bio Lale – mladi gospodin. Devojke pevaju: Dobar dan, šta radite devojke? / Žanjemo žito gospodine. I gospodin se udvara devojci (na način II razreda osnovne) uz pesmu koju si ti pevala.”

„Da, i danas se sećam.”

„Pa si u crkvi čitala Simvol vere – Vjeruju, vo jedinago Boga oca, vsedržitelja, tvorca nebu i zemlji, vidimim že vsjem i nevidimim...”

„Da, popela me učiteljica na amvon, i kad sam lepo sve izgovorila, jedna stara gospođa me poljubila, dala mi dvadeset dinara, a ja ne znam da li da primim. Učiteljica, gospođa Zora kaže: „Uzmi dušo, zaslužila si.” Posle se moj teča šalio na moj račun. „Tvoj prvi honorar za javni nastup!”

„A kad te je profesor Fridrih Dragutin, u četvrtom razredu, izabrao da budeš njegov pomoćni redar. Da on ne gubi vreme. Pre časa ti pregledaš ko je izostao i da li svi imaju domaći zadatak. Radila si to drugarski i nisi se pravila važna.”

„Da, ali posle me je smenio, jer me je uhvatio da nisam prijavila Đurića koji nije uradio domaći zadatak. I onda je odredio tebe da me smeniš.”

„Da. Bilo mi je neprijatno, ali priznajem da sam bila polaskana što sam odabrana.”

„I kad me je profesor Kutuzov izabrao da pevam u oktetu s njegovom gospođom i s gospođicom Milom Cajić. Pevale smo na školskoj slavi uz Bogosluženje i rezanje slavskog kolača. Ne znam stvarno kako je došlo do toga, nisam se nametala.”

„Zaista, bila si skromna i povučena. I kasnije, kao Nušićeva Gospođa ministarka – gospa Živka, nezaboravna.”

„A u školskoj priredbi glumim uobraženu gospođicu u režiji našeg profesora. Pojavim se na pozornici i dočeka me aplauz. Zbunila sam se, nisam još ni reč progovorila, a već aplauz. Šta da radim? A gospođa Budimka mi šapuće: ‘Samo mirno govori svoju ulogu. Samo mirno!’ Odglumila sam. Posle mi profesorka objašnjava: ‘Ti si zvezda, pozornica je tvoj svet, ubiraš aplauze čim se pojaviš!’”

„A ono manje fino, kad si se u školskom dvorištu tukla s Mićom Todorovićem. Nisam mogla da verujem svojim očima! Vi se tučete, a oko vas stoje gledaoci, navijači.”

„Da, to je jedna tamna mrlja na mom obrazu nevine, slatke, mile devojčice. I ne sećam se kako je do toga došlo, samo se sećam čika Ace.

Kad god dođe kod nas na ručak, večeru ili u apoteku i kad ugleda mene, kaže: ‘Milanče, kad ćeš da kupiš novu kapu mome Mići koju mu je Ruža pocepala i kad ćemo da se sastanemo da razmotrimo kako je bitka tekla, da odredimo ko je kriv, pa da se tužimo.’ Mićina majka, tetka Draginja, uvek ga je smirivala: ‘Pusti to, ko se voli taj se svađa!’ ‘A, je l’ tako?! E, pa nisam znao. Dobro, Milanče, onda je vreme da spremaš miraz.’”

A Mića i ja smo se lepo družili. Ni njemu ni meni nije smetalo što matorci dave. Mi nismo bili zaljubljeni, ali u VI razredu gimnazije, na času crtanja – Mića model. Ja crtam, i uspelo mi je da tačno pogodim njegov lik, njegov pogled. Profesorka je bila oduševljena. Na izložbi, na kraju godine, bilo je izloženo moje umetničko delo. Mićin portret je bio na istaknutom mestu. Inače, nikad nisam pokazala da imam talenat za slikanje, i ovo je bilo moje jedino umetničko delo. Crtež je ostao u školi, nikad ga nisam dobila.

Na prvoj godini fakulteta na audiciji za hor u Obiliću – sopran, drugi alt. Dirigent Lovro Matačić uvek mi ukazuje poštovanje. Tek kasnije sam shvatila šta misli time kad kaže: „Ti nemaš problema sa intonacijom, savršen sluh!“ Meni uvek kad slušam nekog da peva smeta ako greši izvodeći melodiju. To mogu da kažem samo nekome ko se u to razume, ko zna šta znači pravilan ton. Ovaj distonira – kad to kažem, samo bulje u mene, jer oni ne primećuju nikakvu razliku, ni da li je ton viši ili niži. Šta je, u stvari, ton? O tome se ne priča. Pesma je lepa i baš me briga šta ti to pričaš! Kao, na primer, kad lekar kaže: hipertenzija, konvulzija, anemija, tromboza, nemam pojma šta on misli i zašto mi ne kaže na mom jeziku, pa da ga razumem.

„Da, lepo je sećati se svega i koliko si bila omiljena kad je čitav razred dolazio kod tebe na slavu i kako nas je tvoj teča pozdravljao i razgovarao s nama kao s odraslima.“

„Istina, moj teča je bio vrlo strpljiv. Ali on je umro, došao je rat i sve se izokrenulo.“

Kako je bilo sve fino dok je teča bio živ. Odlazili smo u banju, na more.

Koviljača. Jedne godine išla je s nama Ceca, ćerka doktora Ace, tečinog prijatelja. Ona je imala operaciju kuka i išla je na terapiju. Kad smo iz Koviljače krenuli za Jajce, obično tri puta menjamo voz, moj teča je hteo da poštedi Cecu komplikovanog iskrcavanja, čekanja, ukrcavanja. Uzeo je taksu od Koviljače do Sarajeva. Prespavali smo, pa ujutru lagano, bez muke i muvanja po vozovima, stigismo u Jajce. Teča Milan bio je veoma pažljiv prema svojoj supruzi Miri, a i prema svojoj Ružici. Sve je činio da olakša putovanja, a i sve ostalo.

Moja mama je bila u pravu kad me je savetovala da ne pričam mnogo o uslovima u kojima sam živela kod tetke i teče. Na primer

kako je moja tetka plaćala učiteljicu domaćinstva da mi drži časove pletenja i druge vrste ručnih radova, kao vez, ažur, toledo, kako sam imala privatne časove nemačkog, francuskog, violine. Da su mi časove držali ruski emigranti, vrhunski stručnjaci i profesionalci koje je naša Srbija primila, a koji su u Negotinu dobili posao. To je bilo na obostranu korist. Ruski naučnici, profesori, muzičari, umetnici, slikari, glumci, našli su sigurno utočište, zaštitu i mogućnost da i dalje žive u najpovoljnijim uslovima, a naš gradić, jedva od sela odvojen, prerasta u kulturnu varošicu. Bilo mi je samo četiri godine, ali pamtim neke detalje. Nema struje. Lampe na gas, primitivne kućice, nema vode. Na vodu se čekalo u redu na česmi, da napunimo testije. Svuda, oko i usred grada baruštine, hara malarija. Svaki dan, popodne, u tri sata, sahrane. Mladi umiru od tuberkuloze. Dolaze mladi lekari, apotekari, profesori, ekonomisti, diplomirani, Solunci, stipendisti koje je Francuska pomagala. Grad se postepeno kulturno i materijalno razvija. Struja, ulice, kanali, njive, bašte, parkovi, šume. Iz zabavišta prelazim u prvi razred, pa dalje u gimnaziju i ozbiljno se spremam da idem na studije u Beograd.

Dok sam ja rasla uz podršku tetke i teče, završavala gimnaziju, Negotin je pružao mogućnost mladima da se pripremaju za život uz školovanje. Sada u Negotinu postoji gimnazija, učiteljska škola, muzička i zanatska škola, društvo prijatelja Francuske i Jugoslavije, postoji i škola francuskog jezika (predavači su profesori sa francuskih univerziteta), poljoprivredna škola, manastir Bukovo, specijalni vinogradi proizvode retke vrste vina. Bolnica je dobro opremljena za ozbiljne intervencije, u njoj rade mladi i vrlo stručni lekari. Muzička škola, po uzoru na klasične velikane, mesto je gde je Stevan Mokranjac stvorio svoju školu. Moj teča je studirao u Gracu. Bio je apotekar, vodio apoteku, ne da bi zaradio na tuđoj mucu, nego za dobrobit građana. Postao je čika Milanče, a ja Ružica apotekarova. Bila sam

omiljena među vršnjacima. Nisam se pravila važna što sam se isticala po svom vaspitanju, ponašanju, govorila strane jezike, svirala violinu, glumila, pevala, išla na more (imala učitelja plivanja), išla u banje, teča mi je kupovao knjige, tetka brinula o mom oblačenju (sve od najboljih majstora, krojača, obučara). Sve to dok je teča bio živ. Umro je pred sam rat. Ruši se moj svet. Ostajem sama da se brinem o sebi. Život mi je u stalnoj opasnosti, pretnje od Nemaca, a i od nekih naših koji mi zavide. Živim pod lažnim imenom, imam lažna dokumenta, krijem se, bežim, radim da bih mogla da preživim. Imala sam sreću i opstala. Rat se završio, sve se lagano vraća na staro, normalno stanje. Studiram, radim. Rat i sve nedaće se zaboravljaju. Imam dobrog prijatelja, čoveka koga volim i mislim da i on mene voli.

„I ja imam puno toga da ti pričam. Hoćemo li imati vremena za to? Nikad ti neću zaboraviti, ti si mi jedina čestitala veridbu.“

„Odmah sam poslala telegram, čim sam pročitala vest o tome. Bila sam sigurna da ću ti vrlo brzo i lično čestitati. Ali bilo je drugačije. Moj teča je umro, posle nekoliko dana odlazim u Beograd na sahranu, onda u Negotin. Ne idem na studije, potrebna sam tetki, a onda rat i sve što nas je snašlo. Moja tetka je stradala, moj otac, dva brata, i moji stričevi, tetke, sestričine, braća od strica, moja porodica se rasturila. Sve smo preživeli i, evo, danas, posle trideset godina, vraćamo se u vedre godine našeg bezbrižnog đačkog života, kad još nismo slutile šta nas čeka. I eto, preživile smo!“

Sadržaj

Negotin – Negotinci – Pravednici – Hvala!	7
Jasenovac: Emanuel, Drago, Vili Lihntner, zbogom!	9
MOJ TEČA	11
MOJA TETKA	15
ISPIT IZ BOTANIKE NA FAKULTETU	17
DRUŠTVENI ŽIVOT U NEGOTINU	19
VAŽNO JE S KIM SE DRUŽIŠ	22
CIRKUS U NEGOTINU	23
ŽIVOT ČINE EPIZODE	25
1941. godina, 6. april. Rat. Okupacija.	28
DOKTOR BRANKO	29
BRANKOVA SLAVA	31
NEMAČKI OFICIR HERR WEBER	33
FLEKICE S KUPUSOM	36
GESTAPO	38
Ruža stranac	38
ŽIVOT U NEGOTINU SVE TEŽI	42
DOLAZE, RUŽU TRAŽE	43
U KUĆI BOCE LAZAREVIĆA	45
RUŽA ODLAZI ZA KRAGUJEVAC	50
KUMA RADA	51
Negotin, 1942. godine	53
DA SE SKLONIŠ KOD KUME? NISAM SIGURNA!	55
POSAO U JEDNOJ PORODICI – BADNJEVAC	57
KOD TETKA DIVNE U BATOČINI	59
DRAGAN I CACA	64
KOMANDANT IZ NEGOTINA	67
RACIJA	69
PEČENA BUNDEVA	70
U ZAGREBU JEDNE NOĆI	72
GRAC	73
BRAČNA PONUDA	75
LJUTA CVETA	77
CVETA PREUZIMA KOMANDU	78
RATKO	80
EINE FEINE DAME	81
BATOČINA NIJE DALEKO	82
RATKO ME VODI IZ GRACA – VENČANI LIST	83
FRAU OLGA ILIĆ	84
RAVENSBURG	86
1943. godina	88
BOMBARDOVANJE	89
BEOGRAD 1944. godina	90
BOMBARDOVANJE BEOGRADA	91
KATIHETA	92
MIĆA TODOROVIĆ	94
IZBEGLA KLOPKU – TETKA STRADALA	96
RAT SE BLIŽI KRAJU – MIRA BEBA	98
POVRATAK U BEOGRAD	100
BAŠ ME BRIGA, NEKA PUCA!	101
MIRA U BOLNICI	102
MATERINSKO UDRUŽENJE	103
TIFUS	106
VRAĆAM SE NATRAG	108
MAJKA SE BORI ZA PRAVDU	109
TO NE SME DA BUDE!	110
ČUDO PRIRODE	111
ANĐEL KNJIŽAR	112
KAKO SMO SE UPOZNALI	114

HOR BRANKO KRSMANOVIĆ, BEOGRAD	114
AUDICIJA	116
HRADČANI	120
PAZI – RADOZNALE UŠI TE SLUŠAJU, ZAVIDLJIVE OČI TE GLEDAJU	120
PRAG, OMLADINSKI FESTIVAL – LEPI DANI, PROŠLOST	123
POSETA GRUPE IZ INDONEZIJE	124
NEŠTO SE DEŠAVA!	125
STAN, GAZDA, GAZDARICA	126
FINA KOŠER KUHINJA	129
VOŽDOVAC, MILOVANA MARINKOVIĆA	130
DUHOVIT NAČIN DA ME NJEGOVA RODBINA UPOZNA	132
NIJE U ŽIVOTU BAŠ SVE RUŽIČASTO	133
ČIKA MESAR	134
PROFESOR SLIJEPČEVIĆ	135
SEMINARSKJE VEŽBE	137
DIREKтна METODA – UČENJE STRANIH JEZIKA	138
JAJCE – LETNJI RASPUST	140
RATKO	141
RASPUST	143
DOBRO JE IMATI SOKU I KOMŠILUK	144
SPECIJALNE METODE	145
NEMA JOŠ PUTA ZA JAJCE – PRUGA RAZRUŠENA	149
JOŽI	150
JAJCE, 1950. GODINA	151
OSTAVLJENO DETE	152
ZELENI, PLETENI KOSTIM	157
ĐAČKI RODITELJI I JA	157
ŽUTI PIRGAVI	160
OSMI MART	163
OSMI MART U MOM RAZREDU	164
MOJI UČENICI	165
SUĐENJE U JAJCU 1947. GODINE	166
ŠTA JE DALJE BILO	171
RUŽIN KRIMI SLUČAJ IDE NA REVIZIJU	172
SLUČAJ JE GOTOV KAD TO INSPEKTOR KAŽE	173
ZAOŠTAVŠTINA MOJE MAME	174
TO SU BILI DANI	176
NIJE LAKO BITI DOMAĆICA	182
GLAVOBOLJA – MIGRENA	183
LONDON	186
POHVALA	193
MOJE PRVE IZGOVORENE ENGLJSKE REČI	194
BRANKO ČOPIĆ	195
BRANKO ČOPIĆ – RUŽINA PRIČA – NEGOTIN	196
RUŽI DVA DINARA ZA KIFLU	200
TITO JE VELIKI – TITO NIJE VELIKI	201
VEDRA SLIKA IZ ŽIVOTA U BEOGRADU	203
IZBORI	204
PRED ZAKONOM SMO SVI JEDNAKI	205
MOJA MAMA DIPLOMATA	206
KAKO SU SE NALJUTILA BRAĆA FUDBALERI	207
DRUGARICA ŽELI DA BUDE VOZAČ	209
INSPEKTOR	212
MOJA ŠKOLSKA DRUGARICA	215

DNEVNIK
Ruža Krndić
2019.

Izdavač:
Ruža Krndić
Beograd

Urednik
Milja Lukić

Tiraž
500 primeraka

Štampa
Caligraph, Beograd

COBISS.SR-ID 275771404

CIP - Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-94

КРНДИЋ, Ружа, 1920-

Dnevnik : opraštam, zaboraviti ne mogu /
Ruža Krndić. -

Beograd : R. Krndić, 2019 (Beograd : Planeta
print). - 224 str. ; 24 cm

Tiraž 500.

ISBN 978-86-900974-0-1

COBISS.SR-ID 275771404

Delo o fenomenu vremena i trajanja

Malo ljudi na svetu napisalo je svoju prvu knjigu u stotoj godini života. Pred vama je prvenac žene, rođene 23. februara 1920, koja je u knjizi koju držite u rukama, bez velikih pretenzija ispričala svoj život. Ovo je njena priča o mirnom periodu između dva rata koji je provela u Negotinu i Jajcu, o holokaustu koji joj je odneo oca, braću, tetku i brojnu rodbinu i prijatelje, o ratnim stradanjima koje je kao mlada Jevrejka preživela zahvaljujući zalaganju dobrih ljudi u Negotinu. Knjiga govori o vremenu obnove i izgradnje poratne Jugoslavije, o studijama, profesuri, brakovima, deci...

Autorka ove ispovesti pokazala je izuzetnu vitalnost, borbenost i ljubav prema životu.

Radmila Jovović

ISBN 978-86-90097-40-1

9 788690 097401